Jakab p 375-394

3.59
1

SZÁZADOK.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1892-DIK ÉVI FOLYAM.

V. FÜZET.

BUDAPEST,
OMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1892.

TARTALOM.

Lap.

Az orosz évkönyvek évszámitására. Irta **Petrov** Elek ... 365
Orosz, szerb és bolgár kútfők néhány magyar vonatkozása adata. Irta **Szamota** István ... 371
Magyar-lengyel unitárius érintkezések a XV—XVII. században. II. bef. közl. Irta **Jakab** Elek ... 375
Pecsevi viszonya a magyar tört. iráshoz. I. közl. Irta **Thúry** József ... 395

Történeti irodalom.

A római-porosz tört. intézet legujabb kiadványai. Ism. **Fraknói** ... 411
Anglia történeti irodalma az utóbbi években. Ism. **Mangold** Lajos ... 415
Pozsony város története. Irta **Ortvay** Tivatar. Ism. **Szentkláray J.** ... 423
A szepes-szombati krónika. Közli **Demkó** K. Ism. **Décsényi** Gyula ... 427
Carlo Martello Angionio. Irta **Schipa** Michelangelo. Ism. **Pór** Antal ... 429
Habsburgház lengyel királyságra törekvére a XV. században. Irta **Szádeczky** Lajos ... 432
Szerémi György és emlékezete. Irta **Erdélyt** László ... 432
A lagunák városa. Irta **Alleker** Lajos ... 433
Róma törvényhozása a népgyűlések korában. Irta **Keil A.** ... 433
Xenia Bernardina ... 434
Statuten der Universität Heidelberg ... 435

Tárcza.

Rodostói Rákóczi-templom restaurálása ... 436
Programm értekezések. II. **V.** ... 437
Füzetes vállalatok **D. Gy.** ... 439
Vegyes közlések ... 441
Történeti könyvtár ... 444

Hivatalos rovat.

Az 1892. május 6-án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve ... 445

☞ **E füzethez van mellékelve :** Emlékkönyv a Magyar Történelmi Társulat negyedszázados fennállásának évfordulója napján 1892. május 16-án tartott ünnepélyes közgyülése alkalmára.

☞ Jelen füzetünkkel küldjük szét az előfizetési felhivást Dr. **Havas** Rezső tanár »Magyar földrajzi könyvtár« czimü munkájára, mely a történettel foglalkozók számára is nélkülözhetetlen segédkönyv, s melyet épen azért ajánlunk olvasóink figyelmébe.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva **50** krért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

☞ Megrendelések postautánvét mellett eszközöltetnek. Egyes tábla rendelésénél pedig legczélszerübb a pénzt előre postautalványnyal, a tábla árán kivül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó dijjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla dijmentesen küldetik meg.

Hirháger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utcza 32).

AZ OROSZ ÉVKÖNYVEK ÉVSZÁMÍTÁSÁRÓL.

A történelmi segédtudományok — általában szólva — eddig még nem nagyon fejlődtek ki Oroszországban. A tudományos működés ott csak a mult, vagy helyesebben a XIX-ik század elején kezdődött; — előmunkálatok, szigorú módszer hiányoztak — mindent semmiből kellett előteremteni. Azután a birodalom nagy kiterjedése, részei történeti fejlődésének különbözősége, az előzőleg teljesen ismeretlen és kiadatlan források gazdagsága, melyek az állami-, klastromi-, városi- és magán gyűjtemények homályába voltak elrejtve — mindez mindenek előtt a források lehető leggyorsabb közzétételét, és általános feldolgozását gyakran a szigorúan tudományos módszerek rovására követelte. Részletes kritikai munkára csak később lehetett gondolni.

Ennek folytán az érmészet, oklevéltan, palaeographia, történelmi földrajz (e két utóbbi mégis a legjobban kidolgozva), kortan stb. nem voltak az általános kutatás tárgyai.

Oroszországban tehát története kortanáról egy specialis munka sincs.[1]) Egyes megjegyzések az általános és részletes történeti művekben, egyes dolgozatok egy vagy más esemény vagy eseménysorozat keltezését illetőleg mind az, mire támaszkodhatunk. Egy bizonyos *Chavszky* adott ugyan ki kortani táblákat a »l'Art de verifier les dates« módjára, de ezek már régen jelentek meg. Nem igen terjedtek el, nehezen kaphatók s mint nekem látszik, hamis alapra vannak fektetve (a mi legalább a márcziusi évet illeti). Kunik ismert akadémikus hasonló, de sokkal helyesebb táblái már rég megszerkesztvék, legnagyobbrészt kinyomvák, de Isten tudja, mikor fognak megjelenni.

[1]) Mint pl. *Knauzé.*

A kortani kutatás általános nehézségein kívül az orosz chronologia kérdése még egy különös nehézséget támaszt. Régebbi oklevelek igen jelentéktelen számban maradtak fenn. Az évkönyvek, mint tudvalevő, reánk nem eredeti alakjukban, hanem későbbi XIV—XVIII. századi átiratokban és átdolgozásokban maradtak. A későbbi leirók és átdolgozók az eredeti kortani adatokat néha érintetlenül hagyták, néha az előbbi korszámitásból a később elfogadottra, még pedig gyakran igen hibásan, átváltoztatták, néha pedig az eredetileg datum nélkül készült dolgozatot egész önkényesen évek szerint osztályozták és évekkel látták el (a galicziai — volhyniai évkönyvek). Világos tehát, hogy ily körülmények az orosz chronologusok feladatát igen megnehezítik.

Az orosz történettudomány egyébiránt már rég a következő eredményt állapította meg.

A régebbi időszakban egész a XIII. század első feléig mind a polgári életben, mind az annalistikában uralkodó szokás volt az év kezdetéül márczius elsejét tartani. (Márcziusi év, az év Ádámtól.) [1]) Az ezen általános szabály alóli pár igen ritka kivétel bátran a bizanczi keltezés közvetlen hatásának számítható be, mely, mint az orosz egyházban is szokásos volt, a szeptemberi évet használta. Igy pl. *Olyeg* szerződése Bizánczczal (6420. év szept. 2-án) kétségen kívül Byzánczban készült és iratott, hasonlókép *Mánuel* püspöknek a smolenszki püspökség alapító levele (6659. év. 14-ik ind. szept. 20.) ily keltezéssel láttatott el ezen eredetileg görög származású püspök parancsára (Дополненіе къ. Актамъ историческимъ. I. N. 4.).

A XIII-ik század második felétől elkezdve a papság befolyása alatt, melynek kezében központosult mindinkább az irodalmi működés a mongol uralom alatt, lassan-lassan általános használatba jön az egyházi bizanczi szeptember 1-vel kezdődő év. A márcziusi évet kiszorítja idővel a szeptemberi év. De a

[1]) Ez világosan kitünik abból, hogy az évkönyvekben a januári és februári események ahhoz az évhez vannak számítva, melyhez a közvetlen megelőző deczember eseményei, ellenben a márcziusban történtek (kezdetétől, nemcsak márczius 25-ikétől fogva) minden egyes év kezdetére vannak téve. Az »annus annunciationis« — a márcz. 25-től kezdődő — sohasem volt Oroszországban divatos.

márcziusi év használata még egész a XV. század kezdetéig eltart, a mikor is, *Cyprian* metropolita († 1406.), a ki *Tirnovo*-ban Bulgáriában született s nagy befolyása volt az irodalmi működés ujabb fellendülésére, a szeptemberi évnek adja a határozott előnyt. Mégis *Novgorod* és *Pszkov*-ban, melyek inkább önálló és a régi Oroszország hagyományaival jobban összekötött életet éltek, a márcziusi év használata majdnem függetlenségük elvesztéig (Novgorod 1478, Pszkov 1510) fenmaradt.

Természetesen annak eldöntését, vajjon melyik évkönyvekben s ezen későbbi korszak melyik eseményeire vonatkozólag használtatott a márcziusi vagy a szeptemberi év? — részletes kutatásokra kell fenntartani.

Nehezebb a második kérdés: Vajjon a márcziusi év előbb vagy később van-e a szeptemberi (6 hónap) és a januári évvel (10, illetve 2 hónappal) összehasonlítva. Például a 6917-ki márcziusi év lehet:

1. A szeptemberi évvel összehasonlítva: vagy

a) a szept. év 6917. 1-ső márcziusától 6918 február 28-áig, vagy

b) 6916. márcz 1-től 6917. febr. 28.

2. A januáriusi (a Christo) évvel összehasonlítva: vagy

a) a januári év 1409. márcz. 1-től 1410. febr. 28., vagy

b) 1408. márcz. 1-től 1409. febr. 28.

Ezen két számításmód ép egy év különbséget teszeni.

A mi egyházi időszámításunk legtöbb és leghivatottabb ismerői és minden szaktörténész azon véleményben vannak, hogy az orosz annalistikában az első számítási mód volt divatos, t. i., hogy a márcziusi évek *6 hónappal* később kezdődnek, mint a szeptemberi évek és *2 hónappal* később, mint a januári évek (a 6917-ik márcziusi év = 6917 szept. év első márcziusától 6918. február 28-ig, az 1409. januári év márczius 1-től 1410. február 28-ig.) [1]

---

[1]) Перевощиковъ. Правила времясчисленіе stb. vagyis *Perevoscsikov*, Az orthodox egyházban elfogadott időszámítás szabályai. Megjelent 1850-ben.

Undolszky a Jogtörténeti ismeretek tárában 1850. I. könyv. Kiadta Kálácsev.

A másik, de igen kevéssé elterjedt véleményt főleg a fentemlített *Chavsky* védelmezi. Ezen Chavsky és kevés követője a történeti kutatásokban nem voltak felette járatosak. Majdnem kizárólag theoretikus feltevésekből indulnak ki. Arra fektetik a legfőbb sulyt: márczius 1-je az egyházi hagyományok szerint Ádám teremtetésének napja s ezért az időszámítás márcz. 1-jével kezdődik; csak hat hónap mulva következett szeptember és ebből kifolyólag minden szeptemberi év hat hóval később kezdődik, mint a márcziusi év (tehát ezen vélemény szerint a 6917-ik márcziusi év = a szeptemberi év 6916. márcz. 1—6917. febr. 28; a januári év 1408. márcz. 1—1409. febr. 28-val.) [1])

Annak eldöntésénél, vajjon ezen két vélemény közül melyik a helyes, arra a kérdésre kell ügyelnünk: *Mikor kezdődött a most folyó* 19×28=532. évből álló *XIV-ik nagy indictio* (magnus circulus Paschatis, magnus cyclus solaris, periodus Victoriána)? mely a görög-keleti egyház területén az időszámitás alapja volt.

Ez a XIV-ik nagy indictio tudvalevőleg 6917. márcz. 1-vel (532×13=6916.) kezdődött. Már most 6917. márczius 1-je, mint fenebb említettük, lehet vagy az 1409-ik, vagy az 1408-ik év márcz. 1-je; melyikre esik tehát valósággal?

Hogy ezt eldönthessük, tudnunk kell elébb, mily hétköznapra esett mindig a nagy indictio első évének 1-ső márcziusa,

---

Pogodin: Kutatások, megjegyzések és előadások az orosz történetből 1850. IV-ik kötet. Dubenszky a moszkvai tört. és régészeti társulat folyóiratában 1850. 21-ik könyv.

Engelmann: Kortani kutatások a XIII. századi orosz és lithván történet mezején 1858.

Bonnel: Henrik lett fejedelem kortana néhány orosz krónika időmeghatározásával (az akadémia Bulletins hist. philol. XI. kötete vagy a »Mèlanges Russes« II-ik kötetében).

Kunik: Az orosz történeti események kortani táblája 842—1795-ig; Bonnelnek lithván-orosz kortani tábláihoz tett megjegyzései, egyáltalában kisebb kutatásai a tudományos akadémia 1-ső és 3-ik osztályának Vissenschaftliche Memoirenjeiben.

Ezen véleményt követik az orosz történetirók, mint: Karamzin, Bjelajef, Szolovjef, Besztuzsef-Rjumin, Ilovajszkij és többen.

[1]) *Chavsky* munkái:

a) Kortani táblák III. kötet 1848.

b) Csodálatos vita a most folyó 1851-iki márcziusi évről 1850.

c) Táblák az orosz évkönyvekben előjövő évszámi adatok tisztázására. 1856.

d) Orosz egyházi és világi naptárok 1856;

mint több kevésbbé fontos művei is.

péntekre-e vagy csütörtökre? (az utóbbit véli Chavsky). Első esetben 6917. márcz. 1-je = 1409. márcz. 1-jével, a másodikban = 1408. márcz. 1-jével.

Az általános egyházi hagyomány — és pedig nemcsak a keleti, hanem a mint látszik nekem, a nyugati egyház is — márczius 1-jével köti össze *Ádám teremtését* és úgy hiszi, hogy Ádám *pénteken* született. Egész természetes, hogy ez az egyházi tan az időszámítás meghatározásánál is alapul vétetett.

Ez az elméleti bizonyság az első vélemény mellett.

Forduljunk most az orosz évkönyvekhez. Mily hétköznapra esett az ő adataik szerint 6917. márcz. 1-je?

Ezen kérdés kutatásának *Kunik* egy rövid, de igen beható czikket szentelt (a közoktatási ministerium 1857-ik évi folyóiratában, junius hó, 388—396-ik oldalain) ily czím alatt (magyarul): *Egy bizonyság arra nézve, hogy a most folyó XIV-ik nagy indictiónak a világ teremtésétől való 6917-ik márcziusi és szeptemberi éve márczius 1-jén* (a juliani naptár 1409. márczius 1-én) ***pénteken*** *kezdődik.*

Kiindulási és támpontja a napfogyatkozás, melyet az 1406. év jun. 16-án szerdán láttak Európában. Az orosz csillagászok számítása szerint ezen elsötétülés középideje Novgorodban 9 óra 9 percz volt reggel.

Az orosz évkönyvek, a troiczkai II. és IV., a novgorodi I. a pszkovi és a Nikon-féle ezen napfogyatkozás idejének a 6914. év jun. 16-át mondják.

Ezen adatból kiindulva, Kunik a 6914—6917 évekre egy naptárt állít össze és idézi az évkönyvekből az összes helyeket (mind a márcziusi mind a szeptemberi évek szerint számítva), a hol nemcsak a hónapszámot, hanem egyszersmind a hét napjait is adják. Mind ezen évkönyvi adatok összevágnak az ő naptárával.

Ezen naptárból kitűnik, hogy 6917. márcz. 1-je tényleg pénteken volt és következésképp 6917. márcz. 1-je = 1409. márczius 1-jével. Ez a történeti bizonyság az első vélemény mellett.

Ily bizonyságok, úgy hiszem, kétségtelenné teszik, hogy a fent említett s általánosan elterjedt első vélemény — hogy t. i. az oroszországi márcziusi év hat hónappal később kezdődik, mint a

szeptemberi, s két hónappal később, mint a mi januári éveink kezdődnek, veendő alapul az orosz évkönyvek időszámításánál, a mi a magyar történet szempontjából is nagy fontosságú.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy néhányszor kivételesen egyik-másik orosz évkönyviró (vagy talán a későbbi átdolgozók) Chavsky tévedésébe esett; pl. a *kievi* évkönyvekben a XII-ik század eseményei egész sorozatául az évi adatok egy egységgel nagyobbaknak vannak véve, mint tényleg kellene (6630, 6629 helyett). De erről talán máskor, bővebben.

PETROF ELEK.*)

*) Örömmel közöljük a jeles orosz tudósnak éppen a milleniumi előkészülődések alkalmából is korszerű czikkét. Petrof úr társulatunk tagja, a magyar nyelvet is birja s a mult évben hosszabb ideig tartózkodott hazánkban s kutatása eredményeiről jelentéseket közölt az orosz folyóiratokban.

OROSZ, SZERB ÉS BOLGÁR KÚTFŐK

NÉHÁNY MAGYAR VONATKOZÁSÚ ADATA.

Szent Kirill találkozása a magyarokkal Krymben 856-ban. — Kirill életrajzának 17 kézirata közül ugyan egy sem régibb 1469-nél, de ezen másolatok igen régi följegyzések után készültek. Ugyanis már az 1076-ban írt orosz Sbornikban a következőket olvashatjuk Kirill életrajzáról: »Hallgassátok sz. Vazul, aranyszájú sz. János, *sz. Kirill* és számos más szent férfiú életrajzát.« [1]) Ha tehát Kirill életrajza már 1076-ban Oroszországban is el volt terjedve, bátran állíthatjuk, hogy a nevezett életrajz legrégibb följegyzése, kevéssel a nagy szláv apostol halála (869) után készült, tehát habozás nélkül egykorú kútfőnek mondhatjuk. — Kirill [2]) a kazárok megtérítésére indult és útközben Krymben találkozott a magyarokkal, épen midőn imáját mondta el; a magyarok farkasüvöltéshez hasonló ordítással [3]) rohantak reá és agyon akarták őt ütni. A szent férfiú azonban nem rémült meg, hanem tovább folytatta imáját és bevégezte ájtatosságát; a magyarok ennek láttára megszelidültek és útitársaival együtt szabadon bocsátották Kirillt.

A magyarok ekkor Déloroszországban, az úgynevezett Lebediában tartózkodtak. Valamely csapatjuk fölhasználva az alkalmat, midőn a kazárok egy krymi várost ostromoltak (ezen város ostromáról is van szó Kirill életrajzában,) a kazároktól függetlenül, a félsziget fosztogatására indult és ekkor találkozott Kirillel, ki 856-ban utazott át Krymen.

Elpusztultak mint az avarok, se hirük, se hamvuk nem maradt. — Ezen közmondást idézi Nestor a legrégibb orosz tör-

---

[1]) Bodjanskij, O vremeni proischoždenija slavjanskich pisjmen Moskva 1855.

[2]) Bodjanskij, Čtenija v Imp. Obšč. Ist. i Drev. 1863. II.

[3]) A magyarok harczi kiáltásáról Liutprand († 972) is tesz említést: »Ex eorum parte vero turpis et diabolica húi, húi frequenter auditur.« Antapod. Lib. II. cap. 30.

ténetiró († 1113.) Ugyanis előadja, hogy az avarok legyőzték a duljebeket,[1]) kiknek nejeit négyesével vagy ötösével kocsi elé fogták és egyéb kegyetlenségeket követtek el rajtok. Az avarok magas testalkatúak és gőgös természetűek voltak; de Isten az utolsó szál emberig kiirtotta őket. A krónikás azután így folytatja: »Mai napig közmondás Oroszországban: *Elpusztultak mint az avarok, se hírük, se hamvuk nem maradt.*« [2]) Az avarok neve tehát az oroszoknál ép oly közmondásossá vált, mint másutt a szodomitáké vagy a vandaloké. Azonban más szláv népeknél is fönmaradt az avarok emléke, csakhogy sokkal jobb értelemben. Ugyanis a cseh és lengyel nyelvek mánapság is az avar névvel jelölik az *óriás* szó fogalmát, nevezetesen csehül *obr*, lengyelül *olbrzym* óriást jelent; [3]) az obrin szó az orosz nyelvben nem jelenti azt, a mit az obr a csehben vagy az olbrzym a lengyelben. E két utóbbi kifejezéshez akárhány hasonló példát találhatunk, azt hiszem, elég lesz a sok közül egy-kettőt felsorolni; ilyenek: a középkori német »*Heunen, Hünen*« (óriások, tulajdonkép hunok), továbbá a bolgár népmondákban előforduló latinok és hellének,[4]) kik alatt mindig óriások értetnek. Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy az orosz közmondások kiapadhatatlan kincsesbányájában igen sok történeti vonatkozásút találhatunk, így pl.: Hivatlan vendég roszabb a tatárnál; Úr a házában, mint a khán Krymben; Tönkrement, mint a svéd Poltavánál (1709); Éhes franczia a varjúnak is örül (1812) stb.[5])

A népek és nyelvek jegyzéke. — Ezen XIII. századbeli bolgár nyelvemlék az egyes népeket különféle állatokhoz hasonlítja. Az idegen népeket mindenkor és mindenütt szerették egyes állatokhoz hasonlítani, így pl. az oroszt medvének, a francziát kakasnak nevezik és rajzolják; az angolnak tréfás neve John Bull, azaz Bika János; a perzsák egy iráni néptörzset kurdnak azaz farkasnak neveztek el és ezen elnevezés általánossá lett. Az említett bolgár népjegyzékben előforduló nevezetesebb összehasonlítások következők: »A frank oroszlán; az alamann sas; a szász

---

[1]) Orosz néptörzs Volynjban (Volhynia). Az orosz krónikákban 906-ig említtetnek.

[2]) Ljetopisj po lavrentievskomu spisku. Izdanie archeografičeskoj kommissi. Sanktpeterburg. 1872. str. 11.: »Pogiboša aki Obrje, ichže njest plemeni ni nasljedka.«

[3]) Kratkij slovarj šesti slavjanskich jazykov. Spbg. 1885. str. 60 i 272.

[4]) Iliev A. Blgarskitje prjedanije za ispolini, narječeni elini i latini. Sbornik za narodni umotvorenija nauka i knižnina. Kniga III. 179. i IV. 189. Sofija 1890. 1891.

[5]) Istoričeskaja Chrestomatija po russkoj slovesnosti s eja pervych načal do novjejšago vremeni str. 54.

csődör; a német szarka; az orosz vidra; a bolgár bika; a szerb farkas; a horvát bagoly; *a magyar hiúz;* a kún párducz; a tatár agár; a szaraczén vadkan; a török kígyó; az örmény gyík; a hindu galamb; a litván bölény; az oláh macska; a zsidó borz; az albán hód; az egyiptomi kecskebak; a cserkesz bivaly; a perzsa daru; a görög róka stb.[1]) — Megjegyzendő, hogy a bolgárok ép úgy mint a görögök a francziáktól vették át a németeknek alamann elnevezését; továbbá, hogy a szászok alatt a bolgárok és szerbek kizárólag a német bányászokat értették. Ezen szászok (Sasi) a Balkánfélsziget területén, legelőször Boszniában, a XII. század végén tünnek föl, ide Kulin bán által Magyarországból hivattak meg;[2]) Szerbiába a tatárjárás elől menekültek a szászok Magyarországból, különösen pedig Erdélyből,[3]) I. Uroš király[4]) szívesen fogadta őket; ezen szászok munkálkodása folytán csakhamar virágzásnak indult a szerb bányászat, melynek központja Novobrdo volt.

A legrégibb orosz földrajz magyar vonatkozású részletei. — Oroszország, vagyis jobban mondva a moszkvai birodalom legrégibb térképe a XVI. század végén — Karamzin szerint Feodor czár uralkodása idejében (1584—1598) készült; idővel ezen térkép elavult és használhatatlanná vált, ennélfogva Mihály czár (1613–1645) a térkép megujítását rendelte el, ekkor *1627-ben* készült ama térkép, melynek ugyanakkor szerkesztett leirása a legrégibb orosz földrajznak tekinthető;[5]) ezen leirás »A nagy tervrajz könyve«[6]) név alatt ismeretes az orosz földrajzi irodalomban.

A magyarok, mai hazájukban való letelepedésük előtt századokig tartózkodtak a mai Oroszország területén, nagyon természetes tehát, hogy számos helynév tartotta fönn emlékűket. Az 1627-ben készült orosz térkép leirásában előforduló, magyar vonatkozású folyó-, hegy- és városnevek közül nevezetesebbek a következők:

Ugrin folyócska, a mai charkovi kormánykerületben, tehát azon a vidéken, a hová a történészek egy része Lebediát helyezi. Ugyanis a charkovi kormánykerületben szintén van egy Lebedin nevű város (jelenleg járási székhely), csakhogy ez a Lebedin

[1]) Šafařik, Památky dřevn. pismenictvi Jihoslov. II. 733.
[2]) Ljubić. Opis jugoslavenskih novaca.
[3]) Kovačević i Iovanović Istorija Srpskog naroda. II. 96.
[4]) 1242—1269.
[5]) Oroszországnak és népeinek, Bölcs Konstantin († 1219.) által szerkesztett leirása ugyanis, nem maradt fenn az utókor számára.
[6]) Kniga Boljšemu Čertežu ili drevnjaja karta rossijskago gosudarstva ponovlennaja v Rozrjadje i spisannaja v knigu 1627. goda. Sanktpeterburg, 1838. Izdanie vtoroe.

város az 1627-iki térképen nem fordul elő; 1660. körül említtetik először.

Ugra folyó,[1]) a mai kalugai kormánykerületben, Kaluga és Vorotinsk közt ömlik az Okába, mely utóbbi folyó mentén vándoroltak a magyarok Déloroszországba.

Lebedjanj város a *Lebedjanj* folyócska (a Don mellékfolyója) mellett a tambovi kormánykerületben (járási székhely.) Az 1627-iki térkép leirásában csupán ezen két »lebed«-ből képzett helynév fordul elő; Semenov földrajzi szótárában[2]) még a következők találhatók: Lebedino tó (novgorodi kormánykerület tichvini járásában,) Lebedino falu (kazáni korm. spasski járásában,) Lebedincy falu (kievi korm. berdičevi járásában,) Lebedin (kievi korm.).

Mažarov jurt. A nevezett térkép 1627-ki leirásában olvashatjuk: »A Kuma folyó mellett a jobb parton, 7 tatár mecset, Mažarov jurt«; ez alatt kétségtelenül a sokat emlegetett Madžar város romjai értendők. Ezen romok a stavropoli kormánykerület pjatigorski járásában, a Kuma folyó jobb partján, Pjatigorsktól északkeletre 124 verstnyire mai napig láthatók.

Baškiry. A magyarok eredetéről írt könyvekben léptennyomon előforduló baškirokról az 1627-ki földrajzban ezt találjuk: »A Bjelaja folyó torkolatától fölfelé, az Ufa folyó mindkét partján, az Ural hegyekig élnek a baškirok, kik mézzel, hallal, vaddal táplálkoznak és szántóföldeik nincsenek.« A baškirok ma Perm, Ufa, Vjatka és Orenburg kormánykerületekben laknak, területük tehát összeesik az 1627-ikivel. Csak az ujabb korban kezdték nomád életmódjukat félnomáddal fölcserélni.

Kuman, folyó a mai kubani kerület nyugati részén, a Jeja és Kuban folyók közt. Ezen név kétségtelenül a magyarokkal rokon kún nép emlékét viseli. A régi orosz évkönyvekben a kúnok polovci név alatt fordulnak elő, de azért gyakran kumanoknak is neveztetnek.[3])

Kurgan. A nálunk oly sűrűn előforduló kún- vagy kúnhalmok hasonmásai a déloroszországi kurganok; közülök az említett leirás néhányat külön névvel is megjelöl, ilyenek pl.: Zmjeev kurgan (a mai charkovi kormánykerületekben,) Izjum kurgan (a charkovi korm.) Dumčej kurgan (a kurski korm.) Elkuvatskij kurgan (a doni kozákok földjén).

Szamota István.

---

[1]) Ugra folyó 1409. is említtetik. Ljetopisj po akad. spisku. str 510.
[2]) Semenov, Geografičeskij Slovarj. III. str 18—20.
[3]) Ljetopisj po lavrent spisku, str. 424. 478.

MAGYAR-LENGYEL

UNITÁRIUS ÉRINTKEZÉSEK A XVI—XVII-IK SZÁZADBAN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Második volt a nemesi osztálynak társasága *(Secundani)*, melyet a tógás deákoktól saját törvényeik különböztettek meg. Ehez tartoztak a mágnások [1]) és nemesek fiai s a felsőbb nyilvános tantárgyaknak *(Lectiones publicae,)* minők: a hittan, bölcsészet, ékesszólástan sat. hallgatói és nehány főként poesist tanulók. A tógás deákok közé nem is vétetett be senki, a míg legalább 3 hónapig a második deáki társaság *(Secundani)* törvényeinek eleget nem tett, kivéve a Tordáról jötteket, akikre e törvények nem terjesztettek ki. E társaságnak is külön számvevője *(Exactor)* volt, aki az erkölcsök felügyeletére külön egyéneket rendelt, a leczkemulasztókat s a törvény megszegőit följegyezte, az elitélteken a büntetést fölvette, a hibázók megfenyítéséről *plagae rationem curat* s szombatonként a saját törvényszéke előtt egyenetlenkedőknek törvényt szolgáltatott. A pénzbüntetés a társaság tagjai közt oszlott fel. Az erkölcsök nemessége azon fő tárgya volt a társaság törvényeinek, a mire a tagok különösen előkészíttettek.

Az egyik társasághoz *(Coetus)* sem tartozó *(Neutralista)* az exactoroktól függött s korbács alatt állott. Ezek a syntaxisták osztályából léptek ide s hittani jelöltek vagy poesist tanulók, rhetorok és logikusok voltak, a kik nem szándékoztak a második társaság tagjává lenni, ruházatukra nézve semmi törvények nem

---

[1]) Történelmileg áll, hogy II. János (Zsigmond) király alatt az ország nagyjai többnyire unitáriusokká lettek, s megmaradtak a XVII. század elején a reformált vallásu fejedelmek koráig, sőt azon túl is sokáig. E nagyok voltak: Petrovich Péter, kir. helytartó, Békes Gáspár, Cháky Mihály és Miklós, Hagymási Kristóf, Pókai Jakab, Nisovski Szaniszló, Kendi Ferencz és Antal, iktári Bethlen Gergely, Mikola Ferencz, Bocskai György, Székely Mózes a későbbi fejedelem, Gálffi János, Kovachóczy Farkas, a Gyerőfiek, Hallerek s számtalan mások. *Hist. Ecclesiast.* sat. Lib. I. Vol. 1. 698—728. ll.

volt, csak erkölcseik feddhetlensége kivántatott meg, és az, hogy az előadásokat szorgalmasan járják, s ünnepnapokon az isteni tiszteleten legyenek jelen.

Az ezen alóliak mind osztályosoknak *(Classistae)* neveztettek, a felsőbb osztályoknak segédtanáraik *(Collaboratores)* voltak, a syntaxistáknak, etymologistáknak és kis osztálybelieknek külön magán tanítóik *(Praeceptor,)* a kik oktatták a kezdőket *(Initiantes)* és elemi tárgyak tanulóit *(Rudimentistae).*

A szolgák és alamizsnagyűjtők *(Servi et Mendicantes)* a három utolsó osztályokból tétettek, különböző előmenetelök szerint. Az alamizsnagyüjtők saját tizedesök *(Decurio)* alatt állottak, a ki az iskolafőnök szolgája volt. Ezek oly szegény szülők gyermekei voltak, a kik szolgálattal keresték meg tanulásuk eszközeit, a kenyeret az eklézsia polgáraitól házról-házra járva gyűjtötték össze, a mészárszékben hust vettek, és egyik háztól a másikhoz vitték, a míg akadt kegyes szívű polgár, a ki másnapra megfőzetését igérte..... Az iskolába a vagyonosaknak ételt hordottak be, a Szamosról, mely a váron kívül, az iskolától nem messze foly el, vizet; szobát, kemenczét és udvart sepertek, s más hasonló szolgai munkát végezve tartották fenn magukat.

Az iskola minden polgára ezen társaságok és osztályok valamelyikében élte át tanulói évét. Panaszos ügyekben a rectorhoz felfolyamodni mindenünnen szabad volt, a ki tiszteletreméltó tanár és hivataltársaival itélt az eléjök felebbezett ügyben. [1])

A tanulók eszközei a XVI—XVII. században szintoly sajátságosak voltak, mint a kor erkölcsei, az iskolai szervezet és tanrend. A királyné és fia adományán s az ország közsegedelmén kivül — ami fennebb érintve volt — tetemes segélyben részesült az iskolai ifjúság az ottani gyakori országgyüléseken, melyekre besereglett az ország szine-java, leggazdagabb s leggenerosusabb főurai. A deákok olykor a fejedelemnél énekléssel tisztelkedtek, fejedelmi ajándékban részesülvén mindannyiszor; fölkeresték s megtisztelték a király tanácsosait bármily vallásuak voltak. Ezek közül egyik egy alkalommal a magyar deákoknak 2500, a szászoknak — mivel kevesebben voltak — 1500 m. frtot ajándékozott. Igy különböző ünnepélyes alkalmakkor, menyegzőken, temetéseken más mágnások is tekintélyes összegeket adtak. A városi lakosoktól szintén — minthogy csaknem az egész város unitárius volt — különösen a karácsoni ünnepek s újévköszöntések alkalmával sok pénz gyült össze az ifjuság részére. A XVII. század első felében Mikó Ferencz unitárius fejedelmi tanácsos temetésekor 300 frtot kapott a deákság. A bőjti kére-

[1]) *Hist. Ecclesiast.* sat. Lib. 3. Vol 3. 616—17. ll.

getési pénzből, a négy nagy ünnep alkalmával a templom ajtajánál gyűlt perselypénzből, szüretkor a patronusoktól ajándékozott mustpénzből ismét sok került össze. Ezt Uzoni F. István egy, a hajdani időkből fennmaradt s az eklézsia patronusaihoz intézett kéregető levélből és gyűjtő könyvből hagyta emlékezetben.[1])

A kolozsvári felsőbb iskolának nagy nevű rectora volt unitárius püspök Enyedi György, a költő, bölcsész és theologus, a ki egyszersmind pap és hires egyházi szónok volt. Jellemzi a kort és a XVI. század utolsó tizedeiben élt kolozsvári tanuló ifjúságot az, a mit ő egyik egyházi beszédében annak magaviseletéről s ruházatáról megrovólag mond. »Illik — ugymond szónok — hogy kiki az ő rende szerint való öltözetet viseljen. Minthogy azonban ennek egyéb rendek között esze veszett, szintén így az egyházi rendben is. A deákok tagjai az eklézsiának, szükség hát az ő rendjekről is szólanom. Nekik alázatos és az ő rendjekhez illő ruhában kellene járniok. De mit látunk? Bizony sok deákot nem lehet a katonától és udvari szolgától megismerni. Némely közöttük oly friss, oly czifra, oly nagyra tartja magát, hogy annál már többre menni nem lehet; a tógát kurta dolmánynyal cseréli fel, csizmáját felvonsza, hogy ő is kopogjon, mintha immár czipellősben nem járhatna.« Ugy látszik — jegyzi meg Uzoni Fosztó I. — hogy akkor az unitárius deáknak is, mint a katholikusnak czipellőst *(papucsot)* kellett viselni. »A műszerű gallérnak meg kell ugyan lenni — folytatja Enyedi püspök — vagy lehet egyéb, vagy nem, haját is úgy felnyiratja, hogy alig marad a feje tetején tiz szál, a mely bizonyára semmiképen nem illeti. Azt hiszik, igen szépek vele, nem gondolják meg, hogy a ki eszes, neveti és csufolja, némely boszankodik, némely ugyan szidogatja is érette. Azért ha deák vagy, viseld ruházatodat úgy, mint deák. Ha azt mondod: nem leszek én pap, hogy mindig úgy járjak, hát miért eszed meg az alamizsnát, a mi azoknak való, a kik szolgálni akarnak Istennek házában? Bizony úgy kell járnod az oskolában, míg ott laksz, ha szemérmet tudsz, mikor aztán harminczadosságra, számtartóságra vagy egyéb mívre mégy, járj dali módra, úgy a mint kedved tartja, nem tiltja meg senki; de a míg az oskolában vagy, nem illet meg a müszerű gallér. Deáknak és papnak azért — így zárja be feddőző beszédét a püspök — az ő rendi szerént való tisztességes ruhában kell járni, mert az teszi őt diszessé.« [2])

A krakkói lengyel egyetem is nagy hatással volt a magyar-lengyel rokonszenv erősbítésére. Már 1482., 1493. majd 1506.,

[1]) *Hist. Ecclesiast.* sat. Lib. I. Volum. 1. 519—520. ll.
[2]) *Hist. Ecclesiast.* sat. Lib. I. Vol. 1. 520—21. ll.

1511—12 és 1538. csak Kolozsvárról számos ifju tanulta ott a felsőbb tudományokat,[1]) s a reformatiónak és az unitárius hitvallásnak mindkét országban törvény által elismertetése önként kinálkozó alkalmat adott arra, hogy Lengyelországból papok és tanárok hivattak be Erdélybe, főképen Kolozsvárra, viszont Erdélyből felsőbb tudományokra készülés végett szintén fölkeresték a racowi virágzó unitárius akadémiai főiskolát s megismerkedvén ott úgy a classikai, mint a lengyel irodalom termékeivel és azokat magukkal hozván: Erdély és az unitáriusok tudományi szinvonalát általa emelték s a müveltséget terjesztették. Rakow amaz időben a lengyel unitáriusok Rómájának, főiskolája lengyel Athenaenek mondatott — írja Lubienicki, (diákoson *Lubienicius)* után gróf Krasinski — európai hirü tudós tanárai voltak: *Ruarus, Ostorodus, Crellius, Wissowati, Lubienicki;* az iskolában nemcsak unitáriusok, de protestánsok és katholikusok is tanultak, s növendékei száma ezerre ment. Ezenkivül hires iskolájok volt: *Chmielnik, Lubartow, Luklavice, Beresteczko, Kissieljin* községekben, nagy egyházuk *Rakow*ban, *Lublin*ban, *Smigel*ben, *Czarkow*ban, *Sandecz* városban sat., hívei többnyire a lengyel főbb nemességhez tartoztak.[2])

A két nemzet között századokon át fenállott politikai érintkezések, s magyar és lengyel jellem, véralkat és közintézmények azonossága iránt bő felvilágosítást adnak részint a felolvasásom elején érintett munkák, részint a lengyel és magyar nyomtatott más történeti források. Nekem ezekre kiterjeszkednem az idő és tér kimélése, valamint az ismétléstől óvakodás nem engedi. Szakemberek ismerik s kétségkivül használni fogják. Átmegyek annak előadására, hogy egy a világtörténelemben is ritkán előforduló esemény Erdélyre és kivált Kolozsvárra minő hatást gyakorolt.

V. A lengyel unitáriusok kiüzetése hazájukból 1660-ban s Erdélybe befogadtatásuk.

Ezt a megszégyenitő türelmetlenségi tényt sok lengyel és német egyházi történetiró emlékezetben hagyta. Én érintve a törvény keletkezési idejét, ismertetem a lengyeleknek az erdélyi magyar unitáriusok által miként fogadtatását a fennebb említett Uzoni Fosztó István kéziratban levő egyháztörténeti műve alapján, azon második teljesebb példányból, mely az örökösöktől,

---

[1]) *Kolozsvár Története.* Oklevélt. II. köt. 726—27. ll.

[2]) *Gr. Krasinski:* Geschichte sat. der Reformation in Polen sat. 318—319. 323. ll.

másod kézből, vásár utján birtokomba jött s én a székely-keresztúri középtanodának ajándékoztam minden unitárius gyűjteményemmel együtt.

1658. megszüntetvén a lengyel országgyűlés a vallások egyenlőségét biztosító törvényeket, az unitáriusoknak mint arianusoknak és anabaptistáknak az országból kiutasítását kimondotta, három évet adva az áttérni nem akaróknak javaik eladására, s követeléseik fölvételére; ez idő alatt biztonlét igértetett nekik, úgy, hogy se hitöket nyilván ne vallják s ne terjeszszék, se az országos dolgokba ne avatkozzanak. De később az 1659-ki országgyűlés két évre szorította az időt, s erre egy királyi rendeletben kimondatott, hogy 1660. jul. 10. minden unitárius, a ki a kath. vallásra át nem tér, az országot büntetés alatt hagyja el. 1661 májusban a harmadik kir. rendelet adatott ki a közhatóságoknak, a törvény végrehajtását szigoruan meghagyva. Következése az lett, hogy az unitáriusoknak vagy vallásukat vagy hazájukat el kellett hagyni, elvesztegették vagy barátaikra bizták vagyonukat s csoportonként távoztak el Poroszországnak Lengyelországgal határos tartományaiba: Sziléziába, Marchiába, a brandenburgi tartományokba, Hollandiába és Svájczba, legnagyobb részök — 380 tagnál nagyobb csoport — Erdélybe Kolozsvárra indult, Magyarországon át, melynek határára alig léptek be, rablók támadták meg s mindenükből kifosztották.[1]) Az itt kétfelé oszlott bujdosók egy része Teleki István és Rhédei Ferencz magyar főnemesek pártfogása alatt telepedett meg, a többi Erdélybe ment, a hol unitárius magyar és szász testvéreitől szeretettel fogadtatott.[2])

Az Uzoni Fosztó-féle kézirati történeti mű itt veszi fel az események fonalát, s a száműzötteket Magyarország határán ért balesetet, Kolozsváratt fogadtatásukat s az országban több helyen megtelepedésöket így fűzi tovább.

»A kirablás — irja Uzoni — Przipcowius lengyel író szerint a német császári katonaság által történt, s a jeladás és rá ösztönzés Lengyelországból, a szerencsétlenek üldözőitől jött. Árkosi Tegző Anna, Hints Mártonné, kolozsvári tisztes uri nő is megerősítette ezt Uzoni előtt, mint Árkoson élő Pilbart nevű öreg lengyel menekülttől így hallott tényt. Ez eset és az Erdélyben a fejedelemválasztás miatt duló belháború a bujdosók közül sokakat Porosz- vagy Lengyelországba visszatérésre birt.

---

[1]) *Stanislai Lubieniecii:* Historia Reformationis Poloniae sat. 278—283. ll. Gróf *Krasinski* idézett műve 324—325. ll.

[2]) *Augusztinovics Pál emléke*, tekintettel a lengyel unitáriusok történetére. Buzogány Árontól. *Keresztény Magvető* 1868. IV. köt. 22—23. ll.

Az Erdélybe érkezettek sorsát megemlíti röviden Lubieniecius,[1]) de részletesen s hitelesen adja elő az 1661. márcz. 15-én Kolozsváratt tartott unitárius zsinati főtanácsnak a köri esperesekhez intézett ama körlevele, melyben az egyházak híveit segélyadásra hívta fel ..... »Ezeken kivül — így hangzik a körlevél — még egy dologról kell irnunk. Nem lesz titok előttetek, hogy a mi kedves lengyel atyánkfiai, nem bűn és vétek miatt, de az általuk vallott isteni igazságért hazájukból száműzve, javaik nagy veszélyével sőt elpusztulásával különböző országokba menekültek. Nem kis részök hallván a mi lelkiismereti szabadságunk hírét, melyet ez országban Isten kegyelméből élvezünk, hozzánk jőni szándékozva, Máramarosba érkezett, s mielőtt az akkori erdélyi fejedelemtől — a ki Kemény János volt — és országtól szabad bemenetelt nyertek volna, kevés ideig ott tartózkodtak, sokan — a kik közt tisztes urnők s szemérmes szüzek is voltak — csaknem minden javaktól és ruháiktól, a testöket fedő ingig, megfosztattak s kiraboltattak. Ezek nagyobb része a mi legkegyelmesebb fejedelmünk engedélye következtében[2]) Isten kegyelme által segítve, hozzánk megérkezett, s mi eddig gyenge állapotunk szerint, a melybe ezernyi szomorú esemény, városunknak vadul dühöngő tűz által elpusztulása, mind az egész országnak, mind különösen Kolozsvárnak a törökök és tatárok által két ízben kegyetlen megsarczoltatása és kipusztulása miatt jutottunk, őket tápláltuk, de jövőre nézve tartunk tőle, nehogy keresztényi kötelességünk szerént szükségüken segítni képesek ne legyünk. Kérünk azért titeket s általatok egyházunk minden lelkészét, hogy hallgatóikat nyilvánosan és közönségesen, a patronusokat személyenként kérjék meg és buzdítsák, hogy Krisztus e beteg tagjainak, a kinek ők is tagjai közé számítják magukat, segélyökkel és gyámolításukkal, atyafiui szeretetöknél és keresztény kötelességüknél fogva szolgálatukra lenni legyenek szivesek, meg fogván érette nyerni mind ez időbeli, mind a jövendő örök jutalmat. S ezt tegyétek — így végződik a körlevél — ápril 7-ki zsinatunk előtt, hogy akkor megtudhassuk, mindenik eklézsiától mit remélhetünk. A mindenható Isten adja, hogy ti mindnyájan egyenként azon gyűlésbe egésségben és épen megjelenhessetek, s velünk eklézsiánk javáról hasznosan és az Isten dicsősége növekedésével tanácskozhassunk. *Aláírva:* A kolozsvári unitárius egyházi tanács polgárai, Krisztusban szerető atyátokfiai ....« [3])

---

[1]) *Stanislai Lubieniecii* Historia Reform. Polonieae sat. 298. l.

[2]) A fejed. 1661. jan. 16. Szászsebesen költ védlevele látható *Kolozsvár Története* II—III. Oklevéltár kötete 375—76. lapjain.

[3]) *Histor. Ecclesiast.* sat. Lib. II. Volum. 2. 222—23. ll.

A kolozsvári eklézsia valóban az édes anya egész gondosságával volt rajta — így folytatja Uzoni — hogy a fejedelemtől engedélyt nyerve, szegénységén erőszakot tegyen, s szívének e megszaggatott darabjain nagymérvüleg segítsen: a mezteleneket ruhával, a szűkölködőket élelemmel, a szegényeket uti költséggel, az elfáradtakat kocsival látták el, emberséggel behozták városukba, falaik közé és hajlékaikba, sőt karjaikba, ágyaikba és nyoszolyáikba, asztalaikhoz ültették atyai indulattal, mint a Jézus Krisztusnak a beth-thoronai uton *(via Beth-thoronnensis)* a latrok kezébe jutott összeszaggatott testét *(Corpus imbricatum,)* a szegény számüzötteket hasonló irgalmas részvéttel, egymással versenyezve ragadták ki egymás kezéből, azon idő körülményei közt példás buzgóságot tanusítva. Így telt itt be —

Mélység kiált mélységet
Bujdosók feje felett!.....

A többi szerencsétlenségre még az is következett, hogy a pestises anyaggal telített lég átjárván e bujdosókat, egy tizedrészt nem hagyott közölök életben, az egész nagy számból alig maradt meg 30-nál valamivel több családfő; némely trinitáriusok irigysége ezek ellen is feltámadván, nem akarták megtűrni a hazában, s békéjét és nyugalmát e kevesekért is majdnem megzavarták. De az unitáriusok világosan kimutatták, hogy a fejedelmi engedélylyel beköltözöttek hozzájok tartoznak, az ő egyházi társulatuknak tagjai, s nincs semmi ok rá, hogy az ország törvényeinek kedvezéséből kizárassanak. Ez az üldözésnek véget vetett, a lengyelek békében maradtak, a kolozsváriak segélyével vettek a nyugat felé Monostorra vivő uton, a déli soron, nem messze a várkapuhoz, a papnak és isteni tiszteletre alkalmas házat, neve volt: *a lengyel eklézsia háza,* melynek első szobájában az isteni tisztelet tartatott lengyel nyelven, lengyel szokás szerént az imádság alatt térdelve, a hátulsó részben a prédikátorok laktak egymásután következőleg.

Elsők voltak *Siedliczki Pál* és *Dámianovits János.* E két öreg lengyel pap a száműzöttekkel jött be, utóbbi nem sokára egy kis csoporttal Belső-Szolnokvármegye alsó kerületében, a Nagy-Szamos balpartján levő Bethlenbe, az akkor unitárius Bethlen főurak oltalma alá költözött át, mely egyház ott a XVIII. század végéig állott fenn, a mint hátrább elő lesz adva. Dámianovits prédikátorról megjegyzendő, hogy őt Járai Sámuel, kolozsvári plébánus, a tatárok beütésekor némely ingó javainak a várba bevitetésével bízván meg, a mint abban foglalatoskodott, a tatárok a vár falai mellett elfogták, a honnan csak két hét mulva szabadult ki, s így költözött a plebánus segé-

lyével Bethlenbe. Innen írt ő, maga és ottani lengyel hivei nevében néhány levelet a püspökhöz és kolozsvári plebánushoz, melyekben kérte, hogy neki és száműzött atyjafiainak a kül nemzetektől gyűlt alamizsnából [1]) juttassanak. Ha távol élnek is — úgymond de nevök benne van a száműzöttek jegyzékében; ne feledkezzenek el róla, ne menjen feledésbe a plebánus szolgálatában történt elfogatása, a mi rá nézve könnyen válságossá lehetett volna; kérte a plebánust, ne nehezteljen, hogy a neki utra adott kocsi szerszámait ily későn küldötte vissza, sőt inkább őt és híveit — szerencsétlenségének társait — jóakaratukban továbbra is tartsák meg.[2])

Az ápril 7-ki, elébb említett zsinat jegyzőkönyvében föl van jegyezve, hogy a köri esperesek a gyűjtött segélyt a püspöknek és Baumgarth Bálint kolozsvári papnak és rectornak szolgáltatták be.[3])

Siedliczki lengyel pap 1661. jun. 25. meghalt, s helyére az elébb említett *Dámianovits* jött be Bethlenből. Ezt is megsanyargatta a sok hányatás és szenvedés, nehány év mulva elhalt; mindketten a főtéri templom czíntermében nyugosznak. Harmadik pap *Lakowski András* (latin leirás szerint: *Lacovius,)* a ki 1666-tól fogva a nagyobb iskola rectora volt, 1672. a lengyelek prédicátorává rendeltetett; hogy felszentelték volna, a zsinati jegyzőkönyvekben nem fordul elő. Az iskola anyakönyvében levő följegyzés szerint meghalt 1691. aug. 1., eltemettetett aug. 6-án. Utánna *Gejzanovics János* (latin leirás szerint: *Geyzanovius)* következett 1694. jul. 5. A felszentelt papok közt ez sincs meg, hihetően Lengyelországban szenteltette fel magát. Meg van ellenben mint a dicső-szentmártoni zsinaton 1674. felszentelt pap, Gejzanovics Ádám. Ezután 1700. *Zúgorszki Kristóf* következett, de a ki később családjával együtt Poroszországba költözött s ott is maradt.

Mint a Poroszországba és Erdélybe szakadt lengyel száműzöttek és az erdélyi s főleg kolozsvári magyar unitáriusok között szövődött benső viszony és érdekazonság nevezetes bizonyítékát emelem ki azt, hogy közöttük a levél által érintkezés, ifjaiknak egymás iskoláiba tanítás végett küldése az egész XVII. században fennállott. Érdekesnek látom a porosz tartományokbelieknek Cossin-ból 1695. sept. 5. az erdélyiekhez irott egy bő történeti tartalmú levele ismertetését, mely a kolozsvári unitáriusoknak

---

[1]) *Lubieniecius* szerint Angliában, Németországban sat. tetemes összegek gyültek a lengyel száműzöttek fölsegítésére. Erre hivatkozik a bethleni lengyel pap.

[2]) *Hist. Eccl.* sat. L. II. V. 2. 225—26. ll.

[3]) *Hist. Eccl.* sat. L. II. V. 2. 226. l.

azon időben külföldön jó hírben létét, mély keresztény érzetöket s bárhol élő hitrokonaik iránti áldozatkészségöket tényekben bizonyítja.

A levél — lényegének érintése nélkül — kevés rövidítéssel ez.

»Igen tisztelendő, kitünő és jeles férfiak! nekünk a hitegységben, a béke köteléke s Krisztus vére által szeretett atyánkfiai! A kegyelem és béke teljesüljön rajtatok Isten és Krisztus ismeretében. Legyen áldva az Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus atyja, az irgalom atyja és minden vigasztalásnak Istene, a ki minket minden nyomorúságunkban vigasztal, hogy mi is vigasztalhassuk azokat, a kik bárminő nyomort szenvednek, azzal a vigaszszal, a mely őket Istenben megerősíti. Ezt a dicsőséget pedig ti, igen tisztelendő és hőn szeretett atyánkfiai! valóban sajátotokká tettétek. Ez az, a mi által egykori édes hazánk határaitól megfosztatásunkért bőven kárpótolt minket az isteni jóság, midőn számkivettetésünk habjai között vigaszt nyerünk azoktól, a kiket a dolgok legfőbb bírája annyi jóval halmozott el s jobbjának bő áldásaival ékesített fel. Bárha a világ minket gyülöl is, nem botránkozunk meg, míg azok szeretetével és barátságával dicsekedhetünk, a kik az igaz hit által e kor sötétségét elhagyva s a tisztátalan világnak bucsut mondva, *(valedicendo mundo immundo)* az égi sokistenüséghez *(Polytheia)* nem tartoznak. Valóban kinszenvedéseink közt legfőbb enyhületünk ebben volt, mióta a ti virágzó eklézsiátokról gyakrabban vettünk hírt. S midőn remény közt és aggódó félelemmel eltelve, soká vártunk valami bizonyosat a ti országtokból, a legjobb időben megjelent ama nekünk és nektek egyiránt kedves, ős erénynyel és nem álhittel ékeskedő tisztes asszony *(Matrona nostra et vestra)*, legkedvesebb testvérünk, a ki enyhületet hozott szorongó szivünknek, kedves, fáradhatatlan szeretetetek ujabb bizonysága, várva várt leveletek által. Örvendünk mi, s nektek kedves atyánkfiai! szerencsekivánatunkat fejezzük ki, hogy a mindenható Istennek és azoknak, a kik tőle hatalommal vannak fölékesítve, kegyelmével, békéjével és csöndével élhettek, a mit hogy a béke Istene megtartson, szívből óhajtjuk. Megismerjük, hogy teljesül rajtunk a Megtartó Krisztusnak igérete: »*Ha az én nevemért mindent s mindeneket elhagytok is, nálam* — bárha üldöztetve — *százszoros jutalmatok lesz, s az elhagyottak helyett új barátaitok.*« Nyilván mutatja ezt kedves barátink és gyámolóink! szeretetteteknek a mi nyomorainkban iránt kifejezett annyi világos bizonyítéka és legbensőbb barátaitok közé fogadtatásunk. De bennetek is beteljesülve látjuk a Mindenható amaz igéret-szavát: »*Királyok lesznek az ő választott népének táplálói, királynék az ő dajkái!*« S ha ezt a fényt nálatok is olykor némi fellegecske elhomályo-

sítja, bizzatok Istenben Szeretetteink! hogy az nem sokára ismét eltűnik. Hogyha az égi atya, a kinek gondolatai nem olyanok mint a miénk, s itéleteit szent akaratának mély örvénye tartja elrejtve, titeket is azon szenvedések küzdterére kényszerítne, a melyen mi megpróbáltattunk, nem kétkedünk benne, hogy az, a kinek tanácsa és munkái nagyok, isteni segélyével megerősít titeket, hogy a fenyegető rosznak nyilait a hit paizsával visszaverhessétek. De mi kérjük Istent, ne legyen sorsotok a miénkhez hasonló, s a mi nyügeinktől megvédve, legyetek hasonlók amaz első keresztény eklézsiákhoz, a melyeknek békéjek volt, nemzetek építették őket az Isten félelmében és a Szent Lélek vigasza által megsokasodtak. Sziveink mélyéből jött vigasztalástokat tehát, a mivel minket a mi sok keserűségeink között fölüdítettetek, mint kedves hallományt (ακρόαμα), azon szívvel fogadjuk, a melylyel nekünk küldve van, a legnagyobb hálával lelkeink mélyébe zárjuk, hogy rólunk szenvedőkről el nem feledkeztetek. Őszinte szeretetteket szüntelenül emlékünkben tartjuk, s megköszönjük, hogy szóval és tettben is bőven megbizonyítjátok hozzánk való jóakaratotokat, a midőn nemcsak a ti nemes városotokban veletek együtt élő földieinknek *(Conterraneus)*, de hajlékot engedtetek Krisztus kicsiny száműzött egyházának is, s nekik védelmet és segélyt adtok, sőt Bethlenben levő kis gyülekezetünknek s különösen papjának, Geyzánovics János atyánkfiának is segítő kezeiteket nyujtjátok, s őt várostokba vittétek be földieink lelki vigasztalására. Nem szükség ezért bővebb hálánkat kifejeznünk, de kérjük a minden kegyesség megjutalmazóját, hogy mindezekért bőséges legyen a ti jutalmatok.

»Volt, volt idő, a mikor a mi lengyel egyházaink is homálytalan dicsőségben fénylettek s a szegény hazátlanoknak biztos menhelyet adtak, az idegeneket és bujdosókat kebelökre fogadták; akkor volt az, midőn a mi egyházunk termékeny életfájának ágai a folyók és tengerek határain túl terjesztették ki gyümölcseiket, nem elégedve meg azzal, hogy csak a maga földe, a hazai föld birja s élvezze azokat. Most csak árnya van fenn ama nagy névnek, s az ágaitól megfosztott törzs az üldözések változó terheitől le van nyomva; de mi nem esünk kétségbe, hogy Isten harmatától öntöztetve, régi fényébe ismét vissza fog állíttatni, a mi iránti jóslatotokat, szeretett atyánkfiai! háladatosan vettük s mélyen rejtjük el sziveinkbe. Kérünk továbbá alázatosan, igen tisztelt atyánkfiai! hogy az említett eklézsiáknak és azok presbytereinek nemcsak a testiekben, de a lelkiekben is legyetek segítői és tanácsadói, elfojtva csirájában, vagy kiirtva gyökereig a netalán támadó viszályt bölcsességtek és tekintélytek által, a mivel a Mindenható titeket bőven megáldott, a kinek nyomdátok

és iskolátok felállításában s ez által jeles ifjuságtok közt a tudományok terjesztésében segedelmét szívből kivánjuk, s buzgó imádsággal kérjük Istent, az ő szent serege fő őrző pásztorát, hogy elkezdett dicséretes munkátokat segítse meg, s adja, hogy azt rövid időn vihessétek tökéletességre.

»Nem vagyunk hálátlanok, hogy meg ne valljuk, hogy számüzötteink eklézsiácskájában ma is vannak jeles tagok, annak diszei, a kik a széptudományokban és mesterségekben a ti jeles Athenaeumotokban merítették első ismereteiket. Sőt most is van, s hisszük, lesznek jövőben is iskolátokban ily letéteményeseink, a kiket kérünk, hogy szeretetetek karjaira venni méltóztassatok. Ott van immár két év óta a mi kis eklézsiánk társesperesének *(Consenior)* Arcizeuski Kristófnak fia.[1]) Most jeles hireteket hallva, megy hozzátok a feljebb említett, jóttevésben kifáradhatatlan tisztes nagyasszonynyal *(Matrona)* a jeles erkölcsü ifjú Stano, egyetlen fia a mi legszeretettebb barátunknak, s nekünk az Urban kedves munkatársunknak (συνεφροῦ) Stano Sámuel urnak,[2]) a ki szintén hálásan ismeri el, hogy tudománya előismereteit a ti iskoláitokban szerezte. E még zsenge ifjakat ajánljuk atyafiui szeretetetek gondjaiba,[3]) reméljük, hogy általatok gyámolítva, nektek s nekünk is nem lesznek kisebbségünkre, lelkesítve azok példája által is, a kik a ti hazátokból és iskolátokból mentek ki. Mi is erőnk csekélységéhez képest ez ifjakért mindent megtenni készek vagyunk. Az általunk hozzátok küldött s előttünk igen kedves Kmita Jánost nektek, mint lelki anyának saját édes anyja keze által, (a ki Isten dicsőségeért annyi veszélyt állott ki, mint egykor Eunice[4]) s mindenikből győzelmesen menekült ki, visszaadjuk nektek nem csak testben, de — reméljük — lélekben is épen. Ha mi jót közöttünk élete virágában tanult s magával vitt, ne nekünk tulajdonítsa, de az isteni kegyelemnek. A ti miatta való félelmetek, iránti szeretetteteknek nem közönséges bizonyítéka. Fölösleges lenne kérésünk, hogy abban őt jövőben is tartsátok meg.

»A mi a Stegmann Joachim és elhalt utódai hagyatékát

---

[1]) Származásáról hátrább többet.

[2]) Ez a *Stano Sámuel* nevü jeles férfi 1703. dec. 5. halt meg Lengyelországban, s tiszteletére a kolozsvári tanuló ifjuság verseket irt s kinyomatva Lengyelországba küldötte. *Histor. Eccl.* Lib. II. Vol. 2. 230. l.

[3]) Stano Sámuel egyetlen fia neve a kolozsvári iskola anyakönyvében *Szaniszló István*, a ki 1695. sept. 6. igtattatott be lectori hivatalába. *Székely Sándor:* Unitár. Vall. Tört. sat. 158. l. *Histor. Eccl.* L. 3. V. 3. 651. l.

[4]) Magyarul: Eunika, *Timotheus* anyja. (Látható: Szent Pál Timotheushoz irt II. lev. I. r. 4. versében.) Ehez hasonlítja a levélíró az Erdélyből hozzájok fia után ment buzgó nőt és anyát.

illeti, az iránt már egyikünk többször írt a nagytiszteletű plébánus úrhoz, a mi igen kedves atyánkfiához; de a levelek talán valahol eltévedtek, vagy nem jutottak kézhez. Az azokban felhozottakat nem lesz terhetekre ismételnünk. Stegmann Máriánna t. i. Marchiában életben van, Siedmigritius úr hitvese. Itt nálunk pedig laknak s Krisztus keresztjét viselve valóban keresztény életet folytatnak a boldog emlékezetű Trembicius úr egy fia és három leánya, valamint egy Diringi-nemzetből való hajadon is *(virgo Diringiana)*. Ifjabb Stegmann Joachimnak, a véghagyományozónak fivérétől való unokája — azt mondják — meghalt, de Danzig *(Gedanum)* szomszédságában egy élő fia van. Ha tehát nagy tiszteletű atyánkfiai! a ti további jóságtok akarja, ezeket a Poroszországban élőket illető rész hozzánk elküldhető; sőt ha annak, a ki Marchiában él, az őt illető rész kiadására nem lesz alkalom, az itt élőkre szintén átruháztathatik, a mi minél hamarabb lesz, az örökösök annál hálásabban fogadják.

»A mi eklézsiáink állapotjáról, ha komoly és fontosabb dolgaitok közt értesülni kívántok, kedves leveletek meghozói meg tudják mondani. Mi mindig óhajtottuk, hogy veletek, legkedvesebb atyánkfiai, levelünk által minél gyakrabban kezet szorítsunk és dolgainkról beszélgessünk. De a hely rendkívüli távolsága s az utazás nehézségei miatt ezt csak kivántuk inkább, mint reméltük. Kérünk azért alázatosan, hogy legalább néha, ha mint most, oly bizonyos és jó alkalmatosság adja elő magát, jövőben is állapotaitokról minket bizonyosakká tenni méltóztassatok, a mint kedves leveletekben meg is igértétek, hogy így a ti atyafiúi barátságtokat, a mit elődeitek a mieinkkel mindig és őszintén fentartottak, minket illető öröklött jogunknál fogva legalább ily módon kiegészíthessük és folytathassuk.

»A mi még hátra van, szeretett és hőn tisztelt atyánkfiai! a kik mint ragyogó korona úgy tűntek ki az őszinte igazság és az egy Istent és az ő fiát hivők között, a kik az Urim és Tummim fényét *(Fulgor)*, a melylyel fölékesítve vagytok, a tudomány sugárai s életetek tisztasága által szélyel hintitek, úgy, a mint elkezdettétek, álljatok meg az urban és az egyszer megismert igazságban, a mit a szerencsétlenség semmi zivatara meg ne döntsön, sőt továbbra is az ő szeretetében buzgólkodván, őseitek dicséretes példája nyomán előre haladjatok. A világosságnak atyja pedig, a kitől száll alá minden tökéletes ajándék onnan feljülről, s az ő egyszülött fia, a ki jelen van gyertyatartóival s azokat megvizsgálja és megvilágosítja, a ki hatalmas jobbjában tartja a csillagokat, áraszszon el titeket és egyházaitokat az ég minden áldásaival, s oltalmazzon és védjen továbbra is a sötétség fejedelmének minden cselszövénye és csúfolódásai ellen. Ennek

szent trónjánál esenkedve kérünk, hogy ránk mindenkoron megemlékezzetek s a ti hathatós imáitokban és könyörgéseitekben érettünk esedezzetek, hogy nekünk is engedtessék meg teljes szabadsággal szólanunk s hirdetnünk az evangelium titkát. Ezokért mi is meghajtjuk térdeinket a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja előtt, a kitől veszi nevét égben és földön minden atyaság, hogy dicsőségének bőségéből adjon nektek megerősödést Szent Lelke által benső lényetekben, hogy Krisztus e hit által lelkeitekben lakozzék, s legyetek a szeretetben meggyökerezve és megalapítva; hogy minden szentekkel együtt megértsétek, mily szélesen és hosszan, mily magasan és fenségben tűnik fel, s mennyire feljülmul minden tudományt *Krisztus szeretete,* hogy minden isteni tökéletességben legyetek tökéletesek. Annak pedig, a ki hatalma által, a mivel bír, bennetek mindent sokkal inkább és bővebben végbevihet, mint ahogy mi kívánhatjuk és gondolhatjuk, legyen dicsőség az egyházban Jézus Krisztus által örökkön örökké *Amen* .... Imádkozzatok, vigyázzatok, legyetek boldogok s minket szeressetek, egész tiszteletünkre és szeretetünkre méltó atyánkfiai! Nektek leköteleze és minden szolgálatra legkészebb atyánkfiai és Krisztusban szolgáitok. Kelt Cossinoviá-ban sept. 4. 1695.« [1])

»*Cossinoviai Utóirat:* A ti leveletek, legnagyobb tiszteletünkre méltó atyánkfiai! melyet mint legdrágább cimeliumot (Κειμήλιον) csókkal illetünk s keblünk mélyére zárjuk el, alkalom adtán közöltetni fog Marchiában tartózkodó atyánkfiaival, hogy ebben az egyházban is olvashassák.« [2])

E levél alak és tartalom tekintetében korának classikus emléke, a magyar-lengyel unitáriusok közötti viszony bensőségét szintúgy mutatja, mint becses egyháztörténelmi részleteket tár fel vonzóan szép latin irálylyal. Kár, hogy Uzoni F. István a szerző nevét nem hagyta emlékezetben, valamint hogy nem maradt fenn a kolozsvári unitárius egyházközség előljáróinak Poroszországba küldött levele sem, melyre e válasz kelt s mely annak érdekes voltára enged következtetést. Vajha a német történetirók kutató szelleme napfényre hozná! Cossinben hihetően iskola volt, a hová a kolozsváriak gyermekeiket tanulni küldötték s idevaló szülők szintén Kolozsvárra, e levél irója pedig pap vagy az iskola rectora lehetett.

Térjünk vissza a lengyel unitárius papok félbenhagyott történetére s szolgálatuk sorára.

---

[1]) *Hist. Eccl.* Lib. 2. Vol. 2. 227—232. ll.

[2]) *Hist. Eccl.* Lib. 2. Vol. 2. 227—232. l. Cossinovia neve volt: *Cossin*, falu Poroszország stettini kormánykerületében. *Ritters* Geogr. Statist. Lexikon. Erster B. 348. l.

A lengyel száműzöttek megtelepedése nem volt csak Kolozsvárra és Bethlenre szorítva, voltak közülök Árkoson, például a Pilbarth-ok, B.-Hunyadon, Ádámoson a Kis-Küküllő mellett, utóbbi helyen a magyarokkal egy templomba jártak. Az 1696-ik jun. 14-ki kolozsvári főtanácsban az ottani lengyel atyafiakról azon végzés hozatott, hogy az egyházi szolgák fizetését adják meg, a papnak egy, az iskola rectorának fél magyar forintot. Némely más magyar eklézsiákban lakók külön gyűléseket akartak alkotni és a magyarokétól a keresztséget és uri vacsorát illetőleg különböző szertartást behozni, ami hogy sem a lengyel atyafiak gyülekezésének, sem a bevett unitárius vallásnak ártalmára ne legyen, a Háromszéken Bölönben 1698. jun. 1. tartott zsinaton megtiltatott. A végzés így szól: »Bizonyosan tapasztaltatván, hogy a lengyel atyafiak közül némelyek szent vallásunk szokásától különböző szertartást akarnak követni, sőt a keresztség és uri vacsora dolgában követtek is némely eklézsiákban, a miből megbotránkozás következett; azért végeztetett a szent Consistoriumban, hogy mostantól fogva különös egybegyűlésök *(Conventus)* ne legyen, hanem járjanak azon eklézsia magyar templomába, a melynek falujában laknak és tartsanak szép egyezséget az eklézsiákkal, amit ha nem cselekesznek, s viszályt és szakadást támasztanak, azonnal az eklézsiától elszakíttassanak, keresztséget kövessenek és az uri vacsorával éljenek eklézsiáink szokása szerint.« E határozat után a lengyeleknek a kolozsvárin és bethlenin kívül egy külön vallásos gyülekezetök sem volt.[1])

Hatodik lengyel pap volt *Geyzanovits János,* a ki Bethlenből hozatott — a mint volt érintve — Kolozsvárra Zágorskinak Erdélyből elköltözése után; Bethlenben 1692 óta szolgált, a mely évben a szent-péteri zsinaton felszenteltetvén, ki is neveztetett. Kolozsváratt csak két évig volt, meghalt 1710. hátrahagyva nagynevű fiát, ifj. Geyzanovits Jánost, a ki midőn a kolozsvári iskolában a kis tanulók *(Parvista)* tanítója volt, elháríttatván azon akadály, hogy ő születésére nézve lengyel, polgári állására nézve a szász eklézsia polgára, 1720. jun. 10. a püspök, Almási Gergely Mihály, Pálffy Zsigmond és Pákei János predikátorok jelenlétében, (Szent-Ábrahámi Mihály tanár nem volt Kolozsváratt,) az iskola meggyökerezett régi szokása mellőzésével, annak főnökévé választatott, a mit az ékesszólás tudományának tanításával együtt 6 évig dicséretesen vitt, s 1726. márcz. 27. a gyülekezettől elbúcsúzván, külföldi egyetemekre ment, a honnan ismeretekkel meggazdagodva, 1731. tért vissza, s márcz. 31. a lectorságba beigtattatott, beköszöntő beszédét a *tudományokról*

[1]) *Historia Eccl.* sat. Lib. 2. Vol. 2. 232. l.

tartotta, a hadviselés allegoriája alatt tárgyalva a kettőnek egymáshoz miben hasonlítását és egymástól miben különbözését, eszközeiket sat. Utóbb magát egészen az orvosi tudományra adta s boldogságát szenvedő embertársai gyógyításában kereste; némelyek szerint a jezsuitáktól mulatozás közben itallal megmérgezve halt meg, mások szerint betegtől rá ragadt pestises kór ölte meg. Fosztó U. István ezt tartja hihetőbbnek, s egy — az őt virrasztó deáktól hallott jellemző körülmény is ezt látszik igazolni. A deáknak ápolás közben feltünvén a beteg tanár hátán levő foltok, kérdezte, mik legyenek azok? Különböző szinű kelevények *(pustulae variegatae)* felelé az, s figyelmeztette, hogy a következő 12 órakor tartsa őt szemmel, mert az hozza el élete végét, a mi be is következett. Koporsója felett a híres szónok és nagy theologus Szent-Ábrahámi Mihály tartott beszédet. Közkedveltségben állott, sokáig emlegették őt köz részvéttel, mint a betegek testi-lelki orvosát.[1]) Halála évét följegyezve nem találtam.

Hetedik ideiglenes szolgálattevő *Wissowati András* tógás deák volt két évig, ekkor a lengyel eklézsia költségén külföldi egyetemekre ment s tíz évig volt távol. Ez a *nyolczadik* időszak volt, mialatt nem rendes papok tartottak a lengyel templomban isteni tiszteletet, néha a jelesebb elméjű hallgatók catechetikai magyarázatát adták a biblia egyes helyeinek, míg mint —

Kilenczedik rendes pap a külföldről 1722. jan. 23. visszaérkezett *Wissowati* szolgálatát elkezdette s azt lelkiismeretesen folytatta 1735. decz. utolsó napjáig, mely életének is utolsó napja volt. Ő 1724. jan. 17. az árkosi zsinaton szenteltetett fel, s addig a lengyel hívek közt a keresztséget és az urvacsora kiosztását más kolozsvári prédikátorok végezték. Sirkövére Bencze Pál iskolafőnök ez emlékverset irta: »Életemtől megfosztva, élettelenül (exsangvis) fekszem itt. Utas! tanuld megismerni a halál gyorsan siető útját. Az egek mozgó oszlopa önmagától megreped, s az idő a nemes márványt porrá őrli. Az ősök czímerei nem tartóztatják fel a bosszús halált, de a tudomány a halál e jogát kikerüli. Tiszta életnél s halált nem ismerő kegyességnél a Párkáknak nincs joga. Ime a kőoszlop hirdeti, mily vérből származtam, de életem erőteljes oszlopa ledőlt. Ősi vérnél fogva Vissováthi András voltam, az Isten házának élő oszlopa. Poroszország szült, de mint serdülőt Kolozsvár anyai szeretete dajkált, s fejemet örök dísszsel övezte. Mert ott hirdettem lengyel nyelven *(sarmatica lingva)* tizenkét éven át buzgóan Isten titokzatos igéit, de előbb Németországon és Belgiumban tudományt gyűj-

[1]) *Histor. Eccl.* sat. Lib 2. Vol. 2. 233. l.

töttem, a mi a halál nyilát megtörni még sem vala képes. Kilencz — négy éves — lustrumot éltem Krisztusnak, lelkem az égi angyalok társaságában örvend.« [1])

A nem-classicus emlékiratot nehány történeti tényeért közlöm.

Tizedszer 1736. január havától 1742. aug. 29-ig *Boguslawski János* iskolai tógás deák tette a papi szolgálatot a lengyel eklézsiában, akkor külföldi egyetemekre küldetvén, utána mint —

Tizenegyedik, Száknovits Izsák rendkivülileg teljesítette azt 1749. nov. 16-ig, ekkor mint —

Tizenkettödik rendes pap a külföldről visszajött *Boguslawski János* papi tisztét e napon megkezdette, felszenteltetett 1745. jun. 19. a várfalvi zsinaton. Élete utolsó évében egyházi ülnök *(assessor)* is volt, 1764. jan. 21. 6 órakor szélhüdés érte s 8 órakor meghalt, 24-én, midőn még a főtanács tartott, díszesen temettetett el. Ezután —

Tizenharmadik és utolsó lengyel pap *Száknovits Izsák* volt, a ki 1748. a felső-rákosi zsinaton felszenteltetvén, a verespataki bányahelyi eklézsiában magyarul tartotta az isteni tiszteletet, onnan előde halálakor télen Kolozsvárra vitetett s hosszasan szolgálta a lengyel eklézsiát; meghalt 1792., a mikor a megapadt és megmagyarosodott lengyel unitáriusok egyesültek a magyar unitárius eklézsiával,[2]) templomhelyűl és papi lakul használt

---

[1]) *A latin szöveg:*

Solibus exsangvis jaceo vitalibus orbus.
Praeproperum mortis disce viator iter.
Aemula Coelorum vitiatur sponte columna,
Tempus et in cineres nobile marmor agit.
Stemmata nec rabiem mortis remorantur Avorum,
Musa sed injunctum jus necis ipsa fugit.
Integritas vitae pietasque et nescia mortis
Haec ubi sunt, Parcae nil ibi juris habent.
Sangvine quo fuerim cretus canit ecce Colossus,
Labitur at vitae firma Columna meae.
En Wissowathius fueram de sangvine Avorum
Andreas Divae visa Columna Domus.
Pruscia me genuit, sed Claudia mater adultum
Fovit et aeterno cinxit honore Caput.
Namque ibi personui duodenis inpiger annis,
Mystica Sarmatico verba notata sono.
Me prius at docuit Germania et Belgica Pallas
Inscia solius frangere tela necis.
Lustra novem Christo vixi cum quatuor Annis . . . .
Mens manet Angelicis associata Choris.

Hist. Eccl. sat. Lib. 2. Vol. 2. 234.

[2]) *Keresztény Magvető.* IV. köt. 1868. 24. l.

belmonostor-utczai házukat eladták, s árával segítették megépíteni a magyar-utczai új nagy templomot, melyben azóta a magyar és lengyel unitáriusok együtt tartják isteni tiszteletüket, s a ma is élő *Lászlóczki, Sinczki, Kézsmárki, Augustinovics,* valamint a kihalt *Taszitski,*[1]) *Kimita, Wissowáti,*[2]) *Arcizewski,* (magyaros kiejtéssel: *Arcizeuszki*)[3]), *Dezsikovics, Szaniszló* és más nemzetségek azon hazaszeretettel ragaszkodtak s ragaszkodnak új hazájokhoz és magyar testvéreikhez, a minővel egykor régi honjukhoz és honfitársaikhoz viseltettek.

Bethlenben — az akkor unitárius Bethlenek birtokában — utolsó lengyel pap *Trachimovits Sámuel* volt, a ki a papságra 1729. jan. 16. a kis-sárosi zsinati főtanácson szenteltetett fel; azonban már 1745. az ottani eklézsiácska önálló lenni megszünt, a meghalt pap fia, *Trachimovits Sándor* özvegy anyja gondviselése alatt, mint a kolozsvári anya lengyel eklézsiának leány egyháza állott fenn. Uzoni F. István kézirati műve folytatója azt jegyzi meg, hogy Trachimovits Sándor — ha emlékezete nem csal — 1788 halt meg, s ezután nemsokára a bethleni lengyel leányeklézsia is részint a kolozsvári magyar eklézsiával egyesült, s abba, részint egyes tagjai a közeli más magyar eklézsiákba olvadtak bele.[4])

A mondottakból kilátszik, hogy a lengyel számüzöttek a kolozsváriak hitrokoni szeretetét hálával fogadták s szeretettel

---

[1]) Hires lengyel nemes nemzetség utódai. *Taszicski Szaniszló* nagybefolyásu főur Báthori István király alatt *(Bibliotheca Antitrinitarior.* 82—83. ll.), *Thaszitzki András* aláirta a lengyel számüzöttek által 1661. jun. 17. nyilvánosságra hozott *nevezetes levelet. (Lubieniecii:* Historia Reform. Pol. 303. l.) Az erdélyiek magyarosan *Stasitzki*-re változtatták e nevet.

[2]) Lithvániai nemes nemzetségből valók, melynek egyik sarjához *Wissowáti Szaniszlóhoz* ment férjhez Fausto Socini Ágnes nevü egyetlen lánya, s anyja lett a hires *Wissowáti András* rakowi tanárnak. Ez elébb tanár, majd pap volt; az unitáriusok kiüzetése után volt Magyar- és Németországon, s 1678. jul. 29. számkivetésben, Hollandiában halt meg. 62 művet hagyott hátra, melyből 9 nyomtatásban is megjelent. (Láthatók: *Biblioth. Antitrinitarior.* 145—149. ll.) Gr. *Krasinski* idézett műve 318—319. ll. Élete látható ily cimü műben: *Anonymi Epistola* exhibens vitae et mortis Andreae Wissowatii ..... Historiam. A. 1680. *Wissowáti Kristóf* egyik aláirója azon nevezetes levélnek, melyet a lengyel számüzöttek 1661. jun. 17. Cruciburgból nyilvánosságra bocsátottak s melynek címe: *Exemplar Epistolae Unitariorum Exulum ad N. N.* Lubieniecii: Hist. Ref. Pol. 285—303. ll.

[3]) E nemzetség tagjai közül az 1649-iki kozák-lengyel háboruban kitünt *Arcisewski Kristóf* táborszernagy, a ki fia volt Nagy-Lengyelországból való *Arcisewski Ilyés* buzgó unitáriusnak. Egy kath. pappal volt összeszólalkozása miatt elhagyta hazáját, Hollandiába ment, s ott katonai szolgálatot vállalva, mint főparancsnok Braziliába küldetett, a melyet a spanyolok ellen vitézül oltalmazott; később a király meghivására visszatért.

[4]) *Historia Ecclesiast.* sat. Lib. 2. Vol. 2. 234. l.

viszonozták; bennök az unitárius egyház munkás és takarékos tagokat nyert; jeles papok és tanárok, tudósok és irók váltak ki közülök; számmal, vagyonnal s erkölcsi és szellemi erővel járultak magyar új egyházuk és hazájok jólléte és ereje kifejtéséhez. De különösen lekötelezte azt s halhatatlanná tette nevét a beköltözöttek egyik utóda: *Augustinovics Pál*, a ki hasonló nevű kadácsi pap atyjától, s Mátéfi Lidia székely törzsökös nemes anyjától kitünő nevelést kapván s az unitárius egyháztól felsőbb tudományokra készülésekor s bécsi udvari agensi pályája megkezdése előtt anyagilag segíttetvén: nagy készültsége és munkaereje s megnyerő modora által az erdélyi országos hivatalok oly magas fokára emelkedett, s oly szép vagyont szerzett, hogy a midőn mint nőtlen meghalt, 1837. octob. 1. kelt végrendeletében jókora örökséget és pénzt hagyott az erdélyi unitárius egyháznak, melynek értéknövekedése 1890. jan. 1. 183,265 frtot 67 krt tett s mely a végrendeleti intézkedés szerint a kamatok meghatározott $^1/_6$-od részének örökidőn át tőkésítése által oly biztosan és szembe tünőleg növeszti önmagát, hogy nem sok év mulva az Augusztinovics-hagyaték 200,000 frtra emelkedik, a miben az egyház jövőjének egyik fő biztosítékát fogja birni.[1]) Az erdélyi unitárius egyháznak vannak szép alapítványai, de a legszebb a lengyel száműzöttek e nemes utódáé. Maga a hagyott összeg sem volt csekély; de a gyümölcsöztetését s használatát szabályozó végrendelet elvei oly gyakorlatiak s oly helyes számításon alapulnak, hogy mintául vehetik a közintézetek. Látszik, hogy a végrendelkező maga munkája által szerezte vagyonát, tapasztalta, mint szegik meg sokszor az örökösök a végrendelkezők akaratát s hogyan züllött el már nem egy örökös kezén sok szép vagyon. Másfelől az is látszik, hogy végéveiben Erdély legfőbb kormányánál a számvevőség elnöke volt,[2]) a ki ismerte a számok titkát s az emberi gyarlóságot. Józan, realis gondolkozás, helyes számítás jellemzi életét s véghagyományát.

Mint a kör vonala a kezdő pontra, úgy tér vissza felolvasásom a tárgy kezdetére. Az idő ezt a nagy kört 1556-tól maig 334 eltölt év irja le. Akkor adta meg az ország önkéntes számkivetésből visszatért özvegy királynéja a kolozsvári Luthert követő magyar és szász új egyháznak létezhetése jogát és föltételeit, a miket később az ebből kifejlett unitárius egyház örökölt; most ismét egy száműzött lengyel utód tette a kolozsvári és erdélyi magyar unitáriusok jövője biztosítására végrendeletét. A magyar-lengyel viszony e szerencsés fejlődése, a köz-szabadságok nemzeti biztosítékai megérdemlik felolvasásomban a méltatást.

[1]) *Keresztény Magvető* IV. köt. 1—36. ll.

[2]) Erdély sarkalatos *(Cardinalis)* hivatalainak egyike.

Izabella királynét már csak mint özvegyet ismerte meg Erdély. A magyarok Erzsébetnek hívták, sorsa részvétöket, királynői méltósága hódoló tiszteletöket birta, mit ő bizalmával viszonzott. Érzékeny kedélyűnek irják a krónikások, de aki a csapásokat nemesen viselte. Grondszky Sámuel, lengyel történetíró kézirati művében ezt írja róla: »Kitünő, élénk elméjű, férfias gondolkozású és itéletű nő, a ki mind erkölcsének méltósága, mind olasz nyájassággal egyesült lengyel szépsége által mindenki előtt szeretetre méltó volt.« [1]) A fiára való gyöngéd gondoskodás és uralkodói tiszte teljesítése után ima és olvasás, komornái — akkori időben szolgáló leányai — társasága töltötte be üres idejét. Jellemző, hogy ezeknek férjhez adásában különös örömet talált. Tinódi Sebestyén ily esetekként jegyezte föl a Korlatovichét és Mineronna asszonyét. Br. Kemény Zsigmond krónikák alapján a királynénak szintén ezt tanusító mondást tulajdonít. Tinódi így adja elé az *elsőt:*

Im az barát vivé asszonyt Beszterczébe,
Sokan csonkulának, halának nagy dérbe,
Onnat Kolozsvárba harmadnap vivé be —
Nem gyűlésbe, hanem Korlatovith menyegzőjébe.

A *másodikról* írja:

Nagy pompában menyegző lőn Monostorban
Másodnap királyné asszon Kolosvárban
Mineronna asszonyt elházasításban
Zborniczki Miklósnak adá törvényházasságban.[2])

A *harmadik,* akár krónikásé, akár a regényköltőé, a királyné jellemének ez oldalát világítja meg. »Mikor a királyné — így szól az író — immár Erdélyből elindult, s udvarhölgyeit hitök és esküik alól fölmentve, tőlük elbucsuzott, azzal vigasztalta őket: ne búsuljanak, ezentul úgy sem lesz, a kikhez őket kiházasítsa.« [3]) Ez a királyné királyi szivét, sok nyelv tudása éles felfogását s népei szeretését mutatja, mert Bethlen szerint a lengyelen kivül tudott olaszul, magyarul, németül és latinul.[4]) Utóbbit a latin hivatalos levelezésért kellett elsajátítania, a többit országa különböző népeiért, a melyeknek panaszait

[1]) *Hist. Eccl.* sat. L. 1. V. 1. 700. l. *Samuel Grondzki de Grondi,* nobilis Poloni: Epitomae praecipuarum Rerum ab infelici clade Mohacsiana seu ab ao 1526. usque Annum 1663. in Ung. et Transsilv. gestarum. Gróf *Kemény József* ily czimű gyűjteményében: Collect. Minor. MSS. Hist. 4. I. köt. *Az erd. orsz. Muzeumban.*

[2]) *Tinódi S.* Verses krónikája 16. l.

[3]) *Zord idő.* sat. Regény Kemény Zsigmondtól. 295. l.

[4]) *Wolfgangi Bethlen* Hist. de Rebus Transsilvanicis sat. I. k. 627. l.

kegyesen fogadta és hallgatta ki s velök nyelvökön beszélt; de azért is, mert a testőr-seregben és katonaság közt is magyar, olasz, lengyel és más nyelvüek együtt voltak szolgálatban.

Sorsa változandóságának s a lelkén borongó csaknem örökös gyásznak önmegadással viselését mutatja jelszava: »*Igy akarják a végzetek* = (SIC FATA VOLVNT) a mit pénzeire is rá nyomatott, mint szintén egy levele is, midőn 1554. Castaldo cs. biztosnak szomoru sorsáról irván, nevét igy irta alá: *A szerencsétlen Izabella* = (ISABELLA INFELIX).[1]) Erdélyben fénykört von a királyi özvegy neve és emléke körül a hagyomány s benne és koronás fiában két szabad nemzet rokonszenvének s egy ország nemzeti alkotmányának megalapítóját látja,a költészet koronként megújítja azt,[2]) s a késő nemzedék kegyeletének mind fényesb és vonzóbb alakban adja át.

Engedje meg a tisztelt választmány és közönség, hogy a felolvasásom fő czéljára elmondottakat nehány befejező szóban vonjam össze. Czélom az volt, hogy a magyar tudósok és közönség előtt kevéssé ismert erdélyi unitárius egyház levéltárában és mult századi *Kézirati Történetében* levő magyar és lengyel érintkezéseket megismertessem. Rég vannak azok már oda letéve, de kiadásra mód, felhasználásra alkalom nincs. Ezt, a mi most nekem kinálkozott, tán helyén volt felhasználnom. Örömemre lenne, ha a pályázók némi hasznát vehetnék. Engem a két nemzet közös jellemvonásai és gyakran egymásba szövődő története, a magyar-lengyel rokonszenv erősítésének politikai fontossága birt e kisérlettevő munkára; mert meg vagyok róla győződve, hogy azon szövetségek, a miket a fejedelmek és kormányaik politikai érdekből kötnek, az érdekek fennállásáig állanak fenn; de a miket a népek rokonszenve köt, nem mulnak el a muló idővel, nem változnak meg a változó viszonyokkal, mert azoknak életgyökere a népek szívében van s az egymás iránti vonzalom állandóvá teszi.

Jakab Elek.

---

[1]) *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban.* 1888. 71. l.
[2]) *Zord idő.* Történeti regény. Irta (br.) Kemény Zsigmond. 1862.

PECSEVI VISZONYA
A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSHOZ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Egy török történetírónak, *Pecsevi Ibrahim* efendinek életét akarom elmondani és irodalmi működését megismertetni. Igazságot akarok szolgáltatni neki épen harmadfél század mulva; neki, a ki valamennyi török író között legjobban érdekel minket, magyarokat; neki, a kivel még eddig mindenki méltatlanúl bánt, a ki csak nehány sort is írt róla.

Pecsevi nem csak annyiban érdekel bennünket, hogy munkája igen becses forrásúl szolgál hazánk történetéhez, hanem hazai történetirásunkhoz való viszonyánál fogva is. Mert míg a mi történetirásunk — a helyett, hogy közvetlenül használta és értékesítette volna a török historikusokat — mind e mai napig idegen közvetítők kalauzolását vette igénybe s Zinkeisen, de főleg Hammer munkáira támaszkodott, olyan emberek munkáira, a kik némely török írót már maguk is franczia, vagy olasz fordításban használtak; s azon Hammer munkájára, a kiről már ketten is kimutattuk,[1]) hogy teljesen megbizhatatlan ember: addig Pecsevi, már a XVII. század első felében tudatára jutván annak, hogy a törökségnek Magyarország területén lefolyt történetét nem lehet eléggé ismerni és megírni a magyar történeti kútfők felhasználása nélkűl, közvetlenül fordul a mi forrásaink felé s átveszi belőlük, a mire szüksége volt. Míg nekünk — a kik a magunk földjén másfél századig együtt laktunk a törökkel — be kellett érnünk azzal, hogy történetíróink egykori lakótársunknak és ellenfelünknek ránk vonatkozó adatait olyan *német* fordításból

[1]) Vámbéry a Magy. Akad. Értesítő (szerk. Toldy F.) 186 1—62. évf. II. k. 104. lapján, én pedig a Hadtörténelmi Közlemények 1890. évf. III. és IV. s az 1891. évf. I. és II. számaiban.

ismertették meg velünk, a mely a *török* eredetinek *olasz* és *franczia* nyelvű átdolgozásán alapszik: addig a törökség azon szerencsében részesült már 250 esztendővel ezelőtt, hogy egyik historikusa közvetlenül nemzeti nyelvén szólaltatta meg a magyar történetírókat. Csak 250 esztendőt mondtam; mert ezúttal nem szándékozom beszélni *Mahmud terdsümánról*, a ki a magyar történeti irodalom ismeretében és ismertetésében egy századdal megelőzte Pecsevit, a mennyiben kevéssel a mohácsi vész után egy latin nyelvű magyar krónikát fordított törökre, vagy talán helyesebben átdolgozott,[1]) — egy olyan krónikánkat, a melyről még maig sincs kiderítve, hogy melyik az, vagy megvan-e még, vagy csupán e török fordításban maradt ránk.

A külföldön is, itthon is volt egy-két ember, a ki Pecsevi munkáját forgatta, de senki sem volt, a ki alaposan tanulmányozta volna. Innen van az, hogy sem életét, sem történetirói működését mindeddig nem ismertük a maga valóságában; ismerete úgy szólván a *félreismerésből* állott s ezt segítette elő úgy Vámbéry, mint Hammer, meg az is, a ki ez utóbbinak nyomdokát vakon követte. Senki sem volt, a ki érdeme szerint méltatta volna; senki sem találkozott — még azt sem véve ki, a ki magyar kútfőkből vett részeket fordított vissza magyarra munkájából — a ki megmondta volna, hogy ez az ember ismerte a korabeli magyar történeti irodalmat s kimutatta volna, hogy abból micsoda forrásokat használt.

Ez a méltatlan bánásmód s az a fontosság a magyar történetírásra nézve, serkentett bennünket arra, hogy Pecsevit, munkája megalkotása után harmadfélszázad mulva, feltámasszuk halottaiból; mert megérdemli, hogy igazán tudjuk: ki volt és mit tett. Ezzel tartozunk neki is, de — talán még inkább — magunknak is.

Ez előleges tájékoztatás után elbeszélem Pecsevi életét, azután szólok róla, mint történetíróról s végül bemutatom, hogy hogy, mit és hogyan használt fel a magyar történeti kútfőkből.

II.

A legtöbb, a mit eddigelé Pecsevi életéről tudhattunk, ama kis czikk tartalmából állott, mely 1890-ben *Gömöry Gusztáv* tollából megjelent a Hadtörténelmi Közlemények harmadik évfolyamának III. számában (417—419. lapokon) »*Adalékok Pecsevi életrajzához*« czím alatt. Megvallom, hogy azonnal gya-

[1]) Megvan a M. T. Akadémia kéziratai között »*Tárikh-i-Üngürúsz*« czímen. Ismertette Vámbéry Magy. Akad. Értesítő (szerk. Csengery A.) 1860—61. évf. I. k. és Budenz József ugyanott 1861—62. évf. II. k.

nakodólag fogadtam az e czikkecskében mondottakat, mihelyt alatta e jegyzetet pillantottam meg: »*Hammer* József irataiból«; — mert Hammernek s a török historikusoknak összehasonlító tanulmányozása eléggé megtanított arra, hogy utánjárás nélkül soha sem lehet hinni e német tudós szavainak. S az eredmény most is megmutatta, hogy gyanúm nem volt alaptalan, a mint a következőkben pontról-pontra be fogom bizonyítani.

Pecsevi *életrajzát* a leghitelesebb forrásból, t. i. a maga történeti munkájából [1]) lehet megírni, illetőleg összeállítani a különböző helyeken elszórt egyes adatokból. S ez a leghitelesebb forrás egyszersmind egyedüli is. Már Hammer is azt írta,[2]) hogy Pecsevi azon török írók közé tartozik, a kiket a török biographusok hallgatással mellőztek; — a miből természetesen az következik, hogy az életére vonatkozó adatokat ő is csak a munkájából szedhette ki, épen úgy, mint mi. A csodával határos aztán, hogy ezen, közös forrásból merített életrajzi adatok — mint ki fog tűnni — mégsem egyeznek egymással.

A mi pedig a török biographusoknak Pecseviről hallgatását illeti, annak egyik oka az, hogy más török historikusokat is csak az a körülmény mentett meg az elfeledtetéstől, hogy vagy főméltóságokat viseltek, vagy egyszersmind költők, vagy hittudósok is voltak. Másik oka pedig az lehet, hogy Pecsevi úgy szólván egész életét Magyarországon töltötte, távol a török míveltség és irodalom székhelyétől s így inkább csak halála után ismerték munkájából.

Történetírónk neve tulajdonképen *Ibrahim* volt, a mint munkája II. kötetének 268. és 314. lapjain maga említi; a *Pecsevi* előnevet pedig szülővárosáról kapta, minthogy Baranyamegyében, *Pécs*ett született, melyet a törökök *Pecsevi*-nek hívtak. Ezt pedig nemcsak előnevéből tudjuk, hanem saját vallomásából is, a mennyiben mindjárt könyve 2. lapján ezt mondja: »tudva legyen, hogy hazám: Magyarország«; alább az I. köt. 436. lapján pedig: »a kedves *Pécs*, mely nekem szülőföldem.«

Születési évét nem mondja meg, s hogy ezt legalább nagyjában meghatározhassuk, tudnunk kell, hogy mikor írta munkáját. — Könyve elején (8. lap.) így ír: »most, hogy az *1050. év* a vége felé jár«, alább a 437. lapon: »jelenleg, mikor a hidsre *1050. évének* vége járja.« A mohamedán időszámítás 1050. éve pedig a mi időszámításunk szerint tartott 1640 április 23-tól 1641 ápr. 11-ig: műve első részét tehát az 1641. év első felében

[1]) Újabban nyomtatva is megjelent Konstantinápolyban, 1866. két kötetben »*Tárikh-i-Pecsevi*« czímen. Én ezt a kiadást használtam s mindenütt ennek lapszámaira hivatkozom.

[2]) Geschichte des Osm. Reiches. Zweite Ausgabe. II. Band, 839.

írta. Munkája második részének vége felé, a II. köt. 424. lapján, olyan eseményről beszélvén, mely *1631* márczius közepén történt, úgy nyilatkozik, hogy *azóta 10 évnél több* telt el, de azt még máig sem feledte el. Itt tehát már az 1641. év második felét, vagy még inkább az *1642.* évet akarja értetni velünk. De legpontosabban meghatározza az időt a II. köt. 433—434. lapjain, mikor azt írja, hogy »jelenleg megköttetett a béke a hitetlenekkel Musza pasa (a budai beglerbég) helyes tanácsa és találó terve szerint«. Ez a békekötés t. i. a *szönyi béke megújítása* volt, mely, mint tudjuk, *1642 márczius 19-én* fejeztetett be. Ugyanezen a helyen mondja: »hála a felséges úristennek, hogy *életkorom a 70-hez jutott.*« Ha tehát Pecsevi 1642 márczius 19-ike után kevéssel, mondjuk: 1642. év közepén, vagy második felében fejezte be munkáját s akkor, t. i. a mohamedán időszámítás 1052. évében (= 1642 ápr. 1.—1643. márczius 21.) 70 éves volt: ebből azt lehet megállapítani, hogy *982*-ben született, mely *1574* ápr. 23-tól *1575* ápr. 11-ikéig tartott.

Gömöry Gusztáv, a Hammer irataiból vett életrajzi adalékaiban, *hibásan* ezt mondja Pecsevi életkoráról és munkája iratásának idejéről: »Pecsevi, midőn az 1594-iki hadjáratban részt vett, körülbelől a *30-as években* lehetett és midőn *40 évvel később* történelmét írja, a 70 évet jóval túlhaladhatta.« Történetírónk e szerint az 1560—64. évek közt született és 1634-ben írt volna, a mi pedig nem igaz.

Ugyan csak ott olvashatjuk a következő állításokat: »Pecsevi *magyar születésü* volt. . . . Történelmének első lapján említi, hogy ő Nisandsi *Dselálzáde* (a nagy történetíró) *családjából származik* . . . . Igen valószinű, hogy vagy ő, vagy az apja *renegát* volt.« Mindebből egy szó sem igaz. Pecsevi sem magyar születésű nem volt; sem ő vagy apja nem volt renegát; sem egész munkájában sehol sem említi, hogy Dselálzáde családjából származott volna. Történelmének első lapján azt említi Dselálzádéról, hogy annak történeti művét használta kútfőnek. S hogyan érthető az is, hogy ámbár magyar születésű volt, mégis Dselálzáde családjából eredt? Tehát Dselálzáde is magyar eredű volt? Hiszen épen maga Pecsevi mondja róla (I. 43.), hogy egy *Dselál* nevű kádinak volt a fia, a ki Kis-Ázsiában, *Toszia* városában lakott (délre Kasztamunitól); — a maga származásáról és rokonságáról pedig egészen mást mond.

Mielőtt a *mohácsi vész* elbeszéléséhez kezdene, előzőleg a következőket mondja el (I. 87—88.):

E fényes hadjáratban *nagyapám* mint boszniai alajbég, boldogult *atyám* és *hét testvére* pedig mint közvitézek vettek részt s ezek Boszna-Szeráj vidékén jelenleg is »alajbég

fiai« néven ismeretesek. A »hódító« (azaz II.) Mohammed szultán a 877. évben [1]) Boszniának legnagyobb részét meghódítván, egy szandsák-bégséget alapított s ezt kezdetben Minnet bég oglu Mohammed bégnek adta. *Osöm, Kara Daud aga,* ki a boldogult padisahnak [2]) szilihdárja [3]) volt, talán a nevezett béggel való rokonsága miatt, vagy más okból, 50,000 akcse [4]) jövedelmű ziámettel [5]) boszniai alajbéggé neveztetett ki s a szultáni udvarból oda költözött. Később, Bajezid szultán idejében, Jahjapasazáde Kücsük Báli bégnek ziámete is neki adatott. Az erről szóló eredeti okmány jelenleg birtokomban van. [6]) Boldogult atyámtól sokszor hallottam, hogy »Boszniában Kara Malkocs bég idejében jó hírnevet szereztünk. A moszlim harczosok annyira meggazdagodtak a zsákmánylásból, hogy csak én magam is egy szolgámmal 60,000 akcse értékű zsákmányt szereztem. A nevezett emír [7]) közbenjárásával atyám (azaz Pecsevi nagyapja) alajbéggé neveztetett ki s én fölvétettem a hadseregbe ujoncznak. Azután a persa hadjáratra [8]) mentem, a melyből visszatérve, egy timárt [9]) kaptam.«

Az említett adománylevelet közli munkája I. köt. 102—104. lapjain s utána említi, hogy Kara Daud fia, vagyis az ő nagyapja *Dsáfer bég,* vagy *Dsáfer Cselebi* volt, a ki még 1542-ben is részt vett Pest védelmében, mikor a keresztyén sereg vissza akarta foglalni, (I. 233.) *Apja* nevét egész munkájában sehol sem említi.

Pecsevi *családfája* tehát: *Kara Daud,* előbb II. Mohammed szultán udvarában szilihdár, vagyis fegyverhordó, 1472-től fogva pedig *boszniai* alajbég s mint ilyen, több faluból álló ziámet, azaz nagyobb hűbér-birtok tulajdonosa *Boszniában.* Ennek fia: *Dsáfer bég,* vagy *Dsáfer Cselebi,* szintén boszniai alajbég. Ennek fia: *Pecsevi apja,* eleinte egy timár, azaz kisebb hűbér birtokosa. Végre fia: *Ibrahim* efendi, a ki már *Pécsett* született.

A mi pedig Pecsevinek *anyai részről* való rokonságát illeti, ő maga mondja, hogy *anyja* a boszniai híres *Szokoli* (Szokolovics) családból való, a mely kitűnő családból 2 nagyvezír, 5 vezír és 10 béglerbég került ki s mint ilyen, első unokatestvér volt a

[1]) Tartott 1472. junius 8-tól 1473. május 28-ig.
[2]) T. i. II. Mohammednek.
[3]) *Szilihdár* = fegyverhordó.
[4]) *Akcse* = asper, oszpora.
[5]) *Ziámet:* 20,000 oszporánál többet jövedelmező hűbéres birtok.
[6]) Kelt 902-ben, azaz 1497. évben.
[7]) T. i. Kara Malkocs bég.
[8]) Az 1533—1535. évi hadjárat értendő.
[9]) *Timár:* kisebb hűbéres birtok, mely 20,000 oszporánál kevesebbet jövedelmezett.

híres *Szokoli Mohameddel*, I. Szulejmán, II. Szelim és III. Murád szultánok nagyvezírével. (II. 41.) Anyjának egyik testvére volt *Ferhád pasa*, II. Szelim alatt emír, III. Murád idejében boszniai béglerbég, a ki e minőségben 1574-ben megverte és megölte Auersperg krajnai kapitányt s elfoglalta Buzin, Zrin stb várakat; 1584-ben pedig Krímbe küldetett a lázadás elfojtására s a ki később Budán egy katonai zendülés áldozata lőn (I. 453—455. és II. 96. Nem tévesztendő össze azzal a Ferhád pasával, a ki 1591/2-ben és 1595-ben nagyvezír volt.) — Másik testvére s Ferhád pasa öccse volt *Dervis Haszán* pasa, előbb (1578.) diarbekri, később (1592.) boszniai helytartó, a ki 1593-ban esett el Sziszek ostroma alkalmával. (II. 41.)

Szintilyen közeli rokona volt Pecsevi a Szokoli Mohammed nagyvezír első unokatestvérének, *Lala Mohammed* pasának is, a kihez való viszonyáról ezt mondja: »A boldogultnak közeli rokona lévén, 15 évig (t. i. 1591—1606.) szűntelenül mellette voltam s szolgálatában álltam. Meghitt, bizalmas embere s a népnél gyakran szószólója voltam.« (II. 323.)

Ennyit tudunk magától Pecsevitől, származására és rokonságára vonatkozólag s ez — mint látjuk — egészen elüt attól, a mit Gömöry Gusztávnak Hammer után készített életrajzi adalékaiban olvashatunk.

Hogy Pecsevink atyja mikor és milyen minőségben került Pécsre, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy ez 1543 után történhetett; mert ez évben jutott Pécs török kézre; s viszont 1574 előtt már ott kellett laknia; mert történetirónk már ott született.

Nem egyetlen gyermeke volt ő szülőinek; mert megemlékezik *két fitestvéréről* (II. 8.) s azt is mondja, hogy *növérének* férje Ali efendi, budai mukábeledsi volt. (II. 134.)

Gyermek-éveiből a legkorábbi emlékezése a következő. A budai ejáletbe tartozó emirekről irván, ezt mondja Szári Áli, másképen Patur Áli bégről: Sokáig *szigetvári* parancsnok volt s portyázásai közben több várat és palánkot elfoglalt. Egy ízben a hitetlenek országának kulcsául szolgáló *Kanizsának* külvárosát felgyujtotta és földúlta s tömérdek zsákmányt és foglyot ejtett. Sőt ez idő alatt (a míg t. i. szigetvári bég volt) egyszer Pécsett boldogult atyám vendége lévén, még most is emlékezem, hogy engem, még *mint kis gyermeket*, ölébe véve megczirógatott s a foglyok közül egyet oda ajándékozott.« (I. 451.) — Kanizsának e romlása 1573. év február 3-án történt, a mikor Pecsevi még nem élt; Szári Áli pedig okvetetlenül az *1578. év előtt* volt Pecseviék vendége; mert a mondott évben a Persia ellen indított hadjáratra ment, a mely után Csildir béglerbégjévé lőn s e minőségben halt meg.

Egy-két évvel ezután történt a következő esemény, melyet Pecsevi így ád elő: »Mikor Musztafa pasa kivégeztetett,[1]) a budai ejálet Ovejsz pasa, előbbi fő defterdárnak adatott. Én akkor még nagyon kis gyermek voltam, de azért mint valami álomkép, híven emlékezetemben maradt egy esemény. Az élet és halál urának végzéséből történetesen egyszerre halt meg *két édes testvérem* s az egyiknek ziámete, a másiknak pedig 16,000 akcse jövedelmű timárja ürült meg. Boldogult atyám Ovejsz pasához ment, kérte tőle a ziámetet és timárt, háromezer ötszáz piaszter ajándékot adván neki. Ovejsz pasa teljesítette a kérelmet. A boldogult szájából hallottam, hogy azon éjjel, lefekvés után, nehány ember visszahozta ugyanazt az erszényt. »Minthogy ajándékom nem fogadtatott el, azt hittem, hogy a ziámet és timár másnak adatott s ezért egész éjjel nem jött álom szemeimre. Reggel elébe mentem, arczomat lábaihoz dörzsölve könyörögtem neki, hogy családomat ne tegye tönkre s engemet ne mellőzzön el. Mi történt? — kérdé ő; a ziámetet és timárt neked adtam, adományomat nem vontam vissza.« (II. 8.) — Ovejsz pasa az 1578. és 1581. évek közt volt budai helytartó s Pecsevi ekkor 6 vagy 7 éves gyermek lehetett. Apjáról mindöszsze még csak annyit mond, hogy 1542-ben részt vett Pest védelmezésében. (I. 233.) Hihetőleg 1587., vagy 1588-ban halt el; mert azt mondja Pecsevi, hogy ő 14 éves korában anyai részről valo nagybátyja, Ferhád pasa keze alá került (II. 433.), a ki ez időtájban budai helytartó volt.

Életének e korszakából említi, hogy az 1000. év előtt[2]) fiatal kedvtöltésből és sólyommal való vadászat alkalmával többször keresztül-kasul járta a *mohácsi mezőt* s fölment nehányszor azon »Khunkjár tepeszi« (Császár-csúcs) nevű halomra is, melyen a nagy Szulejmán a mohácsi vész alkalmával megszállt és haditanácsot tartott. (I. 89.)

Ferhád pasát a félévi zsold elmaradása miatt fölzendült budai őrség 1590. végén agyonverte s ekkor került Pecsevi egy másik rokonához, *Lala Mohammed* pasához, mely időtől fogva 1606-ig úgyszólván összeforr életének története amazéval, a mennyiben a 15 éves háborút azzal együtt élte át.

1592-ben, mikor rokona, Dervis Haszán pasa, boszniai váli, másodszor ütött be Horvátországba, Pecsevi *Boszniában* járt s Banjalukánál találkozott az előbbi szegedi béggel, a ki egy ízben az ő *pécsi birtokukon* szállt meg s vendégük volt. (II. 125.)

Katonai pályáját a harcztéren 1593-ban, tehát 19 vagy 20 éves korában kezdte meg. Ezen év őszén jött ugyanis Szinán

---

[1]) 1578. év október havában.
[2]) 1591. okt. 19. — 1592. okt. 7.

pasa, nagyvezír, 150 ezernyi haddal Magyarország ellen s miután Veszprémet és Palotát elfoglalta, a *Tatánál* állomásozó keresztyén sereget akarta megtámadni. »Csekélységem is — irja Pecsevi — azok között volt, a kik előre küldettek hidat verni. De mivel híre érkezett, hogy a keresztyének serege igen nagy s Demeter napja is közel volt már, visszatértek Budára s hozzánk is az a magas parancs érkezett, hogy vonuljunk vissza.« (II. 136.) Ura és rokona, Lala Mohammed pasa, akkor anatoliai béglerbég volt s bizonyára ennek seregéből való volt az a csapat, melyet Tata felé előre küldtek.

Részt vett 1594-ben *Győr* elfoglalásában (II. 148.) és Komárom sikertelen ostromában is, a mely esemény után ezt irja Szinán pasáról: »Uramat, Mohammed pasát, az anatoliai sereggel *Székes-Fejérvárba* rendelte« (II. 156.), a hova természetesen Pecsevi is vele ment.

1595 elején, midőn Ferhád pasa lőn nagyvezírré, a budai ejálet — mondja Pecsevi — »boldogult uramra, Lala Mohammed pasa anatoliai béglerbégre bizatott, ennélfogva Székes-Fejérvárból *Budára* mentünk. (II. 165.)

Ugyanez évben történt *Esztergom* visszavétele. Pecsevi nem csak egyszerűen részt vett a vár védelmezésében, urával együtt, hanem ő volt egyike azoknak, a kik az átadás föltételeit megbeszélték a keresztyén sereg vezéreivel. De hadd beszéljen ő maga. »Az ostrom negyedik napján a szerdár [1]) parancsot adott Oszmán pasa győri béglerbégnek és uramnak, Lala Mohammed pasának a rohamra. Oszmán pasa tehát támadott, mi pedig követtük az anatoliai sereggel. A mint Tepedelen [2]) közelébe érkeztünk, a hitetlenek elsütötték puskáikat s Oszmán pasa azonnal vértanuvá lőn, sőt a győri és anatoliai csapatokból is sok harczos költözött az örökéletre. Innen a Duna partján levő két erőd felé fordultunk, s Esztergomból mintegy 200 puskás kijövén, ezekkel együtt támadtunk és az erődöket elfoglaltuk.« (II. 176.) A szerdár végre is megfutott, Pecsevi'ék pedig, minthogy az ellenség elzárta útjokat, bementek a várba. (II. 177.) Az esztergomi török őrség már nagyon követelte a vár feladását s a szerémi alajbéget, Bojali Huszejnt, küldték ki, hogy alkudozzék a keresztyénekkel. Ez magával hívta Pecsevit, ki eleinte habozott, de azután Lala Mohammed pasa titkárát, Ahmed Cselebit is rábeszélvén, hárman kimentek. A magyarok közül három fő ember fogadta őket, a kikkel kezet fogtak. Ezek Tepedelen felé vezették őket, a hol leültek és beszélgettek. (II. 182.) E közben — mondja Pecsevi —

[1]) Fő vezér, a ki Szinán pasa fia; Mohammed volt.
[2]) Szent Tamás-hegy.

»az ujvári generális, Pálfi Miklós, ki e végvidéken általánosan ismeretes és az iszlámnak nagy ellensége s a ki Győr várát is elfoglalta a faágyuval, a moszlim seregnek Oláhországban történt vereségét és Szinán pasának mocsárból mocsárba kerülését részletesen elbeszélte. De észrevette arczomról, hogy szavainak nem adok hitelt, tehát felém fordulva így szólt: »Talán te nem hiszed ezt?« Én pedig ezt válaszoltam: »ha megtörtént is, de nem így lehetett.« — »Nem úgy van, — mondá ő — nézz a szemembe, én nem vagyok az az ember, a ki hazudik.« (II. 173.) Végre eszébe jutott Pecsevinek, hogy milyen nagy hibát követett el, mikor a capitulatio ügyében ő is kijött, a ki Lala Mohammed pasának *irnokai* és rokonai közül való, a ki pedig a vár megadásáról hallani sem akar. Tehát elröstelve magát, visszament a várba, a hol ura csak ő tőle tudta meg, hogy hol járt. (II. 183—184.)

Esztergom átadása után visszatért urával *Budára*, honnan *Stambulba* küldetett a veszteség hírét megvinni. (II. 121.) Ez útjában találkozott Belgrádon a magyar születésű, gyulai szandsákból való *Dsáfer* pasával, a ki előbb gyulai szandsákbég, azután székes-fejérvári mir-i-liva, majd damaskusi, tebrizi, bagdádi stb. helytartó volt, végre vezíri rangra emeltetett s részt vett az 1596-ki mező-keresztesi ütközetben, a hol igen vitézül harczolt. (II. 121. 26. 195.)

1596-ban III. Mohammed szultán személyesen vezetett hadat Magyarország ellen s Pecsevi jelen volt mind *Eger* elfoglalásánál, mind a *mező-keresztesi* ütközetben, »Boldogult uramnak, az anatoliai béglerbég Mohammed pasa vezírnek — írja Eger ostroma alkalmából — nyolcz faltörő ágyú adatott, melyeket a vár északi részén, egy dombon állított fel mellvédek mögé s éppen úgy lövette a várat, mint a hitetlenek Esztergomot (1595-ben), t. i. most mind a nyolczczal egyszerre s egy pontra czélozva tüzelt, majd egyenkint sorban működtette ágyuit. Az egész sereg azt mondta, hogy Mohammed pasa a vár-lövetést Esztergomban tanulta s a többi szárnyakon is hasonlóképen jártak el.« (II. 193.) Épen Lala Mohammed zászlótartója, Kuzun Mohammed aga, volt az, a ki — miután egy ideig a fal tövében meglapulva várta a kedvező alkalmat — először mászott fel a falon zászlójával; őt követte több török is és így foglalták el aztán a »német várat«. Az őrség a várat, a főbb tisztekkel együtt, október 12-én (Pecsevi szerint) átadta a töröknek. Mivel pedig e keresztyén tisztek közt három olyan is volt, a kik a múlt évben Mohammed pasánál voltak kezesekül Esztergomban, mikor Pecseviék kimentek alkudozni s köztük volt az a fiatal cseh herczeg is, a kivel akkor Pecsevi összebarátkozott: ez ismeret-

ségnél fogva mindnyáját Pecsevi sátorában helyezték el egy-két napra, azután pedig Belgrádba küldték őket. A herczegfivel később is találkozott Belgrádban s az kérte tőle pártfogását. (II. 194.)

»Eger őrizete uramra, Mohammed pasára bizatott — irja tovább P. — s így én voltam az, a ki az egri összes őrségnek létszámát csapatok szerint, hozzátartozóikkal s az önkénytes csapatokkal együtt, legelőször összeírta és zsoldjukról kimutatást készített; s azután ennek alapján adattak ki a divánból a rendeletek és berátok.« (II. 195.) — Eger elfoglalását követte a mező-keresztesi ütközet, melyet Pecsevi mint szemtanu részletesen elbeszél.

1597 október havában Szaturdsi Mohammed pasa, a magyarországi szerdár, a keresztyének által visszafoglalt *Tatát* ostromolta, mely alkalommal Lala Mohammed pasa, anatoliai seregével, a *komáromi* útat őrizte a keresztyén sereg támadása ellen. Vele volt Pecsevi is. Midőn a tatai őrség az ostrom harmadik éjjelén megfutott Komárom felé, Pecseviék üzőbe vették őket, s kit leöltek, kit foglyul ejtettek, ki a mocsárba és nádasba menekült. (II. 207.) Innen, mint tudjuk, *Vácz* vívására ment a török sereg s vele Lala Mohammed és Pecsevi is, honnan mind a ketten *Pozsegába* rendeltettek téli szállásra. (II. 209.)

Az 1598. év még gazdagabb volt eseményekben Pecsevire nézve. Ura a meghalt Veli pasa helyére *rumeliai béglerbéggé* neveztetett ki, a mely örömhír *Eszéken* találta a pasát, hol serege összegyűjtésén fáradozott, s a honnan előbb *Pancsovára,* onnan pedig a szerdár Szaturdsi Mohammed seregével együtt *Becskerekre* mentek. Pecsevi részt vett *Csanád* elfoglalásában, honnan *Nagy-Várad* ellen indult a török sereg. (II. 214—215.) Mivel azonban ide az a hír érkezett, hogy a keresztyén had Budát vívja, visszaindultak annak segélyére. Ez alkalomból a következőket írja historikusunk:

»Tizenkét nagy folyón kellett átkelnünk, még pedig egyiken hídon, tizenegyen pedig tutajokon s ezerféle baj és veszedelem között. Az ágyúkat a vízen keresztül nyújtott kötelekkel húzták át. Az víz elcsapván az ágyú fölött, kerekeiből csak kicsi rész látszott ki, s arról látni lehetett, hogy nem forognak, hanem csúsznak, mert beleragadtak a sárba. Murád pasa, akkor diárbekri béglerbég, később nagyvezír és Uzun efendi, uramnak Mohammed pasának titkára, ketten egy hámba bújva húzták az ágyút. Szintígy Szófi Szinán pasa vezír és anatoliai béglerbég s Mahmud pasa, aleppói béglerbég is egy hámba bújva húztak másik ágyut. Uzun efendi így szólt hozzám: »Ezt megírd a historiában; jegyezd föl, hogy a padisahnak két vezíre és egy

béglerbégje hámot véve nyakukba húzták az ágyut. Ne feledjék el sok idő mulva se!« (II. 218.) — Uzun efendi bizonyára azért mondhatta ezt Pecsevinek, mert tudta, hogy ez jegyezget és történeti munkát szándékozik írni.

Midőn *Gyulára* érkeztek, *Iszkender* pasa, akkor Terjáki Haszán pasa szigetvári bég kiajája, huszadmagával azon hírrel jött ide a szerdárhoz, hogy a keresztyének ostromolják Budát és elfoglalták Veszprém, Palota és Tata várakat. Mivel Iszkender pasa Pecsevinek *földije* és *ipa* volt, az ő sátorában szállt meg. (II. 220.) — Pecsevi tehát ekkor már, 24 éves korában, házas ember volt és pécsi leányt birt nőül. Családi életéről különben nem értesít bennünket, csak annyit tudhatunk még tőle, hogy volt *leánya;* mert az 1622. évből említi, hogy a *veje* Ramazán csaus volt. (II. 381.)

Gyuláról Budára igyekezvén, csak *Szolnokig* mentek; mert a szerdár innen *Szegedre* vezette a hadsereget, honnan Lala Mohammed pasa *Pécsre* küldetett téli szállásra. (II. 221.) Pecsevi tehát a telet, sőt valószinűleg a következő 1599. évet is otthonában, Pécset töltötte; mert nem említi, hogy ez év eseményeiben részt vett volna.

Az 1600. évben azonban újra találkozunk Lala Mohammed pasával s bizonyára ő vele is, mint a ki urát nyomon követte. Azt irja ugyanis, hogy Pápának vallon őrsége — mivel egy év óta nem kapott zsoldot — nehány embert küldött Budára Lala Mohammedhez, hogy ha megfizeti nekik az elmaradt zsoldot, átadják neki a várat. A pasa küldött is oda egy csapatot, míg ő maga — ki eddig ruméliai béglerbég s egyúttal budai helytartó is volt — Budát átadván Terjáki Haszán pasának, *Nagy-Kanizsa* ellen indult seregével, elfoglalván útközben *Bolondvár* és *Lak* palánkokat. (II. 232.)

1601-ben a keresztyén sereg visszavette a töröktől *Székes-Fejérvárt.* De alig hogy ez megtörtént, Jemiscsi Haszán pasa, az új nagyvezír, fölmentésére sietett a török sereggel, melyben Pecsevi is jelen volt Lala Mohammeddel s így mint szemtanu irja le az eseményeket. (II. 236—238.) E kudarcz után *Budára* tért vissza urával, a kinek ismét átadatott a budai ejálet. (II. 239.) A beállott tél folyamán ura *Pozsegába* küldte a harács beszedésére. (II. 239.) Ez alkalommal *Pécsett* is járt, sőt — mint mondja — ott jelen volt a tatár khán tanácsában, mikor az a nála megjelent Székely Mózest fogadta. (II. 244.)

1602 augusztus havában újra elfoglalta a török *Székes-Fejérvárt,* mely ostromban Pecsevi is részt vett urával együtt, a ki eleinte a vár déli részét lövette. Mint mondja, egy Ahmed nevű fiatal vitéz volt épen Lala Mohammed seregéből, a ki elő-

ször feltűzte a félholdat az egyik bástyára. (II. 243.) Innen visszatértek *Budára,* melyet a keresztyén sereg ugyanazon év őszén, Pest elfoglalása után, szintén vívni kezdett s melynek megtartásában legnagyobb érdeme urának, Lala M. pasának volt (II. 247—250.), a ki azután ezért *harmadik vezíri* rangra emeltetett.

A következő telet ismét *Pécsett* töltötte ura engedélyéből, mivel — mint mondja — maga beteges, erszénye pedig üres volt. (II. 249.) Ugyanitt telelt a tatár khán, Gházigiraj is, míg seregei Szigetvár, Koppány, Mohács és Simontornya vidékén voltak elszállásolva. »Több napon át a felséges khán társaságában voltam — irja Pecsevi — néha vadászatra és sétára is vele mentem; máskor irással és más eféle foglalkozással töltöttük az időt.« (II. 251.) Később Lala Mohammed pasa is — miután kineveztetett *magyarországi szerdárrá* — lement Pécsre és Pecsevi vendége volt. Ennek kedveért aztán a tatár khán is ellátogatott Pecsevi házához, a ki tőle telhetőleg megvendégelte őket. (II. 252, 267.)

1603 tavaszán Lala Mohammed pasa, mint magyarországi szerdár, készületeket tett a háboru folytatására s Pecsevit *Szegszárdról* a tatár khánhoz küldte azon üzenettel, hogy seregével csatlakozzék az ő hadához. Pecsevi a siklósi kerületben, a Dráva mellékén találkozott a khánnal, a ki őt barátságosan fogadta ugyan, de határozott válasz nélkül bocsátotta el. (II. 267.) Ezért ura még egyszer visszaküldte hozzá Etmekcsi defterdárral együtt; de ekkor is eredmény nélkül jártak; mert a khán haza takarodott seregével Krimbe. (II. 268—270.) Visszatértek tehát Lala Mohammed táborába *Földvárhoz,* honnan *Pest* alá mentek, melyet a keresztyén sereg elfoglalt volt. Az ütközet után Lala M. Budát Murád pasára bizván, *Belgrádra* ment telelni, hova Pecsevi is követte. (II. 276.)

Ez év végén halt meg III. Mohammed szultán. Gömöry G., Hammer iratai után, ezt mondja Pecseviről: »Karka szandsákbége volt. *Mint ilyen* vett részt III. Murád és III. Mohammed szultán hadjárataiban is« [t. i. 1593-tól 1603-ig.] Hogy ez teljességgel nem igaz, eddigi előadásunkból világosan kitűnik. Hammer minduntalan félrevezeti azokat, a kik az ő állításainak föltétlenül hisznek. Pecsevi volt ugyan karka i szandsák-bég, de más időben.

1604 elején Lala Mohammed pasa *Konstantinápolyba* küldte Pecsevit egy levéllel, melyben lemondott a magyarországi szerdárságról. Azonban az új szultán I. Ahmed nem fogadta el a lemondást s így, mikor Pecsevi e válaszszal visszaérkezett *Belgrádra,* Lala Mohammed hozzálátott a hadi készülődéshez. (II. 292.)

Tavaszszal a szultán Malkocs Ali nagyvezírt is elküldte Magyarországba egy hadsereg élén, de ez, alig hogy Belgrádba érkezett, meghalt. Helyére Lala Mohammed pasa neveztetett ki *nagyvezírré* s most mint ilyen indult meg a hadsereggel, a melylyel sikertelenül vívatta *Esztergomot.* (II. 296 -297.) Igy tehát békealkuba bocsátkozott a császári biztosokkal s a föltételeket tartalmazó okmánnyal Pecsevit küldte Sztambulba. (II. 297.) Innen visszatérvén, már a *szerémi* síkságon találta urát, a ki értesité őt Bocskai jöveteléről. (II. 297.)

Az 1605. év eseményeiről tüzetesen tudósít bennünket Pecsevi.

Lala Mohammed pasa, nagyvezír, augusztus havában megindult a hadsereggel Buda felé. Hamzabég közelében azt határozta el, hogy Bécs ellen megy s meg is indította a sereget Dsánbék [Zsámbék] felé. De ennek közelében megakadtak az útban s mivel belátta, hogy ennyi pogyászszal nem lehet portyázásra indulni: *Esztergom* visszavételét tűzte ki célúl. (II. 302.) Mikor a harmadik ostromra készültek, Lala Mohammed Pecsevit a janicsár-aga öccséhez küldte, hogy biztassák a harczosokat, igérjenek és adjanak nekik olyan jutalmat, a milyent jónak látnak; mert ha most elcsüggednek, bajos lesz újabb harczra bírni őket. Valóban Huszejn aga kezdte meg a rohamot s a város és a vár török kézbe került. A belső várat még 10 napig lőtték. Mikor a 11. napon az esztergomiak észrevették, hogy a török a belső vár ellen rohamot akar intézni: hajlandókká lettek a várat feladni s embereket kértek a töröktől, a kikkel a föltételeket megbeszéljék. Lala Mohammed ekkor ezt mondta Pecsevinek: »Mikor nem volt megbizatásod, nagyon buzgón jártál a vár átadásában s a föltételeknek az ellenséggel való megbeszélésében: tehát most is te menj alkudozni.« — »Adja a felséges úristen — mondá Pecsevi — hogy bekövetkezzék az az idő. Tudod, uram, hogy azon idő óta csak az a kérésem és óhajtásom isten ő felségétől, hogy a mint az átadáskor én beszéltem meg a dolgot, úgy a visszavétel alkalmával is e szolgád legyen a közbenjáró.« -- »Ime, most elérkezett az az idő«, — válaszolá a pasa. Pecsevi tehát, miután Esztergomból kezeseket küldtek ki Lala Mohammedhez, ötödmagával egy lebocsátott hágcsón bement a várba s megbeszélte a capitulatio ügyét. »Azután a foglyúl ejtett és börtönbe vetett 48 müzülmánt kiszabadítottam — folytatja tovább; — lőpor-raktárukat és fegyvertárukat lepecsételtem. A janicsár-agától négy ezredest kérvén, a kincstár részére lefoglalt tárgyak mellé őröket állítottam.« (II. 304 -306.)

Esztergom elfoglalása után Pecsevi is jelen volt a *Rákos mezején,* mikor Lala Mohammed nagyvezír megkoronázta

Bocskait, drágakövekkel kirakott kardot kötött oldalára és zászlót adott neki. (II. 300.) Ezután ismét *Sztambulba* küldetett Esztergom visszavételének örömhírét megvinni. Vele ment még Kara Haszán aga csaus és Khizr aga, a nagyvezír kapudsi-basija, meg 14 emberből álló szolga-kíséret. Mindannyian egy-egy értékes díszruhát kaptak ajándékul s azonfelül Pecsevi, ki eddig csak a gyalogság *mukábeledsije* [1]) volt, a lovasság mukábeledsijévé is kineveztetett. (II. 307.)

Az esztergomi diadal és Bocskai megkoronázása után Lala Mohammed nagyvezír Belgrádba ment a sereggel téli szállásra. Pecsevi a II. köt. 314. l. ezeket mondja: »Midőn Esztergom elfoglalása után a hadsereg *Belgrádba* jött, a janicsár-aga és az összes bölükök agái szabadságot kaptak. Mivel pedig nehány nap mulva elérkezett a zsoldfizetés ideje és 2 évnegyedi zsoldot kellett kifizetni: az e vidéken levő csapatok mind Belgrádba gyűltek össze, összesen hat bölük. E szegény szolga [= Pecsevi] egy személyben viselte a gyalogság és lovasság pénzügyi ellenőri tisztségét s így a divánban volt elfoglalva. Behívtak tehát s a mint elébük kerültem, Báki pasa defterdár — ki csekélységem irányában jó véleménynyel volt — uramnak ilyen ajánlatot tett: »Most 6 bölük zsoldjának kiosztására 18 ember volna szükséges,[2]) de kincstárunk nem lenne elegendő e 18 tolvajnak. Minthogy szolgád, Ibrahim efendi, mind a két irodának ellenőre [mukábeledsi]: ő ossza ki az egész zsoldot.« Pecsevi szabadkozott ugyan, de mégis ő reá bízták s feladatát úgy teljesítette, hogy senkinek sem volt panasza, — noha 150 *jük* [3]) pénznél többet osztott ki.

Gömöry G., Hammer után, az állítja, hogy Pecsevinek utóbb említett működése a hidsere 1013. évében, azaz *1604*-ben történt; holott — a mint itt előadtuk — egy évvel később, azaz 1605. év végén volt. A ki Hammer után megy, minduntalan botlik.

1606 elején a szultán Lala Mohammed nagyvezírt Sztambulba hívta (vele ment Pecsevi is) és úgy intézkedett, hogy a míg Naszúh pasa harmadik vezírt a Persia elleni hadjáratra küldte, Murád pasa vezírt pedig magyarországi szerdárrá nevezte ki: addig Lala Mohammednek mint nagyvezírnek Sztambulból kellett volna vezetnie és intéznie a két hadjáratot. Azonban Dervis

---

[1]) A pénzügyministerium (defterdár kapuszi) 27 osztályának egyike: *a gyalogsági ellenőri iroda* (piáde mukábeleszi kalemi), másika: *a lovassági ellenőri iroda* (szuvári mukábeleszi kalemi). A *mukábeledsi* = ellenőr a pénzügyministerium e két osztályában.

[2]) T. i. 6 aga, 6 kjátib és 6 názir.

[3]) A *gurus*, vagy *piaszter* a mi 10 krajczárosunknak felel meg. Ilyen 100,000 piaszter = egy *jük* (egy teher), vagyis körülbelől 10,000 forint.

kapudán pasának fondorkodása megváltoztatta a dolgokat. Ez ugyanis a szultán kegyébe jutván, rávette arra, hogy Lala Mohammedet nevezte ki a persa háborúra szerdárrá. A pasa e miatt elkeseredett, de végre is megvigasztalta Naszúh pasa s kész volt menni Persia ellen. Kérdezte Pecsevitől, hogy vele megy-e? »Uram, míg ásó s kapa nem választ el bennünket, én nem válok meg tőled«, viszonzá Pecsevi. - Nem sokára ez is bekövetkezett. A méltatlan bánásmód beteggé tette Lala Mohammedet, de azért átment Szkutariba, hogy onnan a hadsereg élén Persia ellen induljon; azonban Dervis pasa megmérgeztette egy portugál orvossal (II. 317 – 321 és Hammer II. 695.) s mindenét lefoglaltatta az állam részére, úgy hogy árváinak is alig maradt valami.

Igy vesztette el Pecsevi urát és pártfogó hatalmas rokonát, a kinek oldala mellett láttuk őt mindig 17 éves korától fogva 32. éveig s a kinek halála után az ő élete és környezete is sokkal változatosabbá lőn az eddiginél.

Lala Mohammed halála után Dervis pasa, a szultán kegyeltje, lőn nagyvezírré, ki mindjárt kineveztetése után öccsének adományozta a negropontei szandsákot s megbízta a negropontei, lepantói és karli-ili-i szandsákok leírásával. Mivel azonban a fiatal bég nem értett az ilyen dolgokhoz, Etmekcsizáde Ahmed defterdár ajánlatára Pecsevit bízták meg e három szandsák leírásával, a ki e czélból a nevezett béggel *Negropontéba* utazott. (II. 294.)

Dervis pasa nagyvezír nem sokáig élvezte a hatalmat; mert még az 1606. évben maga a szultán fojtatta meg. Magyarországon ez alatt Murád pasa megkötötte a *zsitvatoroki békét* (1606. november 11.), a mely után *Belgrádba* tért vissza seregével. Pecsevi is ugyanekkor érkezett vissza Negropontéról s Murád pasa visszaállította őt előbbi ellenőri hivatalába (mukábeledsi). Kevéssel ezután, még 1606 végén, megkapván a nagyvezírré kineveztetéséről szóló szultáni kéziratot, felszólítá Pecsevit, hogy legyen neki mint nagyvezírnek *tezkeredsi*-je [1]) és ne maradjon el tőle. De ő jelenleg nem fogadta el az ajánlatot; mert időközben leégett a háza, ezért *Pécsre* ment, azon igérettel azonban, hogy később követni fogja a nagyvezírt. (II. 329—330.)

Itt, vagyis az 1607. évtől kezdve 1612-ig elveszítjük szemünk elől Pecsevit. S mivel az ezutáni eseményekről 1617 végéig, vagyis I. Ahmed haláláig igen röviden ír, az Ázsiában viselt háborúkról is szóbeli értesítések után tudósít: bizonyosra vehetjük, hogy nem követte Murád nagyvezírt, hanem Magyarország-

[1]) *Tezkeredsi* = jegyző, irnok, titkár.

gon maradt s valószinűleg Budán tartózkodott mint mukábeledsi, — legalább ilyenfélét következtethetünk azokból, a miket az 1612. és 1613. években ír magára vonatkozólag.

Bethlen Gáborról beszélvén, többek közt elmondja róla, hogy 1021-ben, vagyis 1612-ben Konstantinápolyba ment, azután így folytatja: »Csekélységem és Iszkender pasa — ki akkor még Terjáki Haszán pasa kiajája volt — a bécsi követtel, az arabúl és persául beszélő *Nikron*-nal [1]) Konstantinápolyba mentünk. Naszúh pasa [2]) Iszkender pasának Kanizsa ejáletét adta. Ekkor [3]) a nevezett Bethlennek Iszkender pasa lőn közbenjárója Naszúh pasánál és kieszközölte, hogy az erdélyi »deli király« [4]) megbuktatására készületeket tegyen és sereget gyűjtsön más ürügy alatt. (II. 350.)

Mikor aztán a következő 1613. évben Iszkender pasa — már most mint kanizsai bég — a moldvai és oláh vajdákkal, meg Sahingiráj tatár seregével Erdélybe ment, hogy Bethlent a fejedelmi székre emelje: Pecsevi akkor *Budán* maradt s a várnak több részét kijavíttatta. (II. 350.) Miután elbeszéli Bethlennek török segítséggel viselt háborúit, ezt mondja: »Haszontalanságokat fecsegő szájából többször hallottam e szavakat: »*Az én szövetkezésemnek oka nem az, mintha én az iszlámnak és híveinek barátja volnék; hanem az, hogy ha ellenséges lábon álltam volna a müzülmánokkal, nagyon megbánhattam — sőt kárát is vallottam volna.*« Ez a nyilatkozat bizonyítja, hogy a gyaurok ellenségei az iszlámnak s hogy közülök még azok sem óhajtják a müzülmánok diadalát, a kik legbarátságosabbaknak mutatják magokat. (II. 358.) Pecsevi tehát, mint e szavai is elárulják, egészen tisztában volt azzal, hogy hogyan kell megitélni a magyar nemzetnek azt a felét, mely a német párttal szemben állva, a törökhez szított. Ő átlátott a szitán; tudta, hogy az nem szívből, csak színből történt.

Innentől fogva ismét nem beszél magáról Pecsevi egészen 1622-ig. Ebben az esztendőben pedig Konstantinápolyban volt és mint szemtanú beszéli el a janicsárok és szpáhik zendülését, a mikor letették és megfojtották II. Oszmán szultánt s utódává I. Musztafát kiáltották ki. (II. 380—388.)

Thúry József.

[1]) A génuai Negroni Endre, kit II. Mátyás 1612 közepén küldött a portára.

[2]) Az akkori nagyvezír.

[3]) T. i. mikor ők és Bethlen Konstantinápolyban voltak.

[4]) Bolondos király, azaz Báthory Gábor.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A római-porosz történeti intézet legújabb kiadványa.

Nuntiaturberichte aus Deutschland. Erste Abtheilung. 1533—1559. Herausgegeben durch das k. Preussische Historische Institut in Rom und die K. Preussische Archiv-Verwaltung.

Erster Band: Nuntiaturen des Vergerio. 1533—1536. Im Auftrage des K. Preussischen Historischen Institutes in Rom, bearbeitet von Walter Friedensburg. (Gotha. Friedrich Andreas Perthes 1892.) Nagy 8-adrét LVII. és 615. ll.

Zweiter Band: Nuntiatur des Morone 1536—1538. Im Auftrage des Preussischen Historischen Institutes in Rom, bearbeitet von Walter Friedensburg. (Gotha. Friedrich Andreas Perthes 1892.) Nagy 8-adrét VIII és 470. ll.

Azon tudományos intézmények sorában, melyeket Európa művelt államai Rómában létesítettek, a legifjabb *a porosz királyi történeti intézet*. Csak négy esztendő előtt, 1888. április 9-én kelt királyi rendelet adott néki életet. És már is jelentékeny kiadvánnyal bizonyítja be életképességét.

Az a hatalmas állam, melyet képvisel, anyagi eszközökkel bőségesen látja el, jeles munkaerőket helyez rendelkezésére; egyszersmind czélirányos szervezettel biztosította tevékenységének sikerét.

Az intézet a közoktatási ministerium főfelügyelete alatt áll; de teljesen a berlini tudományos akadémiának van alárendelve. Az akadémia háromtagú bizottsága irányozza, vezeti és ellenőrzi munkálatait.

Az intézet hivatalos személyzete egy ügyvezető titkárból és két assistensből áll, kik »minden idejöket és egész munkaerejöket« a berlini bizottságtól megállapított munkálatoknak kötelesek szentelni és szükséghez képest több segédmunkás és másoló által támogattatnak.

A berlini akadémia az igazgató bizottságba Németország legjelesebb történetbúvárait: *Siebelt, Wattenbachot* és *Weisz-*

säckert választotta meg; az utolsónak halála után helyét Lenz foglalta el.

A római intézet első titkárává dr. Schottmüller, s mikor ez (1890.) a porosz közoktatási ministeriumba osztályfőnöknek hívatott meg, dr. Quidde tanár neveztetett ki.

A berlini bizottság a római kutatásokat: a Hohenzollern-házból származott első brandenburgi választófejedelmek korára, tehát a XV. századra irányozta. De miután csakhamar arról győződtek meg, hogy ezen irányban a vatikáni levéltár anyagkészlete jelentékeny történeti értékünek nem tekinthető, az eredeti tervet elejtették, és a XVI. századbeli diplomatiai irományokra irányozták a figyelmet.

Abban történt megállapodás, hogy a németországi nuntiusok jelentéseit a reformatio korából, 1519-től kezdve, fogja a római intézet közrebocsátani.

Ezen határozat is lényegesen módosíttatott.

A kiindulási pont 1519-ről 1533-ra vitetett át, azon oknál fogva, mert a nuntiusi irományok teljesen összefüggő sorozata csak az utóbbi esztendővel veszi kezdetét.

De ezen a téren a porosz intézet conflictusba jött az *osztrák történeti intézettel,* mely szintén fölhagyván a XIV. és XV. századbeli megkezdett munkálatokkal, a németországi nuntiusi jelentések közzétételének tervét karolta föl.

Hosszas tárgyalások után a két intézet egyesült a közösen választott feladat megoldására, oly módon, hogy egyidejüleg három osztályban induljon meg a nuntiusi jelentések kiadása. Az első az 1533—1559, a második az 1560—1572, a harmadik az 1573—1585 évkört foglalná magában. Az első és harmadik a porosz, a második az osztrák intézetnek jutott.

Ezen megállapodást talán nem illenék kritika tárgyává tenni. Minden nemzet, minden intézet maga a legilletékesebb annak megitélésére, hogy rá nézve, saját czéljainak szempontjából, milyen feladat a legsürgősebb és legfontosabb.

Mindazáltal feltünő, hogy sem a porosz, sem az osztrák intézet nem talált méltó munkatért a vatikáni levéltárnak azon részében, mely a XVI. századot megelőző időkből maradott fönn.

És ha a németországi nuntiusok jelentéseinek közzétételére óhajtott is a két intézet szorítkozni, — kivánatos lett volna az 1533-ik évet megelőző kort szintén bevonni a munkakörbe; tudvalevő dolog lévén, hogy a XV. század közepétől kezdve jelentékeny számú és értékű ilyen jelentések maradtak fönn.

Egyébiránt habár a két intézettől felkarolt munkatervet túlságosan szerénynek tartjuk, és a két hatalmas német állam történettudósaitól magasabb czélok kitűzését vártuk: készséggel

elismerjük, hogy a porosz történeti intézet imént közrebocsátott első kiadványai minden tekintetben a német tudományosság magas színvonalán állanak és mintaszerűeknek mondhatók.

Áll ez mind az anyag egybegyűjtésére, mind annak feldolgozására nézve.

Friedensburg tanár, ki az első osztály szerkesztésével bizatott meg, nem szorítkozott nyomozásaiban a Vatikán levéltárára és könyvtárára, hanem felkereste Rómában, Nápolyban, Velenczében és Parmában mindazon gyűjteményeket, melyekbe a szent-szék diplomatiai iratai szétszóródtak. Egyszersmind alapos tanulmány tárgyaivá tette a XVI. századra vonatkozó régibb és újabb történeti publicatiókat.

Miután az általa közzétett nuntiusi jelentésekben Magyarország nevezetes helyet foglal el; félreismerhetetlen komoly törekvése, hogy magát és olvasóit ezen irányban is tájékozza. Annál feltünőbb, hogy figyelmét elkerülte Akadémiánk Történelmi bizottságának egyik kiadványa, mely épen az általa tárgyalt kort illeti: »III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomácziai levelezései« (1535—1549), melyeket »a nápolyi állami levéltárban létező Farnese-osztályban tett saját kutatásai nyomán« Óváry Lipót tett közzé.[1])

E szerint tehát a porosz intézet kiadványában foglalt diplomatiai iratok egy része nem ismeretlen előttünk.

De ezeknek túlnyomó része most lát először világot. És így hazánk történetírására nézve is a kiadvány értékes forrásművet képez.

Az a hatodfél esztendő, 1533 április 9-dikétől 1538 szeptember 7-éig, (Vergerio és Morone bécsi nuntiaturái), a melyet a két kötet felölel, Magyarországnak nevezetes korszakába esik, mikor két király között megoszolva a feldarabolás állandósulásának és a török rabságnak kettős veszélye egy időben fenyegette, s mikor mindkettőt a nagyváradi békekötés elhárította.

A nuntiusi jelentések hű képet tárnak föl a béketárgyalások előzményeiről és azok lefolyásáról.

Mindkét nuntius Rómából magával hozott és ismételten megujított utasításainak megfelelően, nagy buzgalmat fejtett ki, hogy Ferdinánd és János király között az egyesség létrejöttét előmozdítsa és ezzel a polgárháborunak Magyarországon véget vessen.

Mikor 1535 nyarán János király biztosai, Frangepán érsek és Brodarics püspök Bécsben megjelentek, Vergerio nuntiusnak mindkét fél bizalmát sikerült megnyernie.

[1]) Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytár XVI. k. Megjelent 1879.

Helyzetét a bécsi udvarnál megnehezítette a János királyhoz küldött pápai nuntius Rorario Jeromos magatartása. Ez ugyanis a Habsburg-házzal háboruban álló franczia király részéről is vitt megbizásokat és ajánlatokat János királyhoz; a mi elfogott levelekből kiderülvén, Ferdinánd környezetében kétséget támasztott III. Pál pápa őszintesége iránt.

Vergerio míg egyfelől Bécsben eloszlatta ezen gyanut, másfelől Rómába irt leveleiben Rorario visszahivatását ajánlotta.

Erőfeszítései daczára, a béketárgyalások eredményre nem vezetvén, 1535 végén János király biztosai Rómába készültek, hogy a pápa pártfogását személyesen kikérjék. El is utaztak Olaszországba, de később vett utasítások következtében Róma helyett Nápolynak vették útjokat, hol azon időben V. Károly császár tartózkodott.

Mikor 1537-ben János király a tárgyalások megújítására lépéseket tett, az ifju Morone János modenai püspök képviselte Ferdinánd udvaránál a szent-széket. Ez kezdetben bizalmatlanságot táplált János király iránt, és jelentéseiben óvatosságra, tartózkodó magatartásra intette a római curiát.

De itt szava nem talált viszhangra. Sőt 1537 október 10-én Morone azt a meglepő értesítést kapta Rómából, hogy a pápa őt János királyhoz nuntiusnak küldeni kivánja; feltéve, hogy Ferdinánd ebben megnyugszik; a megbizó levelek is átküldettek néki.

Ferdinánd ellenezvén Morone Magyarországba menetelét, ez Bécsben maradt, és jelentékeny befolyást gyakorolt arra, hogy a tárgyalások kedvezőbb fordulatot vettek, s a nagyváradi békekötést eredményezték.

A nuntiusi jelentések természetesen sűrűn tartalmaznak jellemző részleteket az udvarról és a szereplő egyénekről. Ferdinánd és neje Anna, a magyar királyleány előnyös világításban jelennek meg. Erkölcseik tisztasága, frigyök bensősége és életöknek idilli jelenetei vonzó képet tárnak föl a válságos harczok és megrázkódtatások zord keretében.

Megismerkedünk a kormányférfiak egyéniségével is. És élő alakok állanak előttünk, míg ekkorig gyakran csak nevekkel találkoztunk.

Hogy az európai történetírás, különösen a Habsburgház és Franciaország közt folyó nagy küzdelem, úgyszintén a vallási egység helyreállítására czélzó igyekezetek történetéhez értékes anyagot talál a két kötetben, — mondani sem kell.

Értékesítését jelentékenyen megkönnyítik a kimerítő bevezetések, — melyek a forrásokat, a nuntius személyét és jelentéseit ismertetik, — valamint a jegyzetek, melyek az iratokat sűrűn kísérik és minden megkivántató felvilágosítást megadnak.

Minthogy a kiadvány a jelentéseket egész terjedelmökben kihagyás nélkül tartalmazza: a XVI. századbeli németországi diplomatiai irományok közzétételétől mi felmentve érezhetjük magunkat. Hasonlóképen a franczia országi történeti intézet (az École de Rome) a XIII. századbeli pápai regesták közzétételét egyidőben többfelől megindítván, tőle nyerjük a vatikáni levéltár hazánkat illető legrégibb történeti emlékeit.

Igy tehát a magyar történetirás érdekeinek szempontjából a római kutatások súlypontját a XIV. és XV. századra kell helyeznünk.

Fraknói Vilmos.

Anglia történeti irodalma az utóbbi években.

Korunk önérzettel szokott szellemi haladásának nemzetközi jellegével kérkedni és azzal dicsekszik úton-útfélen, hogy a mivelt nemzetek fejlődése közötti összeköttetés mai nap már csodálatos módon ki van fejlődve. E nagyhangzású dicsekvés, ha az irodalmi connexust vesszük szemügyre, sok tekintetben indokolatlan és hiúnak fog feltűnni, a mennyiben éppen ezen a téren az egyes országok, nevezetesen az Anglia és a kontinens közötti érintkezés és kölcsönhatás a legújabb időkig fölötte hézagos és fogyatékosnak mutatkozott. Hiszen csak imént történt, hogy úttörő angol munkákról a külföldi sajtó egy árva szóval sem emlékezett meg, mely mulasztást azután az angol sajtó — igaz — kamatostúl viszonzott. Hogy konkrét példával szolgáljak, *Leckynek* utolsó nagy művéről néhány évig még a német szaklapok sem vettek tudomást. Másrészt igaz, hogy az angol olvasó közönség maga sem figyelte meg kellőképen a saját tudományos irodalmát. A közönség ama része, mely nem éri be kizárólag a politikai hirlapok átolvasásával, egy-két Review révén iparkodik az irodalmi helyzet magaslatán megmaradni. Csakhogy a revuek szerkesztői nagyobb súlyt fektetnek a formai szépségre, mintsem a tartalomra és tudományos apparatussal ellátott dolgozattól fáznak. Egy másik baj abban rejlik, hogy a nagyszámú történeti, régészeti sat. társulat a maga kiadványait csak korlátolt számban nyomtatja és hogy az ezen társulati évkönyvekbe temetett dolgozatokhoz a körön kivűl álló csak nehezen férhet hozzá. A történeti kutatás hasonlóan küszködött eme kedvezőtlen körülmények nyüge alatt annál is inkább, mivel közös kapcsa, tájékoztató közlönye sem volt, mely az annyira elforgácsolt irodalmi tevékenységről összefoglaló képet nyújtott volna.

Nehány év óta azonban az Anglia és a kontinens közötti szellemi kölcsönhatás terén némi javulás észlelhető, melynek kézzel-

fogható bizonyítékai ama nagyobb terjedelmű jelentések, melyek a Revue Historique, a Revue des questions historiques, a Historische Jahresberichte és a Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft című szaklapokban az angol történetírás újabb termékeit a kontinens művelt nemzeteivel megismertetik. Egyikmásik fontosabb irodalmi jelenségről más folyóiratok is meg szoktak emlékezni.

A következőkben tájékoztatni kívánom az olvasót az újabb angol történetirás mozzanatairól és fontosabb kérdéseiről és pedig, mert ily részletes ismertetés magyar nyelven emberemlékezet óta nem jelent meg, nemcsak az 1891-iki év, hanem a legutóbbi évtized folyamában megjelent könyvekre is tekintettel voltam, az egész anyagot pedig időrendileg csoportosítva bocsátom itt közre.

I. Az *Őskor* és a *kelták* koráról szóló általános jellegü segéd-műveket és egyebeket a jegyzetekbe utasítván,[1]) ama tudóst kell első helyen felemlítenem, ki az írek multját borító fátyolt fellebbentette. *Zimmer* nagyszámú értekezéseiben[2]) kimutatta, hogy régi mondakörük feljegyzése Kr. ut. 650 körül ment végbe; kimutatta, hogy a kelta mondakör hősei utóbb az angolszász és normann hódítás befolyása alatt maguk is leginkább normann óriások alakját öltötték fel, míg a Nennius-féle ír őstörténetet VIII—X. századbeli tudósok által koholt — férczmunkának mondja. *Nutt A.*[3]) ezzel ellentétben minél alacsonyabb mértékre szeretné leszállítani a germán és klasszikai irodalom befolyását a — szerinte — kizárólag pogány eredetű írmondakörre, melyről azt hirdeti, hogy csakis újabb részeiben (körülbelül a 360—600 éveknek megfelelően) tartalmazza az igazán megtörtént dolgoknak hiteles emlékét. — Hogy az ír népnek mily nagy érdemei vannak a középkor műveltsége körül, arra nézve *Zimmer* és *Nutt* teljesen egyetértenek. Míg a klasszikai kultura a kontinensen a népvándorlás csapásai alatt összeomlott, a rómaigörög műveltség, noha keresztény burkolatban, Irországban men-

---

[1]) A régi írekre vonatkozó irodalmi mozzanatok felől *Dottin* jelentései tájékoztatják az olvasó közönséget. (Megjelennek a Revue Celtique-ben.) Kézikönyvek: *Bryant S.*, Celtic Ireland (1889.), mely mű a régi írek magas műveltségét hangsúlyozza, kivált Froude-dal szemben. — *Anderson J.*, Scotland in the pagan times. The bronze and stone ages. (4 köt. A mű 1886-ban teljesen elkészült.) *Church A. J.*, Early Britain (1890.)

[2]) *Zimmer H.*, Keltische Studien. (Zeitschr. f. vergl. Sprachwiss. 28. köt.) *U. az*, Keltische Beiträge (Z. f. deutsch. Alterth. 32. és 33. köt.) *U. az*, Über die Bedeutung des irischen Elements für die mittelalterliche Kultur. (Preuss. Jahrbücher. 59. köt.)

[3]) A »Folklore« folyóiratban (1890.) és »Celtic myths and saga« cz. dolgozatában (Archaelog. Rev. II. köt.)

helyet talált. Ír és skót papok még Kr. ut. 600 körül is görög auctorokat forgattak. Milyen érdemei vannak továbbá szent Bonifáczuak (az ír Winfriednek) a német törzsek megtérítése körül, kiki előtt ismeretes; skót hittérítők pedig egész Kiev-ig hatoltak. — *Rhys*, kit honfitársai a legelső angol archäologusnak tartanak, nagyszabású mythologiai művel [1]) lepte meg tisztelőit, melyben meglehet, hogy kelleténél több klasszikai istent vett fel a kelta Pantheon csarnokába, így pl. Merlin-t Zeus-sal azonosítja, Arthur-ban pedig a műveltség heroszát ismeri fel. Mindazonáltal e munka mint a maga nemében uttörő kisérlet, nyomot fog maga után hagyni. — Az írek nagynevű védszentjének, *Szt.-Patrick*nak életét még mindig homály fedi. A legaprólékosabb kutatások daczára sem születési évét, sem helyét határozottan nem ismerjük és még olyan író is akadt, ki egy mesés és egy történeti Patrickot szeretne megkülömböztetni.[2]) *Stockes* W. megvizsgálta Patricknak a XI. században feljegyzett ír életrajzát, nemkülönben annak forrásait és az ő műveit, mely utóbbiak közül csak a »Confessio«-t, a »Lorica«-t és néhány levelet ismer el hitelesnek.[3]) *Schirmer, Goeje* és *Zimmer* a rokon Brendanus legendának nyomait kutatták az európai irodalomban.[4]) A korán virágzó lendületnek indult ír-keresztény művészetről pedig *Stokes* Margit értekezett, noha népszerű alakban, de azért alaposan.[5])

II. ***Angolszász korszak c. 449—1066.*** Ama művek közül, melyek az egész korszakot felölelik, *Elton* munkája említendő,[6]) mely a régi föld- és néprajzot, nemkülönben a mythologiát, a jogi viszonyokat és a betelepedések történetét tünteti fel. Legjobban sikerültek a Scrutton, Pollock és Seebohm nyomán kidolgozott jogi fejezetek. — *Hodgetts* három munkával öregbítette az angolszász irodalmat.[7]) A szerző, kinek neve a British Muzeum műkincsei bemutatása mellett tartott népszerű felolvasásai révén széles

---

[1]) *Rhys John*, Lectures on the origin and growth of Religion as illustrated by Celtic Heathendom. (1888.)

[2]) *Wels* az Engl. Histor. Review-ben 1890. *Arbois de Jubainville* a Revue Celtique-ban (IX. évf.) Az apologetikus irodalmat mellőzém.

[3]) *Stokes Will.*, The tripartite life of Patrick (1887.) és The writings of Patrick. (1887.) — Ireland and the Celtic Church. (1887. 2. kiad. E mű csak 1172-ig ér.)

[4]) *Schirmer*, Zur Brandanus Legende (1888.) *Goeje*, La légende de Brandanus. (1890.) *Zimmer* Brandanus Meerfahrt. (Zeitschr. für d. Alterthum. 33. köt.) Szerinte a »Navigatio« 1150 körül készült.

[5]) *Stokes M.*, Early Christian art in Ireland. 1887.

[6]) *Elton Ch. J.*, Origins of English history. (1890. 2. kiad.)

[7]) *Hodgetts Fred.*, Older England, Illustrated by the Anglo-Saxon antiquities in British Museum. A Course of six lectures. 1884. — Older England lectures. 1884. — The English in the Middle Ages (Illustrated). 1885.

Angliában ismeretes, sokat utazott és sokat látott (Moszkvában pld. 30 évig tanároskodott); mint a maga nemében páratlan lelkes és szellemdús szónok pedig, ki ugyancsak érti Anglia multját hallgatóinak szemei elé varázsolni és lelkükbe hazafiságot lehellni, nagy hírnévnek örvend. Az ujabb angol irodalommal azonban még nem ért rá behatóbban megismerkedni és újdonatúj theoriái közül nehány régi ismerősre akadunk. — *Grant* könyve tájékoztatni kivánja a kezdőt.[1]) — A németek közül csakis *Liebermann* és *Winkelmann*[2]) foglalkoztak az angolszász korszakkal. Amaz a »Deutsche Zeitschrift«-ben ragyogtatja a kútfőkben való bámulandó jártasságát, emez az Oncken-féle népszerű vállalat számára irta meg az angolszászok történetét, mely műben, amint az természetes, sok pontban Lappenberg, Pauli, Stubbs és Freemann nyomain halad. Feltünő, hogy Agricola hadjárataínak nagyobb fontosságot tulajdonít, mint pd. Schiller (a római császárok történetében) és hogy Nennius művétől nem tagadja el végképen a hitelességet. Helyes, hogy Patrick életrajzának megírása közben a Confessio-ra támaszkodik és hogy az angolszászok hódítását nem köti bizonyos évhez. Hengistet hajlandó történeti személynek elismerni; részletesen értekezik az ír-keresztény és a római-keresztény egyház közötti versengésről és ez utóbbinak diadaláról. Aelfred szerinte a normannok ellen a maga részéről is kalózokat bérelt (mit Pauli és mások tagadtak.) — *Davis*[3]) hasznavehető történeti olvasókönyvet állított össze, a német »Quellenbuch«-ok mintájára. Melléje sorozható *Sweet* kézikönyve.[4])

Az *angolszász jog- és alkotmányos kérdésekre* nézve *Elton* eml. műve jön tekintetbe, továbbá *Birch*[5]) oklevélgyűjteménye, mely azonban hiányainál fogva nem volt képes *Kemble* ismert gyűjteményét pótolni és kiegészíteni. *Earle*[6]) tanár bár csekély számú, de fontos angolszász oklevelek magyarázatára szorítkozott. *Round*[7]) 62 oklevelet közölt, melyek voltaképen az örökösödési jogra, uzsora perekre és a lovagi hűbérbirtokoknak a következő korszakban bekövetkezett fejlődésére birnak fontossággal. *Ross*[8]) a leghatározottabban tagadja, hogy a germánok- és így hát az

[1]) *Grant Allen*, Early Britain. Anglo-Saxon Britain. (Év nélkül.)

[2]) *Winkelmann Ed.*, Gesch. der Angelsachsen bis zum Tod König Aelfreds. (1883.)

[3]) *Davis J. F.*, Anglosaxon chronicles from 800—1001. (1889.)

[4]) *Sweet*, Anglo-Saxon reader. (1885. 5. kiad.)

[5]) *Birch G.*, Chartularium Saxonicum. Eddig 2 köt.

[6]) *Earle J.*, Handbook to the land charters and other Saxonic documents. (Oxford).

[7]) *Round*, Ancient charters, royal and private, prior to 1200. (Pipe-roll society 1888.)

[8]) *Ross D. W.*, The early history of landholding among the Germans. (1883.)

angolszászoknál is a szabad parasztok közössége együttesen birta volna a Mark határában fekvő birtokot. E jogtudományi csoport végén [1]) megjegyzem, hogy az angolszász jog rövidre fogott, de alapos áttekintése a Holtzendorff-féle Lexikonban található, [2]) még pedig *Brunner* elsőrendű jogtudós tollából.

Nyelv, irodalom és a mythologiába vágó dolgozatoknak nagyon is bőviben van az ujabb irodalom. *Kluge* [3]) hasznavehető kalauzt irt az ifjabb nyelvészek számára; *Traube* [4]) a Nagy Károly korabeli angol irókat méltatta; *Morley* [5]) nagy művének II. kötete felöleli az irodalmat Caedmontól egészen a normann hódításig. *Assmann* [6]) folytatta a Grein által kezdeményezett prózagyűjteményt. *Manitius* [7]) Baeda-ról értekezett (mely névalak, mellesleg mondva, helyesebb az eddig használt »Beda«-nál). Legtöbbet foglalkoztak a germanisták a *Beovulf* költeménynyel. Első sorban *Müllenhoff*, [8]) azután *Sarrazin*, [9]) *Heyne*, végül *Bernhard ten Brink*. E helyen azzal kell beérnem, hogy e fontos művekre ráutaljak. Az elhunyt nagyhirű berlini germanista a Beovulf-mondát nem Dániából költözteti át Anglia partjaira, hanem a friezek közvetítése mellett Skandináviából származtatja, még pedig a VII. század elején. *Sarrazin* a monda hazáját a Göta-Elf vidékén keresi, míg a monda feldolgozását Dániába helyezi, a hol 700 körül Starkad dalnok azt átdolgozta; mai alakjában — szerinte — a hősköltemény lényegileg azonos a Cynewulf által készített angolszász fordítással. Említendő még a *Heyne-Socin* által kiadott szövegkiadás, [10]) mely történeti jegyzeteket is tartalmaz. A szintén már elhunyt *Bernhard ten Brink* »Beowulf-Untersuchungen« cz. könyvében [11]) több szerzőnek tulajdonítja az eposzt, melyet mai alakjában a X. században jegyeztek fel Angliában. — A *szt. Grál*-ról szóló, 1880-ig megjelent irodalmat *Heinrich Gusztáv* [12]) ismertette a hazai olvasóközönséggel. Azóta

[1]) *Bigelow*, Placita Anglonormannica. 1879.

[2]) 5. kiad. 1890.

[3]) A *Paul*-féle Gesch. der German. Philologie I. kötetében 780. l.

[4]) *Traube*, Karoling. Dichtungen. Aedelwulf, Alchuinc, Angilbert. (1888.)

[5]) *Morley H.*, English Writers. II. köt. 1889.

[6]) *Assmann*, Biblioth. Angelsächs. Prosa. (III. köt. »Heiligenleben.«)

[7]) A *bécsi* akadémia értekezéseiben. 1886.

[8]) *Müllenhoff K.*, Beovulf. Untersuchungen über d. angelsächs. Epos 1889.

[9]) *Sarrazin G.*, Beovulfstudien. 1888.

[10]) *Beovulf*. 5. kiad. 1888.

[11]) Megjelent a »Quellen u. Forschung. zur Sprachen- und Kulturgesch. d. germ. Völker« cz. vállalatban. 1888.

[12]) A szt. Grál (Budapesti Szemle 1886.). Ugyancsak *Heinrich* Ossian, a mesés kelta bárdról is értekezett. (1884. évf.)

Nutt foglalkozott e mondakörrel, ki azt kelta vagyis pogány eredetünek mondja; *Bendall* szerint ellenben a Buddhaismusnak köszöni eredetét.[1])

Arthur királyban *Rys* egy Artorius nevű főnök és Artor kelta istenség egyesítését látja, magában a mondakörben pedig a napisten-kultuszát.[2]) Helyesebben járunk el, ha e mondakört Bretagne-ból származtatjuk, nem pedig Walesből. – Nagy Aelfredről mint fordítóról és iróról *Schilling*,[3]) *Wack*[4]) és *Schmidt*[5]) értekeztek. Az első megfigyelte, hogy Aelfred király Orosius világtörténetének fordítása közben az eredeti műnek mely részeit hagyta el. Mindazon adatokat, melyekben Orosius az uralkodók és fejedelmi nők romlottságáról és erkölcssértő dolgairól szól, Aelfred király mint erkölcsbiró és népének nevelője mellőzte. Viszont jámbor és hazafias intésekkel toldotta meg az eredetit. A latint csak gyarlón értette, onnan a félreértések egész serege. A római méltóságokat, címeket, mértéket, súlyt angolszász fogalmakkal pótolta. – Ugyanily irányuak *Wack* és *Schilling* értekezései is. Az utóbbi ama következtetést vonja le Aelfred eljárásából, hogy már az angolszász nép is olyan szemérmeskedő lehetett, a milyen mai nap az angol nép.[6])

Az angolszász hódítók hajdani hazájára és a germán hódítás részleteire áttérve, ama nagy történetirónak értekezését kell felemlítenem,[7]) kinek a távol Spanyolországban márczius 16-án történt halálát csak imént hozta meg a táviró. *Freemann* Jütlandot és Éjszaki Németországot mondja a hódítók őshazájának (*Du Chaillu* és mások ellenében, kik Skandináviáról álmodoztak.) Seebohm-mal polemizálva, elveti ama feltevést, mintha a jütlandi »anglok« a thüringiai »anglok«-kal azonosak volnának. *Müllenhoff* és *Weiland*[8]) ugyane nézetet vallják, *Seelmann*[9]) ellenben és *Ranke*[10]) nem idegenkednek a thüringiai őshaza feltevésétől.

---

[1]) *Nutt*, Studies of the legend of the holy Grail. (Athenaeum 1888. 15. IX.), *Bendall* czikke u. ott 22, IX.

[2]) *Rys John*, Studies in the Arthurian Legend. (1891.)

[3]) *Schilling Hugo*, Alfreds angels. Übersetzung des Orosius. (1886.)

[4]) *Wack G.*, Über d. Verhältniss von Kőnig Alfreds Übersetzung der Cura pastoralis »des Papstes Gregor I.« (1889.)

[5]) *Schmidt Aug.*, Untersuchungen űber Kőnig Alfreds Übelűbersetzung. (1889.)

[6]) E csoportba való még: *Turk*, The legal code of Aelfred the Great. (1890.)

[7]) *Freemann*, The latest theories on the origin of the English. (Contemporary Rev. 1890.)

[8]) *Weiland*, Die Angeln. (Festgabe für Hanssen«).

[9]) *Seelmann* (a Jahrbüch. d. niederdeutsch. Sprache XII. kötetében.)

[10]) *Ranke*, Weltgeschichte IV. 218., hol egyébiránt Grimm Jakabra hivatkozik. (Gesch. d. deutschen Sprache. 604. l.)

A hódításra vonatkozólag az utolsó évtized folyamában Angliában mindinkább a kelta autochton nézet kerekedett felül, melynek követői az angolszász hódítás következményeit végtelen csekélynek mondták és az angol nyelvet és jogot jóformán tiszta kelta eredetünek hirdették. *Freemann*, kit ez iskola, mint a »germán származás« feltalálóját és védelmezőjét, számtalanszor megtámadott, végre feleletre méltatta türelmetlen támadóit.[1]) Megadja a kelta elemnek, a mi a kelta elemé, és a germán befolyásnak, a mi ezé. Anglia délkeleti részeiben ez utóbbi volt túlsúlyban, míg amaz a nyugati vidékekben birta támaszát. A germán elem befolyását azonban Freemann most is tagadhatatlanul nagyobbnak mondja, mint amazét. Végül pedig élesen rámutat arra a nagy különbségre, mely Galliának és Britanniának a germánok által történt elfoglalása között felismerhető. Amott a legyőzöttek olvasztották magukba a győzőket, emitt megfordított processussal állunk szemben. *Howorth* ama nézet mellett tör lándzsát,[2]) hogy Hengist és Horsa igazán történelmi személyiségek.

A *kútfőtanulmányok* közül *Birch* dolgozata érdemel említést. A reánk maradt egyetlen másolat ugyan, mely Harold életrajzát tartalmazza, csak 1300 körül jegyeztetett fel, maga az eredeti azonban már 1177 körül kelt. A »Vita Haroldi« szerzője szintén hisz ama mesében, hogy hőse nem esett el a csatatéren, hanem mint agg remete, természetes halállal múlt ki, hasonlóan ama tradiczióhoz, mely Salamon királyról és V. Henrik német császárról keringett.[3])

Az utóbbi dolgozat átvezet bennünket a *normannok* betöréseinek történetéhez. E szakasz keretébe esik *Du Chaillu*, az ismeretes Afrika-utazónak gyönyörű képekkel diszített régészeti műve,[4]) melynek azonban Angliára vonatkozó része valóságos torzképe az igazi angol történetnek. Nehány megjegyzés mindazonáltal figyelmet érdemel. Ama tény felderítésére pld., hogy Norvégiában sokkal több kard-leletre bukkantak idáig, mint Angliában, a szerző azt a magyarázatot koczkáztatja, hogy Norvégiában sokkal hosszabb időig temették el a holtakat pogány szokás szerint, kardjaikkal együtt, mint Angliában, hol a kardok az örökösökre szálltak. — A »*wiking*« szót rendesen a friezlandi szigeteken a mai napig használt »*vic*«

---

[1]) A felelet megjelent a »Four Oxford Lectures«-ben. (1885.) »Teutonic Conquest in Gaul and Britain«.

[2]) *Howorth*, Transactions of the royal historic society. New series. (II. köt. 1884.)

[3]) *Birch W.*, Vita Haroldi. The romance of the life of Harold king in England. (1885.)

[4]) *Du Chaillu*, The Viking age. (2 kötet 1889. 1366 ábrával.)

szótól származtatják, mely »öblöt« jelent. Müllenhoff azonban (a »Beovulf«-ban) »befészkelődő kalandoroknak és betörőknek« fordítja. - *Keary* a 783 888. közötti normann betöréseket tárgyalja.[1]) 820-ig Dániából kerültek ki Angliának hivatlan vendégei; 820 óta pedig Norvégiából. Diadalaikat hajózási ügyességüknek és cselvetéssel egybekötött jobb hadviselésüknek köszönték e kalandorok, míg szelídülésük az állandó letelepedésnek, magánbirtok szerzésnek és a kereszténység befogadásának köszönhető. A nagyhírű dán tudós, *Steenstrup*,[2]) ki a normannok-ról írt műve 2., 3. és 4. kötetében tárgyalja az angol betelepedések történetét ama nézetet koczkáztatja, hogy a skandináv jog- és igazságszolgáltatásnak nagyobb befolyása volt az angolszászokra, mint azt a legtöbben sejtik. — Angliában élő hazánkfia, *Kropf Lajosnak* értekezése: »Kik voltak az angolszász herczegek Szt.-István király udvarában?« oly dolgozat, mely a magyar és angol történetet egyaránt érdekeli.[3])

Végül az *egyháztörténeti irodalomról* kell beszámolnom. Augustinus küldetését *Bassenge*[4]) egyesegyedül Nagy Gergely pápának rójja fel érdemül, míg Bertha királyné és a frank püspökök kezdeményezését elhallgatja. Aethelberd király megkeresztelését különben a szokottnál későbbre, 601/2-re teszi. Hogy már Baeda is merített az angolok megtérítésére vonatkozó legfontosabb kútfőből, a »Vita Gregorii«-ból, sőt hogy e vita Northumberland-ban készült, az *Ewald* elmés kombinácziója után biztosra vehető.[5]) - Mind az ír, mind az angolszász egyház történetét *Hauck* beszéli el, még pedig a tudomány mai színvonalán.[6]) *Bellesheim*-nak az ír és a skót egyháztörténeti műveiről alább fogunk szólni. Az alapvető munka egyébiránt a *Haddan-Stubbs*-féle »Councils and ecclesiastical documents,« eddig 3 köt. - *Liebermann*-nak »die Heiligen Englands«[7]) cz. műve angolszász és latin életrajzokat tartalmaz, egy régibb feljegyzések alapján 1120 kör. szerkesztett kézirat nyomán. E mű nem csak az angolszász hagiographiára, hanem Anglia topographiájára nézve is fontos.

Egész külön helyet foglal el a *Reg. St. Poole* által kiadott

---

[1]) *Kéary*, The Vikings in Western Christendom (1891.)

[2]) *Steenstrup Johannes*, Normannerne. (Eddig 4 kötet.)

[3]) Megjelent a Századokban (1887. XXI. köt. 783. l.)

[4]) *Bassenge Edm*, Die Sendung Augustins zur Bekehrung der Angelsachsen. (1890.)

[5]) *Ewald* (»Histor. Aufsätze dem Andenken G. Waitz gewidmet.«) 1886.

[6]) Kirchengesch. Deutschlands (I. köt. 1887.)

[7]) Megjelent 1889.

nagy képes éremtani munka,[1]) mely 2558 angolszász éremnek magyarázatát tartalmazza. Elmondja benne, hogy a 600 körül Angliában vert legelső arany solidus-on még rúna-feliratot lehet olvasni. Az angol-szász pénzverők részint latin, részint rúna-írásjegyeket használtak, (utóbbiak a 900. évig maradtak használatban.) Később frank mintákra készültek a heptarchiai fejedelmek érmei. A királyokon kivül még csak az érsekeknek volt pénzverő joguk. Az első angolszász király, ki ezüst filléreket veretett, *Offa* wessexi király vala; ő jelölte ki a pénzegységre vezető utat, mely Angliában is megelőzte a politikai egységet. A X. században már csak Wessexben és Northumbriában állottak fenn pénzverdék, a többi megszünt. A betolakodó wikingek frank mintára vertek ezüst pénzt.

Mangold Lajos.

Pozsony város története. Irta *Ortvay Tivadar.* Kiadja a pozsonyi első takarékpénztár. *Első kötet.* A legrégibb időktől az Árpádházi királyok kihaltáig. A szöveg közé nyomott 37 rajzzal és egy oklevél hasonmással, valamint a szöveghez mellékelt 7 táblával. *Pozsony* 1892. 8-rét 383 lap.

A helyi monographiák száma örvendetesen szaporodik hazánkban. Ha a milleniumra történettudományi kiállítást rendezünk, tekintélyes sorozata lesz ott együtt Magyarország újabb egyetemes története épületköveinek. Kitartó szorgalommal készítik elő történetiróink a tervezett nagy munka anyagát. Alig van immár hazánknak vidéke, nagyobb városa, melynek multján fel nem derült volna a történeti ismeret napfénye. Dicsekedhetünk vele, hogy újabb helytörténeti irodalmunk általában megfelel a tudományos kritika mértékének, és szinvonalon áll. Ezen a téren lépést tartunk a külfölddel s bizvást versenyezhetünk a müvelt európai nemzetekkel.

»*Pozsony város története*«, melynek árpádházi korszakát e napokban vettük *Ortvay Tivadar* tollából, helytörténeti irodalmunk figyelemre méltó termékei közé tartozik. Szerző azon szempontból indúlva ki, hogy a helyi monographia közvetetlen hatásának első sorban a nagy olvasóközönségnél kell érvényesülnie, könnyüvé s élvezetessé igyekezett tenni könyve olvasmányát a nélkül, hogy az előadást megfosztotta volna a tudományos alaptól. Használt kútfőiről a szöveg alatt jegyzetekben számolt be. Helylyel-közzel hosszadalmasnak látszik ugyan, hogy a helyi események elbeszélésébe beleszőtte az országos eseményeket is,

---

[1]) *Keary*, A Catalogue of English coins in the British Museum. I. Ser. Anglo-Saxon coins. Ed. Reg. St. *Poole.*

azonban ez a távolabbi perspectiva nemcsak tájékoztató főkép a laikus olvasóra nézve, de néhutt szükséges is azért, mert az országos események szoros oksági viszonyban álltak a pozsonyi mozgalmakkal. Fokozzák a munka érdekességét a szöveghez csatolt rajzok, diszítmények, térképek. Ezek közt különösen kiemelendők a Képeskrónika színezett miniatur-képei, a Ptolemaeus térképének és a Peutinger táblának Pozsony vidékére vonatkozó részletei, a Bryn-Hoggenberg-féle »Orbis Civit. terrarum«-ból vett fénymásolat, leginkább pedig szerzőnek a Henrik császár magyarországi hadjáratáról készített pontos térképe.

A feldolgozott történelmi anyag tizenegy fejezetre van felosztva. Az első fejezet Pozsony vidékének, sőt az egész középdunai medenczének *természethistoriájával* foglalkozik. Szerzőnek kétségkivül sokoldalú tudásáról tanúskodik ez a leírás, de a természettudományok köréhez tartozván, Pozsony város monographiájából egészen kihagyható lett volna. Ma már mélyreható alapossággal, önálló jeles szakmunkákban tárgyalják nálunk is a természettudományokat; minél fogva felesleges és indokolatlan belemennünk egy olyan határba, mely elvégre is nem a történetirók birodalma. Nagyon kevéssé tartozik például Pozsony város politikai és sociális történetéhez: minő geologiai korszakokon ment át Magyarország földképződése; mikép követte a sóstengert a poshadt tenger, ezt pedig az édes tenger; vajjon a lezuhanó patakok vájó ereje, vagy dinamikai erők idézték-e elő a pannoniai tenger lefolyását; a continensek fajmozgalmaiban mikép jelentkezett az állati élet a Pyrenaeeken, Afghanistában vagy a Himalaján? Elég lett volna bevezetésül csupán a pozsonyi őskori leleteket felsorolni és ábrázolni.

Az ó-kor előadásában is terjengős kitérések vannak a keltákra, bójokra, skordiskokra és dákokra. Közelébb jár a tárgyhoz, bár ez is túlbő, mit szerző a rómaiak koráról ír. A rómaiak megszállották ugyan Pozsony vidékét, de nem csatolták az imperiumhoz. A pozsonyi várhegy castrummal védett nevezetes pontja volt a római limesnek, s jelző állomása a közelben fekvő Carnuntumnak. Bizonyítják a római megszállást a pozsonyi Lőrinczkapu-utczában kiásott emlékek; épületmaradványok, a Leg. XV. Apolinaris bélyegét viselő téglák, sarcophagok, edények stb. Mindamellett Pozsony helyén soha sem állott egy nagy római város, melyet *Pisonium*-nak neveztek. A várhegyi római erődnek nevét sejteni sem lehet; nem szólnak róla sem az itinerariumok, sem a geographiai művek, sem a feliratos kövek. Pozsony nevét a szlávoktól származtatja Ortvay. Nézete az, hogy e név hangugratás és szótagátolvadás révén a *Vratislavia* vagy *Bredslava* helynévből eredt. Valószinűbbnek látszik, hogy a magyar

Pozsony a Freisingi Ottó említette Castrum *Bosan*-ból, a német *Pressburg* pedig a Bredslavából, vagy tán még inkább a szláv »bres«- és »bred«-ből ered, mely utóbbi révet jelent.

Pozsony a vezérek korában nem lép előtérbe. Csak a magyar királyság megalapításával kezdődik a város fontossága. De még mielőtt ez történt, egy nagyszerű esemény, a 907. évi német-magyar csata világtörténelmi nevezetességre juttatá a helységet. Augusztus 9—12-dikén fényes győzelmet vívtak ki itt a magyarok Lajos német királyon, ki a kiskorú Zsolt vezérsége alatt az országot megtámadta. Amily körülményesen és tanulságosan szerző ezt a háborút leírja, még nem volt tárgyalva hazai irodalmunkban. Sok új szempontot emel ki, mi a kritikájának meggyőző erőt kölcsönöz. Ezt az egész tanulmányt élénk nemzeti szellem lengi át, s elismeréssel vagyunk szerző iránt, hogy a jól értesült XVI. századi Aventius adatait, a chauvinista Dümmler ellenében, a történeti igazság és a magyar vitézi erények javára oly derekasan megvédelmezte. Pontosan megjelöli szerző még a csata színhelyét is. A német püspökök seregét Pozsonytól délnyugatra a petronelli síkságon, a balparti hadosztályt a Morva völgyében érte utól a sorsa.

A mit Pozsonymegye s a magyar vármegyék keletkezéséről s első időszakáról olvasunk, az eredeti források tüzetes ismeretén és a történelmi kritika megállapodásain épült fel. Ortvay művének ez a része s innentúli fejtegetései, szerfölött becses adatokat tartalmaznak hazánk árpádkori történetéhez. *Értekezései a magyarok külföldi kalandozásáról, az ország megszállásáról, az öskereszténység magyarországi nyomairól, a vármegyéről, a pozsonyi prépostságról, III. Henrik magyar hadjáratáról, a tatárvészről és a tatárok taktikájáról, mint külön tanulmányok is kiadhatók volnának, de mindenképen történetirodalmi nyereséget képviselnek.* Nemcsak a történetbúvárlat eredményeit ismeri apró részletekig, de maga is részint ismeretlen adatokat tár fel, részint a meglevőkben fedezi fel e rejtett igazságokat. El lehetünk ugyan készülve, hogy nem marad egészen szó nélkül, amit szerző a pozsonyi avar püspökségről Schröder és Iványi ellen, majd a Csukárok alapítványáról Knauz ellen bizonyít; de azért megmarad Ortvaynak az az érdeme, hogy e nehéz kérdések tisztázásához a maga részéről is hozzájárult, sőt a vitát alkalmasint végleg el is döntötte.

Pozsony megyét Szent-István alapítja. Okmányok alapján ismerteti szerző a gazdag pozsonyi várjavakat, melyek Pozsony megyében csakis a Csallóközre és a Kis-Kárpátokon innen eső területre estek. De a várispánság külön intézménye más területi álladékkal is birt. Voltak pozsonyi várjószágok Győr, Bars és

Vas megyékben is. A megyének e kétfélesége a XIII. század végéig állott fenn, mikor a várjavak elfecsérlése következtében a várispánsági szervezet egészen felbomlott, s a vármegye magára maradt. Hogy milyen viszony létezett a Comes Comitatus és a Comes castri közt, máshonnan is tudjuk; hanem kevesen tudják, miért van a messze vidékre ellátszó pozsonyi várnak szokatlan négyszög alakja, a minek párjára alig akadunk a középkorban. Szerző ezt az eredeti római castrum négyszöges alakjából magyarázza, melynek szilárd alapján a későbbi várépítések történtek.

Maga a mai városi terület sem volt egészen várjószág, sőt voltak Pozsonyban idők, mikor a város és a vár farkasszemet néztek egymással. Ennek emlékét, ha irott bizonyítékok nem lennének is, a pozsonyi hires koronázási dóm tornya hirdeti, mely eredetileg harczias czélra, erőd-toronynak készült, a várbeli ellenség támadásainak visszaverésére.

A pozsonyi főegyházat s prépostságot Szent-István vagy Szent-László alapította, habár erre nézve a biztos tudósítások csak a XII. századból valók. A prépostság eredeti alapításában tisztán prépostság volt, melyhez a káptalan csak később járult. Már Kálmán király említi törvényeiben a prépostságot; de az alapítás nem tulajdonítható neki, ki soha sem járult az egyházi vagyon gyarapításához. Előtte pedig más, mint Szent-István vagy Szent-László nem alapíthatta e javadalmat. A Csukárok sem alapították, mert ők csak a Szent-Márton egyházának voltak patronusai, de nem a prépostságéi. A prépostsági egyház kezdetben a várhegyen, a várban állott, a várpalota s a katonai laktanyák közti lapályos téren. A prépost a várban, a kanonokok lenn a városban laktak. A várból Imre király, az esztergomi érsek és a pozsonyi prépostok kérelmére Honorius pápa helyezte át a prépostságot a városba 1221 után. A főegyház előbb a Szt.-Üdvözítőről czímeztetett, s csak a XIV. század elején kezdett Szt.-Mártonról neveztetni. A templom legrégibb részletei a XIII. század derekán épültek.

Következik aztán a prépostság régi birtokviszonyainak, a prépostok joghatóságának, a káptalani hiteles helynek, a marchecki és stillfriedi ütközeteknek, a csehek uralmának, Szent-Erzsébet születésének, a ferenczieк és klarissák kolostora viszontagságainak történeti elbeszélése. Mellékletül adja szerző az árpádházi korból való pozsonyi főispánokat, a káptalan kiadványainak jegyzékét, s a pozsonyi prépostok és kanonokok névlajstromát. 1135-től 1298-ig 53 főispánt; 1230-tól 1300-ig 78 káptalani kiadványt; 1209-től 1294-ig 12 prépostot s 1253-tól 1300-ig 12 kanonokot sorol fel.

Egészben véve Ortvay e művében, mely az ősi koronázó város *első összefüggő történetét* nyujtja, tudományos irodalmunknak örvendetes gyarapodását látjuk. Szerző készültsége és fáradhatatlan szorgalma feljogosít a reményre, hogy a következő kötetek méltók lesznek az elsőhöz. A könyv pompás technikai kiállítása dicséretére válik *Stampfel Károly* kiadó műizlésének és a pozsonyi nyomdai iparnak.

Dr. Szentkláray Jenő.

A szepes-szombati krónika. Ismerteti és közli dr. Demkó Kálmán. Lőcse, 1891. 8-adr. 38 l.

A krónikák utóbbi időben sokat veszítettek hitelükből, becsületükből. Az oklevélanyag oly nagy készletével rendelkezünk minden korszakból, hogy azok mellett a régi följegyzések elszórt adatai egyátalán nem jöhetnek forrásszámba, s ha igen, csak annyiban, a mennyiben oklevelek tanuskodnak hitelességük mellett. De azért érdekességük nem szűnt meg a történetbuvárok szemében, csak súlypontja változtatott helyet; ha nem is fogadjuk el többé azokat elsőrangú kutforrásaiúl a kornak, mely*ről* beszélnek, megmaradnak becses történeti emlékeiül a kornak, mely*ben* készültek, megőrizve ama kor történeti ismereteinek és felfogásának képét számunkra.

Rég letűnt idők ilyen tiszteletreméltó emlékét ismerteti velünk Demkó Kálmán, a felvidéki városi levéltárak szorgalmas kutatója, ama nehány levélre terjedő XV. századbeli német krónikás feljegyzésekben, melyekre Szepes-Szombat város kapitányi hivatalában, a szepesi jogkönyv ott heverő kézirati példányának függeléke gyanánt bukkant.

A krónika, melyet Demkó a Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyveinek hetedik évfolyamában és külön lenyomatban is közzé tett, szepességi ember munkája, a ki a XV. század közepén élt. Felfedezője több rendbeli körülményből azt sejti, hogy irója nem volt papi ember; valószinűleg városi, talán lőcsei polgár lehetett, polgár (mert ezt a várost gyakran emlegeti).

Feljegyzéseit Szent-Istvánnal kezdte meg; s arra a kérdésre, micsoda történeti források állhattak eme XV. századbeli szepesi polgár rendelkezésére, ő maga adja meg a választ, Cronica Marciniana névvel nevezve meg forrását. Demkó szerint Martiniana van írva, de a középkori c és t betűk hasonlósága valószinűvé teszi, hogy ő maga tévedett olvasásban. S egyszerű összehasonlítás meggyőz a felől, hogy ez nem más, mint a XIV. századbeli Márk barát krónikája, a híres bécsi képes krónika, melyet

a mi szepesi emberünk a latin eredetiből kivonatosan bár, de legtöbb helyen majdnem szószerint ültetett át németre.

A munka tehát voltaképen nem egyéb, mint egyszerű kivonat, de annak szinvonalán jóval fölül emelik és határozott helyi zamatot adnak neki betoldásai, melyek legnagyobb részt a Szepesség történetére vonatkozó részleteket tartalmaznak. Ilyen az az adat, hogy a szászokat II. Béla telepítette a Szepességre A krónika kezdő sorai is a német bevándorlással foglalkoznak. Miután a szepesieket szászoknak és vendégeknek nevezik, szükséges tudni, honnan jöttek be, melyik király alatt, s mikor jöttek a Szepességbe? Erős szász érzülete végig vonúl egész munkáján, a nélkűl azonban, hogy a magyarsággal összeütközésbe jönne. S a szepesi szászok felől beszurt új adatai mellett általános érdekű feljegyzésekkel is találkozunk. Ilyen az az eddig nem ismert adata, hogy II. András királyt a magyarok boros királynak nevezték, (haben geheisen den trunken kőnig.)

1342-n túl, a hol a bécsi krónika megszakad, feljegyzései hézagosakká válnak, de csak 1404-ig. Azontúl ismét részletesebbek és tartalmasabbak, jeléül, hogy az eddigi compilator helyett ettől kezdve az egykorú adatokból dolgozó kortárssal, igazi krónikással állunk szemközt.

A krónikának ez a második része leginkább szepességi eseményekre vonatkozik, s épen ebben rejlik tulajdonképeni értéke. A csehek 1401-iki beütésével kezdődik s azzal a mozgalommal, melyet Nápolyi László párthive, Debrői István 1403-ban támasztott a felvidéken. Említést tesz a szepesi városok elzálogosításáról, s a zálog-összeget az összes krónikások közül egyedűl adja magyar értékben helyesen; 37,000 »schock« garas = 88,800 magyar frt. A vidékét érintő események közűl sok olyat jegyez fel, a miről a többi krónikáink hallgatnak; s az országos események felől is gyakran jobban van értesülve, mint Turóczy. Részletessége természetesen abban az arányban nő, a melyben saját korának legutóbb lefolyt éveihez, a Hunyadi János kormányzósága idejéhez közeledik. Kár hogy éppen az utolsó lap erősen megsérült, s a legutolsó pontból, a mely Hunyadi László kivégeztetéséről szól, már csak egyes töredezett szavak vehetők ki. Ebből a pártszenvedélyek által felzaklatott korból minden rövidke tudósítás kiváló érdekkel bír a történetiró előtt. A szepesszombati krónika szerzője a pártküzdelmekben V. Lászlóval látszik rokonszenvezni, kit »gar ein edler her« jelszóval említ, de rokonszenve nem teszi elfogulttá, minden harag nélkűl konstatálja, hogy a magyar urak többsége Ulászlóval tartott; a későbbi évek eseményeit is tárgyilagosan ismerteti.

A dátumokról azonban nincs mindig jól értesülve. Zsigmond

halála napjául 1437. deczember 7-ét irja 9-ike helyett, s Albert koronázását 1438. Szent-György napjára teszi, holott tudjuk, hogy január 1-én koronáztatott meg Erzsébettel együtt. A koronázást követő budai zavargásokat, mikről az egykori irók egy része 1439. folyamán emlékezik meg, 1438. pünkösd tájára teszi. Érdekes, hogy e zavargásokról szólva a *zsákmány* magyar szót használja elbeszélésében: do machten dy wnger ein *schagman* und nomen den lewten aus iren hewszern vil gutter und kawfmanschaft.« Demkó a *schagman* szót úgy látszik nem értette meg, mert kérdőjelet tett utána.

E följegyzések első része becses azért, mert a Márk barát krónikájának egyedüli német fordítását, illetőleg kivonatát tartotta meg korunkig. A második részben pedig az eddig ismert szepességi krónikák anyját találjuk fel, a mely előképül s részben forrásul szolgált a XVI. század kezdetétől fogva nagy számban fellépő szepesi krónika iróknak. Köszönettel tartozunk Demkó Kálmánnak, hogy a szövegkiadási kritika szinvonalán álló közlésében megismertette velünk szerencsés fölfedezését.

Dézsényi Gyula.

Michelangelo Schipa, Carlo Martello Angionio. Napoli, r. tipogr. Franc. Giannini et Figli. 8-rét, 226 lap.

Károly-Martel II. vagyis Sánta Károly siciliai (nápolyi) király és Árpádházi Mária, IV. István magyar király leányának elsődszülött fia, ki Kún László halála után a magyar királyi trónt mint anyai örökét követelte, a római szent-szék engedelmével ilyenül megkoronáztatott, magát halálaig magyar királynak nevezte: ezért is — de főleg mert I. Károly királyunk atyja, következőleg I. Lajos nagyatyja volt, rég érdekli figyelmünket.

Az anjouk keze oly szerencsésen kormányozta a magyar nemzetet, hogy minden adat felőlök kedves előttünk. Szivesen forgattuk tehát a föntebb czímzett művet, melyet a magyar történetkedvelő közönséggel röviden megismertetni kötelességünknek tartottunk.

Művét szerző tizenkét fejezetre osztja. Az elsőben az anjou és magyar királyi házak közt kifejlett családi szövetséget és Károly-Martel születését tárgyalja. A magyar királyi családban kitört viszályokat (IV. Béla, V. István) kissé fonákúl itéli meg ugyan, de annál behatóbban fürkészi az I. Károly és V. István gyermekei: Sánta Károly és Mária, Kún László és Izabella (= Erzsébet) közt létrejött házasság megkötésének minden részletét, helyesen észrevevén, hogy az Anjoukori diplomacziai Emlé-

kek erre vonatkozó s egyéb oklevelei datumai helytelenül vannak megfejtve. Nem kerüli ki figyelmét Pray (Annal. I. 325.) azon állítása sem, hogy az Anjouház elsőben boldog Margitra vetette szemét; a Krisztus jegyese azonban zárdáját a Nyulakszigetén elhagyni nem akarta.

Míg IV. László házassága gyermektelen maradt, addig Árpádházi Mária (szerző szerint) tizenhárom gyermekkel ajándékozta meg a nápolyi királyi házat.[1])

Károly-Martel, a »primogenitus« születését pontosan meghatározni szerző se képes; mégis Minieri-Riccio ellenében, kik azt 1271 *őszére* teszik (Genealogia di Carlo II. az Archivio Storico per le provincie Napolitane VII, 1. tábláján), szerzőnk valószínűnek tartja, hogy az már ugyanazon év *tavaszán* esett meg.

A második fejezet bőven (18—46. lap) tárgyal Károly-Martel gyermekségéről s eljegyzéséről Klemenciával, Habsburgi Rudolf római király leányával, kit 1281-ben elvittek Nápolyba. Az egybekelés 1287 folyamán történt, mire a következő 1288. évben (a napot ismét nem tudjuk) született ugyancsak Nápolyban Károly, a későbbi magyar király, ki majd Carlo Robertonak, majd rövidítve Carobertonak, néha Carlo-Ubertonak is nevezteték. (III. fej. 61. l.)

A következő fejezetek Károly-Martelnek, mint trónörökösnek, királyi helyettesnek (vicere) és Nápoly kormányzójának dolgait adják elő, míg a hatodik fejezet a *magyar kérdést*, azaz Károly-Martelnek, illetve anyjának Kún László után való örökösödését veszi bonczkés alá; eléggé jól és világosan fejtegeti azt, tovább haladván a történelemben egész addig, míg III. Endre Albert osztrák herczeget a hainburgi békekötésre kényszeríti. Aztán arra a kérdésre tér át: mikor koronázták meg Károly-Martelt királylyá? E kérdésre adatok hián kielégítő választ adni nem tud; annyit azonban kétségen kivül helyez, hogy

---

[1]) A genealogusok közt Mária gyermekei számára nézve abban van eltérés, hogy míg egy részök a gyermek-korukban elhalt Jánost és Trisztánt két személynek veszik, s ekként *tizennégyre* teszik a gyermekek számát; mások, köztök Schipa is, János-Trisztánt egy személynek veszik, s így csak *tizenhárom* gyermeket hoznak ki. Azt hiszem, az előbbieknek van igazok. A *Chronicon Siculum*, mely a XIV. század közepén keletkezett, szerzője tehát egy időben élt Árpádházi Mária gyermekei legtöbbjével, különben pedig nápoly-városi lakos volt, szintén tizennégy magzatot ad Árpádházi Mária királynénak; valaminthogy határozottan és világosan megkülönbözteti Jánost Trisztántól ekképen: »Sextus (filius) fuit d. Johannes, qui mortuus fuit clericus parvulus. Septimus Tristanus, qui natus fuit tempore, (quo) pater suus erat captivus in Sicilia et mortuus fuit parvulus.« — *Wertner* szintén tizennégy gyermeket különböztet meg. (*Turul*, 1888.)

Károly-Martel »magyar uralkodása« éveit 1202. évi márczius 20. napjától (meglehet már valamivel előbbről is) számítja.

A többi fejezetek mindegyike föl-följegyzi Károly-Martel magyar uralkodása jeles tetteit, azaz párthivei üzelmeit, viszont az ő igyekezetét, melylyel szeretett volna magyar királyságában tért fogni többnyire az Anjoukori dipl. Emlékekből merített adatok nyomán. Azonban csakhamar véget vetett magyar uraságának is a szörnyű járvány, mely 1295. évi augusztus derekán a huszonnégy éves királyt feleségével együtt, kit szintén magyar királynénak czímeztek, alig tizennégy nap alatt, koruk tavaszán letarolta. Károly-Martel utoljára Nápolyban aug. 5-én keltez, azután már csak mint »néhai« említtetik. — Három gyermeket hagyott maga után: az említett Carobertot, ki atyja halálakor hét éves volt; az öt éves Margitot, utóbb II. János dauphin nejét és a kétéves Klemenczíát, ki X. Lajos franczia királynak lett felesége.

Schipa a szakmájába vágó régibb és újabb olasz, franczia, sőt német irodalmat jóformán ismeri és fölhasználja. Nem ritkán idézi a magyar történelmi kútfőket is: a már érintetteken kivül Theinert, Schwandtner gyűjteményéből Luciust, Madiust, Bonfint, Thúróczit stb. Nagy kár, hogy oklevéltárainkkal nem kötött ismeretséget. Elkerülhette volna, hogy Német-Ujvári Henrik bán fiai közt Radoszlót és Istvánt említsen, hogy Károly-Martel hivei közt Ujlaki Ugrinról ekkép emlékezzék: »poi un Ugrino, filio di Poch, e un abitante di *Villach*« s egyéb *apróságokat*. Anjou Izabelláról, IV. László feleségéről is többet tudott volna följegyezni, mire kedve nem, de úgy látszik — tudománya hiányozott.

Ellenben kétségtelen érdeme, hogy Károly-Martelnek nagy gonddal egybeállított itinerariuma nyomán kimutatja azok tévedését, kik állítják *(Pray,* Annal. I, 363.), hogy sereggel jött át Dalmácziába, Zágrábban megütközött ellenfeleivel, de megveretvén, visszavitorlázott Puglia partjaihoz. Erre nem annyira az akarat, mint inkább a nervus rerum gerendarum, a költség hiányzott a czímzetes magyar királynál.

Rövidre fogva itéletünket: Schipa műve számot tesz a történeti irodalomban. Ha nincs is azon szerencsés helyzetben, hogy mindenben új világot vethessen tárgyára, gondosan egybefoglalja azt, amit Károly-Martelről olasz kútfőkben talált.

Műve voltaképen külön lenyomat az Archivio storico per le provincie Napolitane 1889. és 1890. folyamából, hol eredetileg megjelent. Ára könyvárusi uton 4 frt 50 kr.

Pór Antal.

A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században. Irta Dr. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1892. 8-adr. 35 l.

Ez érdekes tanulmány három lengyel király-választás történetét vázolja: II. Miksát, kivel szemben első izben 1573-ban Valois Henrik s utóbb 1576-ban Báthory István győzött, a Miksa főherczegét (s még más három főherczegét) kinek ellenfele Zsigmond Waza herczeg volt. A Báthoryaknak ez utolsó küzdelemben is jelentékeny részük volt, de máskülönben is a Habsburgok törekvése nagyon beléjátszik Magyarország történetébe. Szádeczky a bécsi titkos levéltár gazdag adatain s az egykorú nyomtatványokon kivül a lengyel kútfőkből s levéltári adatokból is bőven merített s épen ezért e nagyfontosságú és Lengyelország sorára kiható mozgalmakról nemcsak részletesebb, hanem hivebb képet is ad, mint a hogy eddig volt tárgyalva történetünkben s bár itt-ott némi animositással, de sok elevenséggel tárgyalja e mozgalmakat és törekvéseket. Különlenyomat az Erdélyi Muzeumból.

Szerémi György és Emlékirata. Történelmi Tanulmány. Irta Erdélyi László. Budapest, 1892. 8-adr. 135 l.

A Századok olvasói emlékezhetnek, hogy a Történelmi Társulat márcziusi ülésében *Szádeczky* Lajos felolvasást tartott egy már csaknem sajtó-kész munkájából »Szerémi élete és emlékirata« czím alatt, s ugyanakkor bemutatta Szerémi emlékiratainak egykori példányát, mely a bécsi udvari könyvtár tulajdona. A monographia a Századok-ban fog megjelenni s hogy még nem adtuk sajtó alá, azon múlt, hogy szerző az eredeti példány áttanulmányozásából merített tanulságokat is fel akarta használni. Alig pár héttel a felolvasás megtartása után vettük a fennebbi munkát, mely úgy látszik tudori értekezésnek készült s már akkor, midőn Szádeczky felolvasását tartotta, sajtó alatt lehetett, s most immár előttünk fekszik. Biztosra vehetjük, hogy a két történetiró egy időben, egymástól meglehetős távol s teljesen függetlenül hosszu és beható tanulmányt tett a nevezetes emlékirat méltatására s bár Szádeczky munkájának közlését nemsokára megkezdjük, kötelességünknek tartjuk a már megjelentről röviden megemlékezni, annyival inkább, mert az nem mindennapi tehetségről tanuskodik. Erdélyi munkájában előre bocsátja a kérdés irodalmát, mindazt, amit Szerémiről irtak s a mi mindössze is édes kevés és olykor felületes is. Azután magából az emlékiratból összeállította Szerémi életét. Majd (II. f.) boncz kés alá veszi Szerémi nyelvét és irályát, ezt a sajátságos különös latinságot, mely mindent magyarul gondolt ki, de latin szavakkal irt le annyira, hogy némely kitételét meg se lehetne érteni, hacsak magyarra nem fordítná le az ember (pl. quomodo ambulasti cum capellano Prini Petri, hogy jártál a Perényi káplánjával, s ilyen elég van), közli tartalmát (III. f.). Majd áttér Sz. földrajzi és chronologiai adataira (IV. f.) s ezek beható és tüzetes elemczésével valóban jó és hasznos munkát végzett. Sz. chronologiáját hat csoportba osztja s mindenik csoportban külön

választja a hibás és helyes adatokat: még pedig kitünő sikerrel. Csoportosítva vesszük itt Sz. chronologiai tévedéseit, melyek közül egyik-másik történetirásunkba is utat talált, s melyeket ő szükségesnek tartott rectificálni. Az utolsó fejezet az emlékirat átnézetét adja, s beilleszti Szerémit történetirodalmunkban arra a polczra, mely őt megilleti, s kimutatja, hogy az említett emlékirat végéhez ragasztott epistola ilebilis a Thatai Miklós munkája, egyúttal párhuzamosan egymás mellé állítja a két előadást Lajos király haláláról.

Hibái, gyarlóságai, tévedései mellett is Szerémi emlékirata nagybecsü és nélkülözhetetlen munka. »Egy kép a történetből, melynek tárgya a múlt, megrajzolója a kor jobbágy eleme.« Igaza van Erdélyinek. Ez a jobbágyból lett félmivelt pap megmagyarázza azt a különös jelenséget, hogy a jobbágyság az 1514-iki embertelen törvény daczára sem csatlakozott a hódító »pogány«-hoz. Sz. S.

A Lagunák Városa. Irta Alleker Lajos kegyesrendi tanár. Nyitrán, 1892. Ára 60 kr.

Szerző ezen kis művecskéje, mely külföldi utazásának is emléke, Velenczével foglalkozik. Két részre oszlik, az elsőben adja Velencze történetét dióhéjban, a nevesebb dogék uralkodása szerint kiterjeszkedvén röviden a magyar vonatkozásokra is, a másodikban leírja benyomásait Velenczéről, egyuttal ismertetvén az általa megszemlélt palotákat, templomokat stb. egyuttal történetüket is adván. Mint inkább kellemes olvasmány, melyben a czélszerűt a hasznossal kivánta szerző összekötni, ajánlható úgy azoknak, kik Velenczét rövid ideig akarják átélvezni, mint azoknak is, kik az emlékek átolvasásával ujra fel akarják idézni a Lagunák Városában töltött kellemes napokat, s egyuttal a történetét is megakarják ismerni.

Róma törvényhozása a népgyülések korában. Irta Dr. Keil A. L. Budapest, 1892.

Az előttünk fekvő és valóban nagy szorgalommal összeállított testes kötet méltán megérdemli, hogy bővebben is megemlékezzünk róla. Egyike ez azon hasznos segédkönyveknek, melyeket úgy a tanár, mint a hallgató eddig csak külföldi művekből, a források összekereséséből volt kénytelen magának csoportosítani, de egy könyvbe összeállítva, ily terjedelmesen nem állt rendelkezésére. A római jog történetét csak úgy érthetjük meg, ha megismerjük teljesen a jogalkotó közegeket, azok munkásságát. A Digesták főleg a magánjogra vonatkozó örökbecsü kútforrás, de az egyes jogintézmények fejlődését igen gyéren és elvétve találjuk bennök. Főérdeme e könyvnek, hogy a császárság első korszakáig az összes lex-eket adja, helyes csoportosításban. Kihagyta ebből, mert szigoruan véve még nem e korszak törvényhozó forrása, a praetori jogi alkotásokat, melyek pedig e korban már nevezetes szerepet játszanak, főleg a magánjog

terén, de persze a szerző csupán a népgyűlések alkotta törvényeket gyűjtvén egybe, nem terjeszkedhetett ki az évente váltakozó, habár törvény által magát az edictumához tartani kötelezett magistratus jogalkotására. Kívánatos lenne azonban, hogy ép ő, ki oly alapos készültségű, folytatná a megkezdett munkát s a törvényhozást a császárok korában is hasonlókép adná, hol is tág tere volna a jogi intézmények schematikus előadásának. De térjünk át magára a könyvre. A könyv két részre oszlik, az első rész a törvényhozási tényezőket ismerteti meg, úgymint a népet, a magistratust és a senatust, melynek jogalkotó főfontossága csak a népgyűlések eltünte után, vagyis a császárság korában kezdődik. A második részben, mely az egész kötetnek jó négy-ötöd részét teszi, szószerint idézi a különböző törvényeket, a görög kútfőkben fenmaradtakat latin nyelven. Az első a fontos tizenkét táblás törvény, melyet a Voigt-féle felosztás szerint ad, Bruns után, azután jönnek a leges, plebiscita, populiscita és rogationes, még pedig *a)* a közjogi, *b)* a magánjogi törvények. A közjogi törvények 14 főpont alatt vannak csoportosítva, s itt tárgyalja a perjogot és büntetőjogot is, a magánjogban pedig a család, gyámsági, örökösödési jogot, a vagyonjogból a tulajdon elleni kihágást s külön a tiszteletdíjakról szóló lex Cinciá-t ismerteti. E beosztáshoz szigorúan véve szó férhet, de mivel mi nem akarunk most kritikát, hanem ismertetést irni, hagyjuk a jogászi szaklapoknak. Az egészet bezárja egy igen alapos index, melyben minden törvényt a törvényhozó neve szerint meg lehet találni.

Xenia Bernardina. Sancti Bernardi primi abbatis Claravallensis octavos natales saeculares pia mente celebrantes ediderunt: Antistites et conventus Cistercienses provinciae Austriaco-Hungaricae. Vindobonae Anno 1891. In commissis apud Alfredum Hölder caes. reg. aulae et universitatis bibliopolam. — Pars I. Sancti Bernardi primi abbatis Claravall. sermones de tempore, de sanctis, de diversis. Ad III. editionem Mabillonianam cum codicibus Austriacis, Bohemicis, Styriacis collatam excusi. Két kötet. XXXVI és 1040 l. — Pars II. Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienses. Stifte der oest.-ung. Ordensprovinz. 2 kötet. 561 és 511 l. — Pars III. Beitraege zur Geschichte der Cistercienser Stifte der oest.-ung. Ordensprovinz. 1 kötet VIII és 426 l. — Pars IV. Bibliographia Bernardina, qua S. Bernardi primi abbatis Claravall. operum cum omnium tum singulorum editiones ac versiones, vitas et tractatus de eo scriptos quotquot usque ad finem anni 1890 reperire potuit collegit et adnotavit P. Leopold Janauschek monast. B. M. V. de Claravalle Austriae (vulgo Zwettl) presbyter, S. S. Theologiae Doctor ejusdemque professor emeritus etc.

Nyolczszáz esztendeje múlt annak, hogy Bernát, kit később a katholikus egyház szentjei sorába igtatott, született. E nyolczszázados emlékünnepet ülték meg a cziszterciták, a fönt elősorolt rendkivül becses irodalmi kiadványnyal. A hála vezéreltc őket e szándékukban, mert c

nagynevü férfiuban alapítójukat tisztelik. A munka tartalmát a hü bibliografikus jegyzetek eléggé jelzik s csupán két dologra hívjuk fel a figyelmet; az egyik, hogy a kiadványok, úgy a szent beszédek, mint a kéziratok, mind pedig a bibliographia, szakavatott kritikai éllel dolgozó munkatársakra vallanak. A másik azon sajátságos körülmény, hogy ámbár a kiadvány az osztrák-*magyar* rendtartomány aegise alatt jelent meg, a magyar kolostorok történetéről, az ide vonatkozó kéziratokról egy jottát sem tartalmaz. Pusztán a Bibliographia Bernardinában találkozunk egy-két magyar iró nevével. Vajjon mire véljük ezt? Tán a magyar cziszterciták külön kiadványnyal fogják e kiváló férfiú emlékét ünnepelni? Vagy tán elöjele ez annak, hogy nemsokára önálló *magyar* cziszterczita-rendtartománynak fogunk örvendhetni s innen keltezhető az osztrákok szükkeblüsége? Mindkét dolognak csak örülni tudnánk.

Statuten und Reformationen der Universität Heidelberg vom XVI. bis XVIII. Jahrhundert. — Herausgegeben von der Badischen Historischen Kommission. Bearbeitet von August Thorbecke. Leipzig, Verlag von Duncker et Humblot. 1891. Ára 16 márka.

Az előttünk fekvő munka a híres heidelbergi egyetem múltjából azon változtatásokat tárja fel, melyeknek annak szervezete, a XVI. századtól a XVIII-ig, tehát teljes 300 éven belül, kitéve volt. A heidelbergi egyetem alapítója I. Ruprecht választó-fejedelem. Ez időtől kezdve egész a reformáczióig az egyetem teljesen önállóan, saját maga intézte úgy belső, mint külső ügyeit. A megváltozott viszonyok azonban az egyetem visszonyaira is kihatottak. V. Lajos fejedelem 1522-ben adta ki rendeletét, melyben az egyetemet, mely ez időben régi hírnevéből sokat vesztett, teljesen új és megfelelőbb alapon reconstruálta. Az általa megjelölt nyomokon halad Ottó Henrik 1559. decz. 19-én, VI. Lajos 1580. ápr. 11-én, János Kázmér pfalczi őrgróf és helyettes-fejedelem 1588. decz. 2-án, Károly Lajos 1672. julius 11-én és szept. 1-én, és végül Károly Tivadar 1786. október 14-én kiadott rendeletével. Thorbecke e fontos rendeleteket, a heidelbergi egyetemi könyvtár kéziratainak és a karlsruhei általános tartományi levéltárnak okiratai alapján, egész terjedelmükben s hü másolatban közli. A statutumok meghatározzák a rector s az egyes karok dekánjainak teendőit és jogait, előirják a doktorrá avatandók eskümintáit, részletes adatokat tartalmaznak az egyes tanárok és egyéb alkalmazottak fizetésére nézve, megjelölik a tanárok és a tanítványok között való viszonyt s rendkivül érdekes adalékokat szolgáltatnak a régi egyetemek sajátságos életéről. Kétségtelen, hogy e könyv, az egyetemek történetével foglalkozóknak nélkülözhetetlen forrásmunkául szolgál. D.

TÁRCZA.

A RODOSTÓI RÁKÓCZI-TEMPLOM RESTAURÁLÁSA.

A »Fővárosi Lapok« april 3-iki számában, apr. 3-áról — Rákóczy Ferencz halálának 156-ik évfordulója napjáról — Beszédes Kálmán a Tört. Társulat titkárához intézett nyilt levél alakjában a rodostói Rákóczi-templom leírását közli, még pedig azért, mert e templom roskadozó állapotban van, mely sürgősen igényli a restaurálást.

»E templom középső mennyezete — irja Beszédes — sárga alapon, barna ornamentikával tarkázott fakoczkákból rakott, mint Thaly Kálmán is irta, igen szép mű, derült, magasztos szinhatással. Ezek a koczkák és a részint kék alapon fehér, részint felváltva sárga alapon barna ornamentikával biró, sajátos, kedves összhangzatú falapok, egy a templom padlásán annak hosszában s ezen keresztben megerősített mestergerendákhoz illesztett négy oldalgerendára támaszkodó, s alsó végeikkel ugyanilyen négy alapgerendán nyugvó vékonyabb gerendákra vannak a templom belsejéből fölszegezve. A tetőzet cserepeit tartó deszkák már korhadtak lévén, különösen a télen beszivárgó eső, sőt néha a hó is, e vékony deszkáknak leginkább alsó részét már nagyon megrongálta s a szegény plébánia rövid időn ama kényszerítő helyzetbe fog jutni, hogy a Rákóczi fejedelemtől csináltatott szép mennyezetet mással kell fölcserélnie. Hogy ez meg ne történjék, elébb a padlástető deszkáit teljesen, cserepeit pedig nagyrészt ujjakkal kellene felcserélni, továbbá a mennyezet oldalait képező deszkácskák és a tetőzet koczkáit vékonyabb, egymásba ékelt s az azokat tartó gerendák felső részére szögezett deszkákkal befödni. Francesco *Randozzo* plébános atyával együtt végzett, figyelmes vizsgálat után arról győződtünk meg, hogy ez az egyedüli mentő mód. Megujitandók volnának még a presbiterium elkorhadt, egyszerü kékre festett deszkákból álló mennyezete és a négy méter magas négy ablak roskatag keretei.«

A templom restaurálása, mint a rodostói épitőmester kiszámitá, negyvenöt török arany lirába, vagy a mi pénzünk szerint 486 forintba kerülne. De a rodostói hivek ennyit se birnak meg, s utoljára is, ha segélyt nem kapnának, kénytelenek volnának a templomot lebontani s helyette más kisebbet épittetni.

A mint Beszédes czikke megjelent, a Szent István Társulat pár nap mulva tartott ülésében 100 frtot utalványozott a restaurálás költségeinek

fedezésére s erről a Tört. Társulat elnökségét értesíté. Bay Ilona a restauratio költségeinek fedezéséhez hasonlag 100 frtot küldött be s ilyen módon a szükséges összeg jelentékeny része fedezve van. Nem kételkedünk benne, hogy a még hiányzó 286 frt hamar összegyűl s e czélból fölkérjük társulatunk tagjait, hogy adományaikkal járuljanak a Rákóczi-templom restaurationalis költségeinek fedezéséhez, hogy e nevezetes emlék a végpusztulástól mentessék meg.

Az adományok a titkári hivatalba küldendők.

Szilágyi Sándor
a M. Tört. Társulat titkára.

PROGRAMMÉRTEKEZÉSEK.

II.

Kevés történelmi, még kevesebb irodalomtörténeti tárgyú dolgozatról adhatunk számot ez úttal. Az utóbbiak közt van egy pár figyelemre méltó munka, a melyek írójuk komoly készültségéről s tárgyismeretéről egyaránt tanúskodnak.

— Az UNGVÁRI KIR. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben *Mazuch Edé*nek »A közviszonyok és irodalmunk állapota 1711-től Ányos fellépteig« czímü rövid értekezése olvasható. Nincs benne sem mélyebb vizsgálódás nyoma, sem szélesebb kutatás eredménye. A közkézen forgó művekben olvasható jellemzésnek rövid kivonatát találhatjuk csak benne, egy-egy vonást néhol élesebben kiszínezve, de számosat figyelmen kivül hagyva. Az előadás elég folyékony és könnyü.

— A CISTERCI REND EGRI KATH. FŐGYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJE »Faludi Ferencz« czímü nagyobb szabású értekezéssel kezdődik, a melynek írója *Török Konstant*. A szerző bevallja, hogy nem volt módjában az író életéhez új adatokat nyujtani s azért csak röviden mondja el Faludi életének főbb mozzanatait, de annál hosszasabban s behatóbban vizsgálja Faludit, mint korának moralistáját. E szempont nagyon emeli az értekezés becsét, mert ez oldalról még nem igen vizsgálták a magyar próza egyik kiváló művelőjét. Török Konstant Faludi prózai műveinek ethikai hatását teszi elmélkedése tárgyává s a XVIII. század philosophiai felfogásáról, annak átalakító befolyásáról szólván, arra az eredményre jut, hogy ámbár e szellemi küzdelemnek vannak árnyoldalai is, de határozott érdeme, hogy nemzeti sajátságokon nyugodtak eszméi, vagy arra vezettek s így a nemzeti jellem kiforrását mozdították elő. Nem tagadhatni, hogy Faludi, mint moralista, jóllehet csak fordító, mégis a nemzeti jellem fejlődésének tisztaságára s annak megőrzésére törekedett; de a mozgalom általában véve nem ezt a czélt tűzte ki s nem is ezt szolgálta. Az írót Faludi művei vezették a mondott felfogásra s ebből a szempontból igaza van. Vizsgálatának

bevezetéséül elég jól színezett képet tár elénk a XVIII. század első felének közerkölcsiségéről, neveléséről, a melyeket Faludi javítani, fejleszteni kivánt. Ezért választotta az angol moralisták egypár művét fordításra, a mely művekről azt hitte, hogy legjobban illenek a magyar viszonyokhoz. Török Konstant sorba veszi e művek főbb eszméit s a legjellemzőbbeket szó szerint idézi. Kár, hogy nem volt alkalma e fordításokat össszemérni az eredetiekkel, hogy kitüntette volna, mennyiben önálló, mennyiben fordító s mennyiben csak átdolgozó Faludi. A 64 lapra terjedő értekezésnek e rész épen felét foglalja el. A másik felében mint lyrikust, epicust és drámairót ügyekszik méltányolni, s jóllehet ez a rész kissé rendszertelen, el lehet mondani, hogy a szerző mindenütt önálló véleményeket ad, nem egyszer szembe száll a régi nézetekkel s elég ügyesen tudja saját felfogását indokolni. Jegyzetben hosszabb mutatványt közöl Faludi sajátos szólamaiból s kifejezéseiből, a melyek nagyrészt vagy már az előtt is éltek a köztudalomban, vagy Faludi műveiből jutottak át abba. Török Konstant dolgozata így is, a mint van, figyelemre méltó, s ha kissé rendszeresebb, jobban componált volna, megérdemelné az irodalomtörténettel foglalkozók s a közönség mélyebb érdeklődését is.

— Az Értesítő a kegyes-tanítórendnek váczi főgymnasiumáról című tudósítványban *Sárffy Ignácz* »Népmeséink néhány jellemző vonása és morális igazságszolgáltatásá«-ról értekezik. A szerző mindjárt dolgozata elején kijelenti, hogy értekezése első sorban a tanuló ifjúságnak van szánva, de egyszersmind néhány vonással hozzá kiván járulni irodalmunknak ez ága műveléséhez is. Mind a két czélját eléri, mert a felosztás is, a mese egész szellemének vagy hatásának vizsgálata is tiszta felfogásra s irói tehetségre mutatnak. Nem tartozik ide a mese tárgyainak behatóbb ismertetése, de annyit lehetetlen föl nem említenünk, hogy a szerző kétség kívül helyes abstractiókat vont el a népmesékből, azokat jól rendezte és szépen írta le. Dolgozata (47 lap) valóban becses adalék irodalmunknak ez ágához s mindenkép becsületére válik írójának.

— A dunántúli ág. hitv. evangel. egyházkerületi soproni lyceum értesítőjé-ben »A lyceumi Kis János-emlékünnep«-re vonatkozó adatok vannak összeállítva. A mult iskolai év elején ülte ugyanis a soproni főiskola a Kis János alapította *magyar társaság* száz éves fordulójának ünnepét, a melyen az Akadémiának és a Kisfaludy-társaságnak is megjelent egy-egy képviselője. El van mondva, hogyan festették meg az intézet számára Kis János arczképét, hogyan rendezték az ünnepélyt, s közölve van az iskola igazgatójának megnyitó beszéde is, a mely egypár vonással Kis János korát, főleg a mult század végét ügyekszik megeleveníteni.

— A Kolozsvár városi nyilvános községi polgári fiú-iskola tizenegyedik Értesítőjé-ben *Ferenczi Zoltán* lenyomatja Petőfi Sándor naplóját, híven az eredetihez, mert — mint mondja — az eddigi kiadások sem nem teljesek, sem nem hűek. Néhány jegyzettel kiséri a közleményt Ferenczi, a melyek a napló egyik-másik pontját felvilágosítják.

— A FIUMEI M. KIR. ÁLLAMI ELEMI-, POLGÁRI FIÚISKOLA ÉS A HOZZÁ KAPCSOLT IPARTANFOLYAMOK ÉRTESÍTŐJE bevezetésül az iskola történelmét mondja el dióhéjban »Tizenöt év« czímmel. Szerzője maga az igazgató, *Donáth Imre*, a ki természetesen legjobban ismeri az intézet multját, a melyről azonban csak egy pár lényeges adatot állít össze s egyszersmind elmondja, hogy mit tart ő jövőre legfontosabbnak az intézet érdekében. Kár, hogy kissé bővebben meg nem ismertet bennünket az intézet fejlődésével s hogy milyen hatást tett az fennállása óta a közönségre.

V.

FÜZETES VÁLLALATOK.

»A RÉGI MAGYAROK SZEMÉLYNEVEI« czím alatt Kubinyi Ferencz egy szótár alakú vállalatot indított meg, az egész munka 24 füzetre, vagyis 3 kötetre van tervezve. Az Előszóban szerző kijelenti, hogy nem nyelvtudományi fejtegetést akar adni, hanem segédkönyvet a történetbúvároknak, mivel a munkában az egyes neveket viselt személyre vonatkozó adatokat is egybeállította. A Bevezetésben értekezik a személynevekről, azok változatairól, az ősnevekről, a párok, szolgák neveiről, a ferdítésekről, a jóhangzású átalakításról, az idegen eredetű személynevek megmagyarosodásáról, végül a forrásokról számol be, melyeket nagy munkájához felhasznált. Ezután adja a Névtárt *Aaron*-tól—*Almus*-ig. A jeles munkát, melynek egyes füzetei 1 frtért kaphatók, ajánlhatjuk az érdeklődők figyelmébe. Különben még teljes megjelenése után visszatérünk reá.

»A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉRŐL« Bodnár Zsigmondtól megjelent a IX. és X. füzet. A XVII-ik század irodalmát, a hitvitázó és erkölcstani irodalmat (Laskai, Geleji, Medgyesi, Toroczkai), a történetirást, politikai s más iratokat, a Lyrát (Rimai, Szenczi Molnár), a világi lyrát, az elbeszélő költészetet, gúny, feddő és tanító költészetet, szépprózát adja elő s azután áttér a kuruczvilág korára (1630—1711-ig), kezdi a vallásos prózával s gonddal kidolgozott képet nyujt a XVI-ik század második felének polemicusairól Sámbár és Kiss Imre, Tolnai és Pósaházi munkáiról, vitatkozásairól.

A »MAGYAR IRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI«-ból Szinnyei Józseftől a második kötet 3-ik és 4-ik füzete hagyta el a sajtót. Csernátonitól — Darvasig egy egész sereg s köztük sok kiváló iró élete van feldolgozva a régiebbek és újabbak közül. Köztük Csiky Gergely, Csiszár Sámuel, Csokonai, Kőrösi Csoma, Csuthy, Czakó, Czeglédi, Czelder, Czilchert, Cziráky, Czövek, Czwittinger, Dalmady, Dálnoki, Dániel, Dánielik, Dankovszky stb. s a legtöbb, kivált az újabbak, sok nem ismert adattal bővítve.

A »NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR« III. kötetéből a VII. és VIII-ik füzet, a végképpen való—zsúp közti szavakat foglalja magában. Ez alapvető munka gyorsan közeledik végéhez. A III-ik kötettel a szótár be lesz végezve

mert a még hiányzó három füzet az indexet fogja magában foglalni, melylyel a munka használata rendkivül meg lesz könnyítve.

»A Magyar Siebmacher«-nek Csergheő Géza gondos szerkesztésében megjelent füzetéről teljes elismeréssel kell megemlékeznünk. Alig volt e jeles vállalatnak füzete, mely a történelmi és heraldikai anyag oly gazdagságával dicsekedhetett volna, mint a minőt a *Sztáray* – (enyingi) *Török* nevek csoportja tüntet fel. A hazánk történetében játszott főuri családokon kivül, minők a Telegdiek, Telekesiek, Telekiek, Thurzók, Thúzok, Tomoriak stb., hosszu sorozatával találkozunk a régi nemesi családoknak, melyek eredetükkel a középkorba nyúlva vissza, czímereikben a magyar heraldika legrégibb korához szolgáltatnak becses anyagot. Igy a már kihalt Tarczaiak és Tarkőiek, a Tárkányiak, anarcsi Tegzesek (de genere Gutkeled), a Tariak (de genere Ráthold), a Thuróczíak, Tornaiak s a ma is élő gróf Sztárayak (de genere Kaplyon), Tarnóczyak, Ternyeyek, Tersztyánszkyak, Thoroczkayak, Thornallyayak stb. mindannyian az Árpádok koráig viszik fel családfáikat; s még nagyobb ama családok száma, melyek a XIV. és XV. századtól kezdve szerepelnek nemeseink sorában s nagyobbrészt már e századokban kezdik használni állandó nemesi czímereiket. A középkori czímeradományozás kétségtelen adataival összesen 14 családnál találkozunk; első helyen áll ezek között a Teleki grófi család, mely mint a mecsinczei Garázda család sarjadéka, a Garázda Miklós és Dénes testvéreknek és horogszegi Szilágyi Lászlónak 1409-ben adományozott czímerben bírja ősi nemesi czímerét. A czímeres levél, melynek eredetije a Teleki grófok gyömrei levéltárában őriztetik, a festett ármálisok között korra a második helyen áll; úgy tudjuk, hogy a Teleki-codex készülőben levő I. kötete szines facsimilében fogja közölni ez érdekes történeti emléket. Kivüle a Tamásfalviak (1415.) és a Tordaiak (a Békássyakkal együtt 1417.), a Sztáray és Tibai családok (a Nagymihályiakkal együtt (1418.), a lászlókarcsai Törökök (1418.), a Szürtheyek (a Chapyakkal 1418.) és a csépánfalvi Tőke család (1431.) tudnak Zsigmond királytól származó czímereslevelet felmutatni; a Turulból és egyebünnen jobbára ismerjük ez ármálisokat, a Tőke családé kivételével, melynek eredetijét, mint a családi letéteményt, az országos levéltár őrzi. Teljesen ismeretlenek voltak a későbbi korbeli czímereslevelek, úgymint az 1456-iki Thurzó-ármális (az országos levéltárból), a Tholdalaghyaké ugyanez évből (csal. ltár), s az enyingi Török család 1481. és 1507. czímereslevelei, melyek eredeteire Kammerer Ernő vál. tag akadt Festetich Alfonz gróf mágócsi levéltárában. A Thakaró-czímert (1502.) a Tudományos Gyűjteményből ismerjük, a Telegdi családnak XII. Lajos franczia királytól 1502-ben kapott czímerét pedig a Turul 1890. évfolyama ismertette. Uj adalék még a Thornallyay család 1513-iki czímerbővítése, melyről a kir. adománylevél ma is a család birtokában van. A Sztárayaknál, a Telekieknél s a Thurzóknál az ősi czímeren kivül közölve vannak a későbbi rangemelésekből származó czímerváltozatok is; a Thurzóknál

különösen az 1456-iki czímeren kivül melyet bethlenfalvi Szepesi Gergely kapott V. Lászlótól, ott találjuk a két bárói czímert, melyek egyikét Thurzó Bernát 1550 ben a bir. bárósággal kapta és az 1606-iki grófi czímert. Ép ily kiváló gonddal járt el a szerkesztő a többi főuri családoknál is; a kihalt Szunyogh és Thököly bárók és grófok, a Szvetics, Tholdy és Tolvay grófok s a ma is virágzó Tholdalaghy, Thoroczkay grófok, Sztoyka és Tallián bároknál úgyszólván először találjuk a különböző rangemelési czímerek teljes sorozatát. Ha a fentebbiekhez a legújabb keletü Tisza grófi czímert is hozzátesszük, a füzet összes főuri családait felsoroltuk, melyek névsorába a külföldi fónemességből a Thurn és Taxis herczegek, a Taaffe, Tattenbach, Teuffenbach és Tige grófok és Taxis, Thugut, Tinti és Toussaint bárók indigenatus révén igényelnek helyet. Miként az előző füzeteknél, itt is ki kell emelnünk a szerkesztő abbeli törekvését, hogy a száraz czímertani adatokat a történeti utalások bőségével tegye általános érdekükké. Magyarázó jegyzetei a czímerek leirásain és forrásaik idézetein kivül nemcsak a családok leszármazására és elágazásaira, hanem — némi hézagokkal bár — azok főbb tagjainak történelmi szereplésére is kiterjednek, mi által a munka nemcsak mint czímergyüjtemény válik nélkülözhetetlenné történetkutatóinkra nézve, de úgy is, mint folytatása és kiegészítése Nagy Iván ismert családtörténeti művének.

D. Gy.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Szabó Károly emlékezetére a kolozsvári m. k. Ferencz-József Tudom.-Egyetem mult évi dec. 14-én emlék ünnepet tartott. A *Schilling* Lajos által elmondott emlékbeszéd a jelenvoltakra nagy hatást tett: senki sem hallgatta azt megindulás nélkül végig. Az emlékbeszéd most külön kiadásban is megjelent. Forma szépségével, meleg hangjával nagy hatást tesz az olvasóra is, s a nélkül, hogy az emlékbeszéd megszabott körét tullépné, biztos vonásokkal rajzolja meg Szabó Károlyt az életben és irodalomban. Ez emlékbeszéd az egyetem Almanachjában s az »Erdélyi Muzeum«-ban is megjelent s mindkettőből készült külön lenyomat.

† Dobóczky Ignácz alapító tagtársunk s választmányunknak a társulat alapítása óta tagja, Hevesen 79 éves korában ápr. 5-én elhúnyt. Kiváló numismata volt, ki szakismereteivel jelentékeny szolgálatokat tett a tudománynak s míg el nem betegesedett, a Századokba is dolgozott. Szelid, nemes kedélyeért közszeretetben részesült s áldott nevet hagyott maga után.

— Fényvessy Ferencz országos képviselő, tagtársunk a Soproni művészi és irodalmi körben, Széchenyi István százados évfordulóján emelkedett hangú ünnepi beszédet tartott s azt »Széchenyi emlékezete« czím alatt közzétette. Lelkesedett hangon irt s lelkesítő beszéd, mely nagy vonásokkal, de biztos kézzel vázolja Széchenyi küzdelmeit s nagyságát.

— Gyalui Farkas újra kiadta Tótfalussi Kiss Miklós halálának 190-ik évfordulója alkalmából ennek siralmas panaszát, melyet az 1697-iki kolozsvári nagy égés alkalmából írt s mely mindössze két példányban maradt fenn. (Egyik az Akademiáé, a másik a kolozsvári unit. collegiumé.) Két photo-cinkographiai hasonmással látta el: az eredeti czímlapjával s az első lappal. Tájékoztató bevezetésben elmondja a siralmas panasz keletkezése alkalmát s festi a szerző üldöztetését, melyet sok mindenféléért s magáért e feddő költeményért szenvedett. Hasznos munkát végez Gyalui az üldözött és elfeledett Tótfalusi emlékének felelevenítésével, ki irodalmunk s nyomdászatunk történetének kiemelkedő alakja.

— A Komárom vármegyei és komárom-városi történelmi és régészeti egylet, a titkár *Gyalai* Rudolf szerkesztésében kiadta mult évi jelentését. Az egylet gyarapodásáról s emelkedéséről örvendetes tanuságot tesz az évi jelentések nagyobbodása. Míg a két első évfolyam csak egyszerű jelentés volt, a harmadik évfolyam óta minden jelentésben van egy-egy monographia. Ezek adattárát képezik a megye és város történetének, s Gyalai az ügybuzgó titkár tollából folynak, ki azokat nemcsak a megyei s városi, hanem a bécsi s budapesti ltárakból gyüjté. Az ideiben egy csomó becses adalék van egyes helységek történetéhez, s egy másik közlése a megyei családokat állítá össze, s az utolsó a főispánok, alispánok s kapitányok névsorához járúl adalékkal. Az érdekes évkönyvet hivatalos rovat zárja be.

— K. Nagy Sándor k. t. sz. bíró tagtársunk érdekes jelentést adott ki a nagyváradi és biharmegyei rabsegélyző egyletről, mint annak titkára. Bevezetésül a »büntetés hajdan és ma« czím alatt történeti visszatekintést bocsátott előre, melyet követ a titkári jelentés az egylet mult évi működéséről.

Kanitz Ágost tagtársunk Haynald bíbornok consecráltatásának félszázados évfordulója alkalmából 1889-ben nagy tetszéssel fogadott tanulmányt tett közzé a bíbornokról, mint füvészről. E tanulmány nemsokára megjelent német nyelven s utóbb Martens Edvárd löweni egyetemi tanár Gandban, a bíbornok kitünően sikerült arczképével ellátva is kiadta. Ugyanesak Kanitz Ágost sajtó alá rendezi Endlichernek egy hátrahagyott történelmi értekezését, mely bevezetésül volt szánva Jornandes újabb kiadásához.

— Dr. Demkó Kálmán »A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon« czímü pályanyertes müvére előfizetési felhivást bocsátott ki. A munka a magyar orvosok és természetvizsgálók augusztusi nagy gyülésére fog megjelenni. Az előfizetési felhivást — mely áprilisi füzetünkhez volt mellékelve — melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— Az Erdélyi Honismertető-Egylet (Verein für siebenbürgische Landeskunde) a mult évben ünnepelte meg félszázados fennállásának évfordulóját. Az Egylet 1841 május 11-én nyerte meg a kormány meg-

erősítését s az első gyűlés 1842 május 19-én tartatott Segesvárt. 1891-ben hasonlón Segesvárt aug. 21-én tartott közgyűlésen dr. *Teutsch* püspök a társulat elnöke által tartott elnöki beszéde az 1790/1-iki országgyűlés történetét vázolta — maga ez is alkalomszerű tárgy. Szép és meleg szavakkal emlékezett meg a társulat megalakulásáról s rövid pillantást vetett annak valóban eredménydús és nagybecsű működésére. Ez emlékbeszéd tulajdonképen egy értékes monographia, mely sok adattal világosítja meg az Erdélyre nézve korszakalkotó gyűlés történetét, s a Vereins-Archiv új folyamának XXIV-ik kötetében látott világot. Nemcsak az erdélyi szász, hanem a magyar történetnek is valóságos aranybányája ez a kitünően szerkesztett folyóirat. Ezenkivül még egy más kisebb folyóirata is van az Egyletnek, a havonkint megjelenő Korrespondenzblatt, mely kisebb történeti közléseket tartalmaz, s egyszersmind a történet-irodalmi mozgalmakra figyelmezteti a közönséget. Szerkesztője *Schullerus* A. Az egyletnek, mint évi jelentéséből látjuk, van 28 tiszteleti, 34 alapító, 694 rendes tagja.

— Horvát Árpád a következő sorok fölvételére kérte a »Századok« szerkesztőségét: A budapesti egyetemen az 1891/2-ki tanév *első* felében *huszonhárom* hallgatója volt a diplomatikai collegiumnak, — a *második* felében pedig *tizenkilencz* hallgatója; a legszorgalmasabbak, legjelesebbek ezek: Beke Lajos, Bónitz Ferencz, tiszt. Cseh Lajos, Csepreghy Kálmán, Egressy Gábor, Hukk Kálmán, tiszt. Kovács Vidor, Lányi Lajos, Popovics Iván, Truskovszky Jenő, Vértessy Géza. — Ha azon jelesnél jelesebb hallgatóimra visszagondolok, akik negyvenhat év leforgása alatt nagy buzgalommal látogatták előadásaimat, — önkéntelenül is kitör belőlem e felkiáltás »Öröm tanítani!«

— A Bercsényi-család történetének III-ik kötete *Thaly* Kálmántól valószinűleg még az akademiai nagy gyűlések előtt ki fog sajtó alól kerülni. Ez a kötet Bercsényi Miklós életrajzát tartalmazza a legnagyobb részben új, eddig nem ismert adatok alapján irva. Ezen kötetet Bercsényinek rézmetszetű arczképe fogja diszíteni, Doby Antal által készítve. Az arczkép aláírása a confoederationalis okmányról vétetett.

— A zene-történeti hangversenyek egész divatba jöttek, mióta Bartalus István rendkívül érdekes felolvasását m. é. deczemberi ülésünkön a magyar palotás zene eredetéről megtartotta. Tartott ilyent az ethnographiai társulat is, azonkívül az »Otthon« nevű irói kör stb. *Bartalus* István ősszel folytatni fogja társulatunkban megkezdett felolvasását s magát a palotás zenét fogja ez alkalommal bemutatni.

— Havas Rezső a magyar vonatkozású földrajzi irodalom biographiáját »*Magyar Földrajzi Könyvtár*« czím alatt elkészítette s sajtó alá adta. E segéd-könyvnek a történettel foglalkozók is nagy hasznát veszik s épen azért melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Magyarország Egyházi Földleirása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. A Vatikáni Okirattár-bizottság rendeletére szerkesztette *Ortvay* Tivadar. Első fele. Budapest, 1891. 4-edr. 494 l. Második fele. XLIV és 1025 ll. Ehez járul: Térképmellékletek Magyarország egyházi földleirásához I—VII.

— Nomenclator Hungarorum Antiquorum. Lexicon Historicum Opera Francisci *Kubinyi*. Tomus Primus. A régi magyarok személynevei. Magyar történelmi Névtár. Irta *Kubinyi* Ferencz. Első kötet 1891. Első füzet. 4-edr. VI és 40 ll. Ára 1 frt.

— A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházbeli királyok korszakában. *Hajnik* Imre akad. r. tagtól. (Értekezések a Történettudományok köréből XV. k. 4-ik sz.) Budapest, 1892. 8-adr. 25 l. Ára 20 kr.

— Magyarországi tanulók külföldön, II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította Dr. *Schrauf* Károly. Kiadja a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága. Budapest, 1892. 8-adr. CV és 365 ll. Ára 4 frt 50.

— A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században. Irta Dr. *Szádeczky* Lajos. Kolozsvár 1892. 8-adr.

— Szerémy György és Emlékirata. Történeti forrástanulmány. Irta *Erdélyi* László. Budapest, 1892. 8-adr. 135 l.

— A Protestans Patens és a sajtó. Irta *Ballagi* Géza. Bpest, 1892. 8-adr. 106 l. Ára 80 kr.

— A komáromvármegyei és Komárom városi Történeti és Régészeti Egylet 1891. évi jelentése. Szerkeszti *Gyulai* Rudolf egyleti titkár. V. évfolyam. Komárom, 1892. 8-adr. 174 l.

— A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és 50 éves fennállásának története. Irta *Pólya* Jakab. Budapest, 1892. X + 399 ll. s műmellékletek. 8-adr.

— A Cilley Grófok és Cilli városa. Irta *Alleker* Lajos kegyesrendi tanár. Nyitra, 1892. 8-adr. 74 l.

— A lagunák városa. Irta *Alleker* Lajos kegyesrendi tanár. Nyitrán 1862. 8-adr. 96. l. Ára 60 kr.

— Tótfalusi Kiss Miklós Siralmas panasza 1697. Kiadta *Gyalui* Farkas. Az eredeti kiadásról vett photo-cinkographiai hasonmással. Kolozsvár 1892. 8-adr. 22 l.

— Szabó Károly emlékezete. Felolvasta a m. k. Ferencz-József Tudom. Egyetemnek 1891. deczember 14-én tartott emlékünnepén *Schilling* Lajos egyet. tanár. Kolozsvár, 1892. 8-adr. 41 l.

— Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften von Dr. Johann *Kvacsala*. Erste Lieferung-Bogen 1—12. — Zweite Lieferung-Bogen 13—24. Leipzig und Wien, 1892. 8-adr. VI és 384 l.

A rotostói Rákóczy-templom restaurálására 1892. április hóban befolyt adományok:

Bay Ilona urhölgytől	100 frt.
Kammerer Ernő gyüjtése	40 frt.
Pór Antaltól	10 frt.
Nátafalussy Kornél gyüjtése	5 frt.
Király Páltól	1 frt.
Eddig összesen	156 frt.

Ezenkivül május 7-ig a titkári hivatalba következő befizetések történtek:

Országos Levéltár gyüjtése	13 frt.	
Nagy Iván ugyanezen iven	1 frt.	
Beszédes Kálmán Konstantinápoly	10 frt.	
Magyar Hirlap gyüjtése	14 frt 90 kr.	
Egyetértés gyüjtése	15 frt.	
Pesti Hirlap gyüjtése	25 frt.	(78 frt 90 kr.)
	234 frt 90 kr.	

Alapitványaikat 1892. április hóban befizették:

Vaszary Kolozs herczegprimás	200 frt.
Rimaszombat város közönsége	100 frt.
Zólyom vármegye közönsége	100 frt.
Ó-Becse város közönsége	100 frt.

Tagdijaikat 1892. április hóban befizették:

1887. évre.

Szendrőy János
Vitális Mór

1888. évre.

Kovács István
Péterffy Lajos
Vég Endre
Vitális mór

1889. évre.

Vitális Mór

1890. évre.

Andaházy Pál
Kossuthányi Ign. dr.
Kosztka Géza
Kovács István
Mikus László
Porubszky Pál
Tóth Sánd. 2 frt 50 kr
Vitális Mór

1891. évre.

Andaházy Pál
Andrassovszky Adolf
Balassa Lajos
Csete Kálmán
Dégen Gusztáv
Gombócz Miklós
Homolya István
Juhász Béla
Kossuthányi Ign. dr.
Kosztka Géza
Nagy Gyula
Novák Antal
Romanecz Mihály
Soó Gáspár
Schwartz Ignácz
Török József
Czimer Károly 2 frt 50 kr
Tóth Sándor letenyei 2 frt 50
Felméry Albert 2 frt 50 kr

1892. évre.

Acsády Jenő
Acsády Ignácz dr.
Áldássy Antal
Alexander Bernát dr.
Andrasovits Béla dr.
Amberger Gyula
Angyal Gyula
Angyal József
Apponyi Albert gróf
Bakos János
Bálintitt József br.
Bánó György
Bánóczi József dr.
Bayer József dr.
Baráth Ferencz
Bárczay Oszkár
Baróti Lajos
Barkassy Géza
Barcza Gábor
Bartók Géza
Benedek István
Bervert Vilmos
Berzeviczy Albert dr.
Berzeviczy Béla
Berzeviczy Egyed
Bésán Mihály
Beszterczebányai leányiskola
Bethlen Pál gróf
özv Blaskovicsné Latinovics Malvin
Boér Sándor
Bogisics Mihály
Boromisza István
Bory Kálmán
Budenz József
Burián Pál
Burián László
Buzinkay Gyula dr.
Budapesti I. ker. tanitóképző
Budapesti Belvárosi főreál
Budapesti bölcsészet hallgatók egylete
Budapesti budai tanitó egylet
Budapesti budai egyet. fögymnás.
Budapesti ferenczieck társháza
Budapesti Nemzeti Kasinó
Budapesti Országos Levéltár
Budapesti Országos Kaszinó
Budapesti V. ker. kath. fögyimasium
Budapesti V. ker. áll. főreál
K. Császár Ferencz
Cherven Flóris Dr.
Cserhalmy József
Csernátoni Lajos
Csete Kálmán
Czobor Béla Dr.
Czorda Bódog
Debreczeni r. kath. gymazium
Dégen Gusztáv dr.
Dégen Titusz
Dessewffy Aristid
Dessewffy Emil gróf
Dévay József
Dobrovszky Ágost
Dostál Gaudenz
Eble Gábor
Eggenberger könyvkereskedő
Emich Gusztáv
Enyedy Lukács
Eötvös Károly
Eötvös Loránd br.
Erkel Elek
Erzsébetvárosi áll. gymnasium
Fekete Ödön
S. Fekete Fer. dr.
Fenyvessy Adolf
Fenyvessy Fer. dr.
Finály Henrik
Firtinger Jakab
Franke Pál
Fülöp József
Gieswein Sándor dr.
Goldstein Izidor
Gond Ignácz
Gorove Jánosné
Görgey István
Gröthsel Imre
Grünvald Ágost

György Aladár
Győry Elek
Gyürky Ödön dr.
Gyulay Rudolf
Hagara Viktor dr.
Hajnik Imre dr.
Hanthó Lajos
Hampel József dr.
Hampel Józsefné Pulszky Polixena
Harmath Károly
Havas Sándor
Hegedüs János
Hegedüs József
Hell Miksa
Heinrich Gusztáv dr.
Hellebrand Árp. dr.
Herbszt János
Hodossy László
Hoffer Károly
Homan Ottó
Horpadszky Ig. dr.
Horváth Kristóf
Högyes Endre
Hübert Károly
Jeszenszky Alajos
Juhász Béla
Kalmár Endre
Kammerer Ernő dr.
Karácson Imre dr.
Kasits Péter
Kelcz Gyula
Keömley Pál
Kerékgyártó Árp. dr.
Keviczky István
Késmárszky Tiv. dr.
Kilián Frigyes
Király Ernő
Király Ferencz dr.
Kirchner Lajos
Kiss Áron dr.
Kis István
Kisfaludy A. Béla
Kiszelak Sándor
Kohn Sámuel
Komjáthy Béla
Korongi Henrich
Kossatzky Arnold
Kosztka Géza
Kovács Gyula dr.
Kovács Ödön
Kovács Ferencz
Kovács Ján. (Szeged)
Köves Ede
Kray Miksa
Krausz Károly
Krupecz István
Kutsovszky Lajos
Kulin Imre ifj.
Kurbel János
Láng Lajos
Lechner Ágoston dr.
Lederer Béla
Lenárt József
Lipthay Béla báró
Luczenbacher Jenő
Madách Emanuel
Mayer István
Majer Mór
Majthényi Szeleczky Mária
Major Tibor
Makay Dezső dr.
Márki Sándor dr.
Marchot Aladár
Marczali Henrik dr.
M.-Szigeti ref. lyc.
Matta Árpád dr.
Melichár Kálm. dr.
Merényi Lajos
Mészáros Ferencz
Mászáros János
Mezőturi ref. gymnasium
Mohl Adolf
Molnár Pál
Nagel Ottó
Naláczy Géza
Németh Ambrus
Nogel István
Onossy Mátyás
Ordódy István
Lovag Óváry Lipót
Pál István
Pál Károly
Palotay Ferencz dr.
Pancsova város közönsége
Papszász Károly
Pastélyi János
Pécsy Imre
Peöcz Elek
Péter Dénes
Piukovics Ödön
Popovics Jenő
Pozsonyi állami tanitónőképző
Pulszky Ágost dr.
Pulszky Károly dr.
Radvánszky Béla br.
Rajner Gyula
Rézbányay János
Rózsahegyi gymnas.
Ruisz Gyula
Ruszt József
Schell József báró
Sipos Orbán
Siró József
Sréter Alfréd
Steinhöffer Gyula
Steindl Imre
Svéby Frigyes
Szabó János Bpest
Szalay Péter
Szalavszky Gyula
Szapáry Gyula gróf
Szász Károly
Szederkényi Nándor
Széll Ákos
Szent Iványi Zoltán
Szentmarjay Dezső
Szigethy Miklós
Szitányi Izidor
Szolnoki gymnasium
Szombathy Ignácz dr.
Tabódy Jenő
Takács Sándor
Téglássy István
Teleszky István
Teleky Ede gróf
Thury József
Tichtl János
Tocsek Helén
Tompa Antal
Tóth Lajos
Tóth Antal
Tőry Gusztáv
Török József
Török Sándor
Trebits Ignácz
Ujvidéki kir. kath. gymnasium
Ungvári főgymnas.
Vámossy Mihály
Vargha Ottó dr.
Vater József
Venczel Antal
Veres Endre
Vosinszky Mór
Wertán Pál
Wodjaner Béla
Zajnay János
Zoványi Jenő
Zubriczky Ferencz.

— **A tagajánlások** s mindennemü a hazai történetirásra s annak kútfőire vonatkozó jelentések, továbbá a »Századok« reclamatiója, lakás-változtatás a titkári hivatalba (Ferencziek-tere, Egyet. könyvtár) küldendők.

Figyelmeztetés.

Saját érdekükben is ismételve felkérjük azon tisztelt tagtársainkat, kik tagdij- és előfizetési dijaikkal az ügyvédi megintés után is hátralékban vannak, hogy e hátralékokat mielőbb beküldeni (Budapest, Egyetemi könyvtár) — esetleg pár sorban a fizetési időt tudatni sziveskedjenek.

Karasszon József, pénztárnok.

☛ Tagdijak: 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra: 5 frt, a Történelmi Tárra: 2 frt 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendők. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.

Karasszon József, pénztárnok.